

JAZYKOVĚDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVĚDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1

ROČNÍK 27, 1976

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

ROČNÍK 27, 1976

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Július Švihran: Gnozeologický pohľad na proces jazykového dorozumievania	3
Ján Kačala: Gramatická a sémantická perspektíva vety	9
Michal Mikluš: O základných kritériách triedenia predikatívnych štruktúr	19
Jolana Nižníková: Prívlastok v mennej skupine a metóda jeho skúmania	30
Zora Lišková: Sémantické ukazovatele v novinárskom prejave	36
Ján Sabol: Frekvencia deklinačných typov feminín v spisovnej slovenčine	45

Rozhľady

Viktor Krupa: Bilancia psycholingvistikého výskumu	54
Slavo Ondrejovič: Cepplitisova analýza intonácie	63

Správy a posudky

Stepanov, J. S.: Metody i principy sovremennoj lingvistiki. J. Horecký	69
Kubriakova, J. S.: Osnovy morfologičeskogo analiza. J. Bosák	70
Jedlička, A.: Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii. J. Horecký	73
Rempfortl, M.: Studies in phonetics. J. Sabol	74
Papers on functional sentence perspective. K. Buzássyová	78
Sintaksis i norma. E. Bajžíková	80
Sovremennye problemy literaturovedenija i jazykoznanija. S. Ondrejovič	82
Gregor, F.: Der slowakische Dialekt von Pilisszántó. I. Ripka	83
Ničeva, K. — Spasova-Michajlova, S. — Čolakova, K.: Frazeologičen rečnik na bálgarskija ezik. M. Ivanová-Salingová	86
Somogy megye földrajzi nevei Zemeписné názvy Somodskej stolice Š. Horváth	89
Ripka, I.: Dolnotrenčianske nárečia. K. Palkovič	91
Ōsmysvetový kongres fonetických vied. O. Schulzová	94

СОДЕРЖАНИЕ

Юлиус Швихран: Гносеологический взгляд на процесс языковой коммуникации	3
Ян Качала: Грамматическая и семантическая перспектива предложения	9
Михал Миклуш: Основным критериям классификации предикативных структур	19
Йолана Ниžнікова: Определение в именной группе и метод его исследования	30
Зора Лишкова: Семантические маркеры в журналистических текстах	36
Ян Сабол: Частотность типа склонения женского рода в словацком литературном языке	45

Обзор

Виктор Крупа: Итоги психолингвистических исследований	54
Славо Ондрейович: Интонационный анализ Л. К. Цеплитиса	63

Сообщения и рецензии

Степанов, Ю. С.: Методы и принципы современной лингвистики. Я. Горецки	69
Кубрякова, Е. С.: Основы морфологического анализа. Я. Босак	70
Едличка, А.: Литературный язык в процессе современной коммуникации. Я. Горецки	73
Ремпортл, М.: Исследования по фонетике. Я. Сабол	74
Проблемы актуального членения предложения. К. Бузашишова	78
Синтаксис и норма. Э. Байžíкова	80
Современные проблемы литературоведения и языкознания. С. Ондрейович	82
Грегор, Ф.: Словацкий диалект в деревне Пилишсántó. И. Рипка	83
Ничева, К. — Спасова-Михайлова, С. — Чолакова, К.: Фразеологический словарь болгарского языка. М. Иванова-Шалингова	86
Географические названия жупы Шомодь. Ш. Хорват	89
Рипка, И.: Нижнетренчанские диалекты. К. Палкович	91
Восьмой международный конгресс фонетических наук. О. Шулцова	94

THE LINGUISTIC JOURNAL

of the Ludovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume 27, 1976

Published semianually in 104 pp. by the VEDA, Publishing

House of the Slovak Academy of Sciences

Address of the Editorial Board:

884 16 Bratislava, Nálepškova 26, Czechoslovakia

Subscriptions are obtainable from SLOVART Ltd., 800 00 Bratislava,

Leningradská 11

x

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук

Том 27, 1976

Издается два раза в год на 104 стр.

VEDA, Издательство Словацкой академии наук

Адрес редакции: 884 16 Bratislava, Nálepškova 26, Чехословакия

Подписки принимает SLOVART Ltd., 800 00 Bratislava, Leningradská 11

Redakčná rada:

J. Bosák (výkonný redaktor), J. Horecký (hlavný redaktor), I. Kotulič,
Á. Král, V. Krupa, F. Miko, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička, E. Se-
kaninová, V. Schwanzer, J. Štolc

GNOZEOLÓGICKÝ POHĽAD NA PROCES
JAZYKOVÉHO DOROZUMIEVANIA

JULIUS SVIHRAN

Komunikatívny proces prebieha v jednote výrazovej (zvukovej alebo grafickej) a významovej (obsahovej, myšlienkovej) zložky. Od vzniku ľudského jazyka sa tieto dve zložky navzájom podmieňovali. Jazyk vo svojej obsahovej rovine akumuluje výsledky poznávacej činnosti človeka. Nepreberné množstvo podnetov, ktoré človek analyzuje, porovnáva, hodnotí, prostredníctvom reči označuje, klasifikuje, tematizuje, oznamuje iným a tak aktívne pôsobí na svet. Jazykové označovanie má v niektorých prípadoch charakter **jedno-jednoznačného vzťahu**, v iných prípadoch je vzťah medzi myšlienkovým obsahom, výrazom a skutočnosťou, medzi znakom a skutočnosťou zložitejší.

Uvedené poznámky môžu niekomu pripadať samozrejmé. No vzhľadom na potrebu prekonať z jednej strany úzko empirické a behavioristické tendencie, z druhej strany úskalia špekulácie a idealizmu, majú svoje opodstatnenie. Kým obsahová, významová stránka súvisí s odrazom skutočnosti v ľudskom vedomí, zvuková a grafická stránka sa nepochybne vyznačuje aj istým prvkom konvenčnosti či arbitrárnosti. Túto okolnosť nemožno chápať v tom zmysle, že jazykový výraz je akýmsi obalom myšlienky. Situáciu nevystihne ani na prvý pohľad prijateľné **prirovnanie**, že sa v jazyku svojráznym spôsobom „odliéva“ myšlienkový obsah. Toto prirovnanie zvädza k náhľadu, že sa myšlienkový obsah dostáva do jazykových foriem až post festum, čo však odporuje aktívnej úlohe pri poznávacích a myšlienkových procesoch.

V posledných desaťročiach sa pod vplyvom kybernetiky a teórie informácie začal šíriť náhľad, že jazyk je zariadenie na uchovávanie a prenášanie informácie, istý kód. Na rozdiel od iných kódov, do ktorých sa zašifruje hotová informácia, jazyk vo svojej významovej rovine zhrňuje výsledky poznávacej činnosti predchádzajúcich generácií v zovšeobecnenej a sprostredkovanej podobe. Jazyk má síce niektoré črty zhodné s kódmi, no ako upozorňuje A. A. Leontiev (1965, s. 53), nemožno ho doslovne pokladať iba za kód. Proces dorozumievania podmieňuje okrem bezprostredného vnímania aj abstraktné myslenie, racionálne chápanie, bez ktorých nie je možná významová rovina reči. Myšlienkový obsah sa bez materiálneho nositeľa nedá

komunikovať a bez významovej zložky *oy* sa reč redukovala len na púhy hluk. Myšlienkový obsah, význam stojí na začiatku (u hovoriaceho) i na konci (u počúvajúceho) komunikatívneho procesu. Pri tom je pozoruhodné, že ako **zvuková**, tak aj významová zložka sú na danom stupni vývinu spoločensky **zafixované** a napojené sú na nervovú sústavu a rečové orgány živých jednotlivcov. Keďže strojom tieto vlastnosti chýbajú, nemožno pripustiť, že postihujú zmysel výrazov. Odborníci sa dnes zhodujú v náhľade, že stroje môžu spracovať formálnu stránku výrazov, no významová stránka, vyznačujúca sa zameranosťou (intencionalitou) na predmety a **deje**, ostáva strojom málo prístupná.

Vo *Filozofických zošitoch* Lenin uvádza, že zmysly ukazujú realitu, myšlienka a slová ukazujú všeobecné (Lenin, 1961, s. 291). Pre pochopenie komunikatívnych procesov je potrebné dôkladnejšie objasniť povahu tohto všeobecná.

Filozofi so sklonom k nominalizmu popierajú objektívny základ všeobecná, príliš **zdôrazňujú** empirické a náhodné momenty, prípadne to, že ide o produkt ľudského ducha alebo výsledok **ekonomického** fungovania reči. Stačí však jednoduchá **otázka**: Podľa akých kritérií priradujeme jednotlivým predmetom, dejom a situáciám jazykové znaky a na akom základe hovoríme o obsahu a rozsahu pojmov či vecnom význame slov — a hneď vidíme neudržateľnosť jednostranného nominalizmu, ktorý chápe všeobecniny len ako *flatus vocis*.

Odbočovali by sme od témy, keby sme sa tu chceli obšírne zaoberať otázkou **existencie** tried, rodov, druhov, vlastností. V súvislosti s komunikáciou nemožno však ignorovať fakt, že prinajmenej niektoré jazykové znaky majú priamy vzťah k mimojazykovej realite, že vety a výroky prinajmenej v niektorých prípadoch konfrontujeme so skutočnosťou a podľa toho posudzujeme ich pravdivosť, prípadne nepravdivosť. Skutočnosť popri rozmanitosti a variabilite vykazuje aj určitú mieru uniformity, opakovateľnosti a jednoty. Bez toho by jazyk nemohol plniť svoju funkciu dorozumievacieho prostriedku a nebolo by možné si ho ani osvojiť.

Aj keď pripustíme, že na svete nenájdeme na stromoch dva úplne rovnaké listy, **nemožno** prehliadať, že dubové listy sú si vzájomne viac **podobné** ako bukové lebo **lipové**. Vzťah podobnosti patrí medzi základné všeobecniny (univerzálie) a spolu s rozdielom či odlišnosťou hrá v procesoch poznania a dorozumievania významnú úlohu, hoci ho niekedy ťažko presne formulovať. Na rozdiel od stroja človek — a v rudimentárnej miere aj vyššie živočíchy — postihuje nielen formálnu či štruktúrnu podobnosť, ale aj podobnosť v správaní, prejavochoch, tendenciách, programoch, vlastnostiach, vzťahoch.

Hovorí sa, že nominalisti pre stromy nevidia les. Prílišný dôraz na bezprostrednú skúsenosť, na jednotlivé fakty a náhodné momenty ochudobňuje dimenzie poznania a neadekvátne objasňuje komunikatívne procesy. V protiklade k nim N. Chomsky a niektorí ďalší autori rozvinuli tézu, že jazyk si v podstate osvojujeme v prvých rokoch života a neskôr už len rozvíjame svoju jazykovú kompetenciu. V súvislosti s našou témou pripomenieme iba to, že táto koncepcia je vnútorne nedôsledná,

pretože sama zdôrazňuje tvorivé prvky v používaní jazyka. Človek sa jazyk učí prakticky po celý život rečovou činnosťou v kontakte s inými. Táto činnosť sa uskutočňuje ako jedinečný dej podľa určitých pravidiel a noriem. Aj tu platí, že „všeobecné platí len v jednotlivom, prostredníctvom jednotlivého. Každé jednotlivé je (tak či onak) všeobecné“ (Lenin, 1961, s. 385). Popieranie objektívnosti všeobecna a jeho odsúvanie do čisto duchovnej sféry protirečí teda nielen materializmu, ale aj lingvistiky a teórii poznania.

Bezprostredné nazeranie má síce črty živosti a názornosti, no nemôžeme prehliadnúť jeho ohraničenosť, fragmentárnosť a neúplnosť, nemôžeme ignorovať okolnosť, že v jazyku a vo vede nás popri jednotlivých faktoch, predmetoch a udalostiach zaujímajú aj všeobecné zákony, súvislosti a závislosti, že veda sa usiluje o poznanie celých oblastí, tried a súborov javov a o odhalenie zákonov ich pohybu. „Zmyslové dáta“, ktorými disponujú aj zvieratá, by obmedzovali naše poznanie len na úzky okruh bezprostrednej skúsenosti a viedli by k extrémnemu partikularizmu. Rečová činnosť, opierajúca sa o spoločensky ustálené pravidlá a normy, svojou významovou rovinou prekračuje úzke hranice osobnej skúsenosti, lebo je aj dôležitým faktorom cirkulácie informácie a pohybu myšlienok medzi individuálnym a spoločenským vedomím.

Prenikanie do podstaty a zákonov diania prebieha v čase a je sprevádzané radom abstrakcií, **aproximácií**, myšlienkových prierezov. Človek nemá vrodenu schopnosť jediným aktom uchopovať podstatu vecí v zmysle „zrenia podstat“ **či intuície**, ako sa to pokúšajú dokazovať niektorí predstavitelia fenomenológie a intuitivizmu. Klasici **marxizmu** zdôrazňovali, že obsah i rozsah pojmov sú podmienené stavom **spoločenského poznania**, že dialektika pojmov vo svojich tendenciách a dôsledkoch zodpovedá objektívnej dialektike vecí. Pre túto dialektiku je charakteristický ustavičný pohyb a rozpornosť. Nevyčerateľne zložitý svet nemožno vyjadriť finitným počtom operácií v podobe všeobsiahlej, vnútorne neprotirečivej a ďalej sa nevyvíjajúcej sústavy (absolútnej pravdy), ako sa o to pokúšali niektorí filozofi.

Odborníci v teórii informácie upozorňujú na to, že objektívna realita sa vyznačuje informačnou varietou, ktorá sa v poznaní redukuje. Podľa J. Z e m a n a (1962, s. 178) „naše poznatky charakterizuje vždy nejaká neurčitnosť, ktorá vyplýva z **relatívnej obmedzenosti subjektu, z relatívnej obmedzenosti našich poznávacích schopností**. Túto relatívnu obmedzenosť nemožno však absolutizovať, ako to mylne robí napríklad metafyzika a subjektivismus.“

Takýmto subjektivismom sa vyznačuje náhľad, že skutočnosť i skúsenosť sú **amorfné**. Podľa tohto chápania poriadok je výsledkom činnosti ľudského ducha. To **však zjavne protirečí zisteným faktom o systémovej povahe slnečnej sústavy, vzdialených galaxií, kryštálov, molekúl i živých organizmov**. Aj v spoločenskom dianí, ktorého dôležitou zložkou je jazyk a rečová činnosť, **nachádzame opakovateľnosť, všeobecnosť a zákonitosť** (porov. napr. časté diskusie o jazykových univerzáliách). Z hľadiska našej témy pokladáme za potrebné upozorniť na to, že proces

dorozumievania prebieha v konkrétnych spoločenských podmienkach, uplatňujú sa v ňom isté pohnútky a sledujú isté ciele. Pôsobením uvedených faktorov sa pozornosť zameriava na to, čo je v danej situácii podstatné a dôležité. Táto zameranosť komunikatívneho aktu sa niekedy stotožňuje s tzv. rečovou intenciou; skúmajú sa aj faktory, ktoré tu pôsobia (Leontiev, 1974, s. 31). Interakcia medzi danými jazykovými prostriedkami a intendovaným obsahom prebieha často takmer automaticky. K napätiam dochádza vtedy, keď v praxi, vo vedeckom výskume alebo v umeleckej činnosti narážame na nové, prípadne menej známe javy. Vtedy reč výrazne vystupuje vo funkcii nástroja myslenia, vtedy sa v nej uplatňujú spomínané prvky tvorivosti.

Pod vplyvom stále sa rozvíjajúcej činnosti, praxe a poznania sa musíme vyrovnávať s potrebou komunikovať aj o nových, prípadne menej preskúmaných javoch, musíme sa vyrovnávať so zdanlivo paradoxnou situáciou: opísať jednotlivé predmety a deje všeobecnými výrazmi, vyjadriť nové myšlienky pomocou známych, spoločensky ustálených výrazov a pravidiel, lebo výrazové prostriedky jazyka majú práve takúto povahu.

Skúmanie jazykových pravidiel patrí do kompetencie jazykovedcov. Z hľadiska našej témy chceme upozorniť na funkciu princípu, podľa ktorého dva protirečiacie si výroky nemôžu byť súčasne a v tom istom ohľade pravdivé. Pôsobnosť tohto princípu je široká a pre ľudské dorozumievanie veľmi dôležitá. Veď ako upozorňoval už Aristoteles, ak by ktosi niečo tvrdil a zároveň aj popieral, nemohli by sme sa podľa toho riadiť ani v praxi ani vo vedeckom výskume. Platnosť tohto princípu nemožno však absolutizovať; nemožno zanedbávať spomínanú neurčitost', nemožno prehliadať rozpory a protichodné tendencie v objektívnej skutočnosti i v poznaní a v myslení. Prekonávanie týchto protirečení je dôležitým faktorom intelektuálneho vývinu ľudstva.

Logické princípy vystupujú v komunikatívnom procese konštitutívne i regulatívne, pôsobia ako kánon i ako organon; vo vyvíjajúcom sa poznaní ochraňujú pred myšlienkovým chaosom a anarchiou. Pomocou nich usporadúvame poznatky podľa logických vzťahov implikácie, odvoditeľnosti, potvrditeľnosti, negácie, nezlučiteľnosti atď. Ak by sme súhlasili s konvencionalistami v tom, že tieto vzťahy majú čisto jazykovú povahu, potom by sme museli pripustiť aj záver, že naše myslenie a chápanie sveta sú determinované našim jazykom (Weisergerber). Takýto záver však protirečí faktom a marxistickej téze o jednote (nie totožnosti) jazyka a myslenia. Pravdivosť, sila ľudského myslenia a poznania sa prejavuje predovšetkým v praxi, v cieľavedomom pôsobení na predmety a deje reálnej skutočnosti. Pod tlakom týchto potrieb a v zhode s povahou reálneho diania si človek postupne vytvára jazykové prostriedky, ktoré mu pomáhajú dorozumievať sa s inými, uchovávať, rozširovať a prenášať dosiahnuté výsledky a hodnoty.

Podľa Lenina „logika nie je učenie o vonkajších formách myslenia, ale o zákonoch

vývinu „všetkých materiálnych, prírodných a duchovných vecí“, t. j. vývinu všetkého konkrétneho obsahu sveta a jeho poznania, t. j. výsledok, suma, záver z dejín poznania sveta“ (Lenín, 1961, s. 97). Keďže logika je spätá s poznaním a myslením človeka, nemôže byť jednostranne determinovaná iba jazykom. Jazyk sám je nerozlučne spätý s vývinom spoločnosti, ktorej slúži, a svojou obsahovou, významovou stránkou bezprostredne súvisí s vedomím ľudí. Ani konvencionalizmus, ani lingvistický relativizmus nemôžu uspokojuivo vysvetliť okolnosť, že napriek veľkej rozmanitosti jazykov myslenie a logika ľudí sú v mnohých podstatných črtách zhodné, že ľudia s odlišnou jazykovou výchovou sa často dorozumejú a aj spolupracujú. Azda najzávažnejší je fakt, že jazykové správanie sa ako časť celkového správania ľudí musí v konečných dôsledkoch byť v zhode s objektívnym poriadkom vecí, so zákonitostami prírodného a spoločenského diania. Na tomto pozadí možno aj primerane pochopiť povahu a funkciu zákonov myslenia.

Racionalizmus chápal zákony logiky ako evidentné, vrodené princípy rozumu. Podľa empirikov to boli na skúsenosti založené generalizácie a podľa súčasných konvencionalistov sú to pravidlá dorozumievania dané významom takých výrazov ako *a, nie, buď — alebo, ak — tak*. Konvencionalisti si **však nekladú** otázku, ako sa **vyvinul** a ustálil význam uvedených výrazov. Neprihliadajú na to, že dnešný stav jazyka je výsledkom predchádzajúcich tisícročí ich vývinu, keď praktická úspešnosť závisela predovšetkým od primeranosti najčastejšie sa vyskytujúcim situáciám.

Niektorí naši a zahraniční autori rozlišujú pri komunikácii hlavnú a nosnú informáciu (pozri Král, 1974, s. 147 n.). Otázkou ostáva, či za informáciu **môžeme** pokladať aj prejavy **subjektívnych** prianí, túžob, príkazy a nariadenia. Sotva možno **tvrdiť, že** v umeleckej próze, poézii, v textoch piesní ide primárne a hlavne **o informácie**. Taktiež nie je jasné, čo predstavuje hlavná a nosná informácia pri učení sa cudzích jazykov. Snaha jednoznačne priradovať v jazyku nosnú informáciu k hlavnej naráža na ťažkosti nielen pre také javy, ako je polysémia, homonymia a idiómy, ale hlavne preto, že **jazyk** svojou významovou stránkou je výsledkom odrážania reálneho diania **v ontogeneticky** i **fylogeneticky** sa vyvíjajúcom ľudskom **vedomí**, v ktorom nemá zmysel hľadať neexistujúce „elementárne“ jednotky hlavnej informácie. Jazyk nemožno pokladať za uzavretú množinu výrazov, ktorej jednoznačne zodpovedá uzavretá množina informácií či obsahových jednotiek. Ohraničený počet jazykových jednotiek neraz vyvoláva napätie a kolízie s nevyčerpatelnou rozmanitosťou a mnohotvárnosťou situácií. Preto musíme pokladať jazyk za otvorený systém, z ktorého nemožno úplne odstrániť ani istý prvok nejednoznačnosti, o čo sa usilovali napríklad prívrženci logickej syntaxe jazyka, keď chceli pracovať s presne vymedzeným obsahom a rozsahom pojmov, s prísne verifikovanými výrokmi. (Iná otázka je, nakoľko úspešná bola táto snaha.) Prenikanie do málo preskúmaných oblastí a vynáranie sa nových problémov nemožno vpraviť do uzavretého systému výrazov a poučiek.

Jazyk sa stal prostriedkom racionálneho zmocňovania sa skutočnosti, nástrojom dorozumievania a myslenia predovšetkým v praktickom živote ľudí a predovšetkým na tomto základe a pozadí možno ho aj adekvátne skúmať, modelovať a vysvetľovať.

*Ústav filozofie a sociológie SAV
Bratislava, Klemensova 19*

Bibliografia

- Jazyk i myslenije. Red. F. P. Filin. Moskva, Nauka 1967. 312 s.
KRAL, A.: Model rečového mechanizmu. I. vyd. Bratislava, Veda 1974. 187 s.
LENIN, V. I.: Spisy 38. Filozofické zošity. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1961. 692 s.
LEONTIEV, A. A.: Slovo v rečovej dejateľnosti. I. izd. Moskva, Nauka 1965. 244 s.
Osnovy teorii rečovej dejateľnosti. Red. A. A. Leontiev. Moskva, Nauka 1974. 367 s.
ZEMAN, J.: Poznání a informace. I. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV. 218 s.

A GNOSEOLOGICAL VIEW ON THE PROCESS OF COMMUNICATION

Summary

Language is a means of transmitting information, it expresses psychic states and emotional attitudes of men. But primarily it serves in practical life and in communication. The distinction between sign and meaning concerns also the concepts of coding and information. From the close relationship between language, thinking and practical activity author derives some critical comments about the conventionalism and linguistic relativity.

GRAMATICKÁ A SÉMANTICKÁ PERSPEKTÍVA VETY

JÁN KAČALA

1.0. Pojem perspektívy vety **nie je v československej gramatickej tradícii nový**. V súvislosti s príznakovým členom gramatickej kategórie slovesného rodu — pasívom — použil tento pojem už V. Mathesius v štúdiu *Vyjadřování pasivní perspektivy v české větě* (Mathesius, 1947 a). Východiskom jeho úvah je toto konštatovanie: „Pasivní perspektiva větná je pojem širší nežli pasivní predikace“ (s. 294). Pasívnu vetnú perspektívu pokladá za „takové uspořádání lexikálního a gramatického materiálu ve větě, které vyslovuje, že osoba nebo věc stojící v kontextovém centru pozornosti (tedy nikoli nutně gramatický subjekt) byla zasazena, je zasahována nebo bude zasazena děním vycházejícím odjinud“ (s. 294). V ostatnom období porov. termín perspektíva vety napr. u R. Mrázka (1962, s. 172), u O. Lešku (1968, s. 81) a u P. Adamca (1973).

Zo slovenských bádateľov E. Pauliny v práci *Štruktúra slovenského slovesa* (1943) aj v zásadnom článku *Pasívum v spisovnej slovenčine* (1949) narába iba s termínmi aktívna veta, pasívna veta. O aktívnej a pasívnej vetnej perspektíve hovorí o desaťročie neskôr J. Ružička v štúdiu *Čo sa vyjadruje syntaktickými jednotkami?* (1962, s. 213).

1.1. Pojem aktívnej, resp. neaktívnej (pasívnej) vetnej perspektívy — ako ukazuje aj citovaná práca V. Mathesia — je nerozlučne spätý s gramatickou kategóriou slovesného rodu (genus verbi). Tejto kategórii sa v našej gramatickej tradícii venuje veľká pozornosť. Okrem už spomenutých prác treba tu uviesť najmä priekopnícku monografiu akademika B. Havránka *Genera verbi v slovanských jazykoch* (I. zv. 1928, II. zv. 1937), Mathesiusovo posmrtno vydané dielo *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém* (1961) a dôkladné štúdie V. Šmilauera *Slovesný rod* (1946) a F. Kopečného *Passivum, reflexivní forma slovesná a reflexivní sloveso* (1954).

1.2. Nazdávame sa, že v súvislosti s vyjadrovacími potrebami a s usporadúvaním, resp. organizáciou lexikálneho a gramatického materiálu vo vete podľa týchto vyjadrovacích potrieb možno odôvodnene hovoriť o perspektíve vety. Pojem výpovednej perspektívy sa už zaužíval v časti našej literatúry vychádzajúcej z teórie o aktuálnom vetnom členení (Beneš, 1959; Daneš, 1962). S istou obmenou sa tento termín upotrebuje i v najnovšom projekte gramatiky súčasnej spisovnej češtiny; tu sa stretáme s podobou výpovedná (komunikatívna) perspektíva (Daneš a kol., 1975,

s. 20). Iní autori používajú v tejto súvislosti termín funkčná perspektíva vety (Firbas, 1962, s. 162).

2.0. Naše chápanie perspektívy vety nie je totožné s chápaním perspektívy v teórii o aktuálnom vetnom členení, ale nie je ani v protirečení s týmto chápaním. To chápanie gramatickej a sémantickej perspektívy vety, ktoré tu chceme rozviesť, nevychádza totiž zo „způsobu, jakým je [veta] začleněna do věcné souvislosti, z níž vznikla“ (Mathesius, 1947 b, s. 234), lež *zo spôsobu usporiadania základných gramatických, resp. sémantických prvkov vety so zreteľom na vzťahy gramatickej a sémantickej aktivity, resp. neaktivity (pasivity) medzi týmito prvkami*. Tento spôsob usporiadania základných gramatických a sémantických prvkov vety so zreteľom na vzťahy gramatickej a sémantickej aktivity, resp. pasivity, pravdaže, **v súhlase** s danými vyjadrovacími potrebami, tvorí gramatickú a sémantickú perspektívu vety (dôraz na vyjadrovacie potreby tu kladieme v zmysle Mathesiusovho metodického postupu „od vyjadřovacích potřeb, od pasivní větné perspektivy“; Mathesius, 1947 a, s. 300).

Pojem perspektívy vety je daný vzájomným (gramatickým a sémantickým) vzťahom medzi dvoma základnými prvkami (gramatickej a sémantickej) výstavby dvojčlennej vety: substancie, ktorej pomenovanie **vystupuje vo funkcii** gramatického podmetu vety, a de ja, ktorého pomenovanie funguje ako prísudok vety. Na týchto dvoch prvkoch sa realizuje gramatické jadro dvojčlennej vety. Za východisko na určovanie vzťahu medzi nimi berieme východiskový bod dvojčlennej vety, t. j. podmet, a substanciu, ktorej pomenovanie v tejto funkcii vystupuje. Substancia, ktorej pomenovanie má funkciu gramatického podmetu, môže mať k prísudkovému deju dvojaký vzťah: aktívny alebo neaktívny (pasívny); z iného hľadiska možno tu hovoriť aj o (sémanticky) aktívnej alebo neaktívnej substancii (Kačala, 1974).

2.1. Na úrovni gramatickej výstavby vety, keď si všimame gramatické prostriedky výstavby vety, ide o *gramatickú perspektívu vety*. Na úrovni sémantickej výstavby vety, keď si všimame sémantické prostriedky výstavby vety, ide o *sémantickú perspektívu vety*. Gramatická i sémantická perspektíva vety môže byť aktívna alebo neaktívna. Každá veta, ktorá v svojej gramatickej a sémantickej výstavbe obsahuje podmet (východiskovú substanciu de ja) a prísudok (dej), je z hľadiska gramatickej a sémantickej perspektívy aktívna alebo neaktívna (pasívna). Vety, ktoré v svojej gramatickej a sémantickej výstavbe **neobsahujú** podmet ako východiskový bod vety a prísudok ako príznak prisudzovaný **pomenovaniu** v podmete, sú bez gramatickej perspektívy. Taký ráz majú jednočlenné slovesné vety s neosobnými slovesami (*Prší. — Blýska sa. — Smädí ma.*), s neosobnými tvarmi osobných slovies (*Ota zabilo v bani. — Ťahalo ju domov. — Chcelo sa mu spievať.*), s bezpodmetovým zvratným tvarom (*Pracuje sa do večera. — Do vrchu sa mu ide ľahko.*), s bezpodmetovým trpným tvarom (*Už bolo odpísané.*) a s neurčitkom (*Zvonku bolo počuť krik. — V povetrí už cítiť jeseň.*) vo vetnom základe.

Poznámka. Termín *bezpodmetový trpný tvar* zavádzame analogicky podľa termínu bezpodmetový zvrtný tvar (o bezpodmetovom zvrtnom tvare pozri Ružička, 1960 b). Pomenujeme ním tvary typu *bolo povedané, je písané, bolo klopané, bolo (mu) ublížené, bolo (mu) pohrožené* a ďalšie, ktoré majú zreteľný dejový význam (na rozdiel od konštrukcii typu *je (bude, bolo) upratané, navarené, je (bude, bolo) zamrznuté* a ďalších, ktoré majú rezultatívny a stavový význam). **Bezpodmetový trpný tvar** — podobne ako bezpodmetový zvrtný tvar — majú nielen prechodné činnostné slovesá (*povedať*), lež aj neprechodné slovesá (*ublížiť*) a bezpredmetové slovesá (*klopať*). Bezpodmetový trpný tvar však na rozdiel od bezpodmetového zvrtného tvaru sa v spisovnej slovenčine nerozvinul ako pravidelný a systémový tvar, ktorý by sa tvoril od všetkých zodpovedajúcich slovies (preto sa ako osobitný tvar neuvádza ani v *Morfológii slovenského jazyka* z r. 1966). Zostáva teda iba na okraji normy súčasnej spisovnej slovenčiny ako viac-menej potenciálny, pričom doložené prípady sú silno príznakové a zriedkavé; niektoré konštrukcie vybudované na bezpodmetovom trpnom tvare (napr. *O tom už bolo hovorené súdruhom vedúcim.*) sa v spisovnom jazyku pokladajú za strojené, resp. neprirodené a neústrojené. Príčinu tohto stavu treba hľadať vo vzájomnom vzťahu obsahovej a formálnej stránky jazykových jednotiek. Potrebe vyjadrovať dej totiž oveľa lepšie zodpovedajú reflexívne, zvrtné pasívne tvary a konštrukcie ako tvary a konštrukcie súvisiace s opisným pasívom, lebo tie smerujú k statickému, mennému vyjadrovaniu obsahu (svedčí o tom aj prechod pôvodných trpných prídavných mená). Preto aj v konkurencii bezpodmetový zvrtný tvar — bezpodmetový trpný tvar jednoznačne prevládol zvrtný tvar (tento stav má svoju paralelu pri konštrukciách s opisným a so zvrtným pasívom).

3.0. Na vyjadrovanie gramatickej perspektívy slúžia predovšetkým prostriedky gramatickej kategórie slovesného rodu (*genus verbi*). Táto gramatická kategória sa opiera o všeobecnejšiu, lexikálno-gramatickú kategóriu intencie slovesného deja, v ktorej sa odrážajú a zovšeobecňujú vzťahy medzi dejom a substanciami, s ktorými je dej intencne zviazaný, t. j. s východiskovou substanciou (pôvodcom deja) a so zasahovanou substanciou (zásahom deja) (o teórii intencie slovesného deja pozri najmä práce: Pauliny, 1943 a 1958; Ružička, 1960 a; 1960 b; 1962; *Morfológia slovenského jazyka*, 1966; Kačala, 1971). Gramatická kategória slovesného rodu gramatickými prostriedkami zachytáva dve zložky intencného vzťahu (medzi východiskovou substanciou a dejom z jednej strany a medzi zasahovanou substanciou a dejom z druhej strany). Gramatická kategória slovesného rodu je teda neoddeliteľne spätá s lexikálno-gramatickou kategóriou intencie slovesného deja. Vzájomný vzťah týchto dvoch kategórií sa vystihuje tak, že prvá je prejavom druhej (Pauliny, 1958, s. 44), resp. tak, že tu ide o vzťah časti a celku (Kačala, 1976 a; 1976 b).

3.1. Veta, pri ktorej vzájomný vzťah základných prvkov sa zakladá na aktívne (činnom rode), má gramaticky aktívnu perspektívu. Veta, pri ktorej vzájomný vzťah základných prvkov sa zakladá na pasívne (trpnom rode), má gramaticky neaktívnu (pasívnu) perspektívu. Ak budeme vychádzať od gramatického podmetu vety, môžeme dvojčlenné vetné konštrukcie rozdeľovať na také, v ktorých má úlohu gramatického podmetu pôvodca deja (to sú konštrukcie s aktívnou gramatickou perspektívou), a na také, v ktorých úlohu gramatického podmetu nemá pôvodca, lež zásah, *paciens* slovesného deja (to sú konštrukcie s neaktívnou gramatickou perspektívou). Východisková substancia dvojčlennej vety (gramatický subjekt)

môže byť teda totožná s východiskovou substanciou slovesného deja (s pôvodcom deja), a vtedy má veta aktívnu gramatickú perspektívu:

(1) *Výrobcovia dodávajú výrobok v dvoch zhotoveniach.*

Ak gramatický podmet nie je totožný s východiskovou substanciou slovesného deja, ide o vetu s neaktívnou gramatickou perspektívou. Takáto gramatická perspektíva sa v slovenčine realizuje **dvojako**: zvrátnym pasívom

(1a) *Výrobok sa dodáva v dvoch zhotoveniach.*

a opisným pasívom

(1b) *Výrobok je dodávaný v dvoch zhotoveniach.*

Netotožnosť gramatického subjektu s pôvodcom slovesného deja vzniká odsunutím východiskovej substancie deja z pozície východiskového bodu dvojčlennej vety a umiestnením substancie zasahovanej dejom do tejto pozície.

3.2. Vety s gramaticky aktívnou a s gramaticky neaktívnou perspektívou predstavujú v spisovnej slovenčine dva rozličné vetné typy. Ich rozdielnosť sa zakladá na rozdielnych gramatických a sémantických vlastnostiach, vyplývajúcich z gramatickej kategórie slovesného rodu, resp. z lexikálno-gramatickej kategórie intencie slovesného deja.

4.0. Sémantická perspektíva vety je podmienená charakterom intencného vzťahu medzi východiskovou substanciou deja a dejom. Ak je vzťah medzi východiskovou substanciou deja a dejom aktívny (ak je východisková substancia vo vzťahu k deju aktívna), hovoríme o sémanticky aktívnej perspektíve vety (*Drevorubači spílili starý strom. — Medveď odvliekol jalovicu.*). Ak je vzťah medzi východiskovou substanciou deja a dejom neaktívny (ak je východisková substancia vo vzťahu k deju neaktívna), hovoríme o sémanticky neaktívnej (pasívnej) perspektíve vety (*Pacient veľmi schudol. — Ovocie dozrieva už na konci leta. — Hora sa začína červeniť.*). V súvislosti so sémantickou perspektívou vety možno dobre ukázať potrebnosť a vecnú odôvodnenosť pojmu *východisková substancia deja, resp. pôvodca deja*. Východisková substancia deja totožná s východiskovým bodom dvojčlennej vety, t. j. s gramatickým podmetom, môže totiž byť v pomere k deju (sémanticky) aktívna alebo neaktívna, ale to na gramatickej perspektíve vety nič nemení.

4.1. Sémanticky aktívna alebo neaktívna môže byť iba veta s gramaticky aktívnou perspektívou. Ako vidieť, medzi gramatickou a sémantickou perspektívou vety môže byť zhoda alebo nezhoda: vety s aktívnou gramatickou perspektívou môžu mať sémantickú perspektívu aktívnu (tu je zhoda), alebo neaktívnu (tu je nezhoda — porov. aj Mathesiusovo **konštatovanie** konkurencie medzi obidvoma typmi pasíva a „aktívním vyjadrovaním pasívnej vetnej perspektívy“; Mathesius, 1947 a, s. 300). Vety s neaktívnou (pasívnou) gramatickou perspektívou majú aj sémantickú perspektívu neaktívnu (tu je zasa zhoda). Vety so sémanticky aktívnou a neaktívnou perspektívou predstavujú takto rovnaký vetný typ, pretože pri nich niet rozdielov v gramatickej stavbe.

5.0. Ukazuje sa, že aj gramatická, aj sémantická perspektíva vety sa opiera o vzťah medzi dejom a substantiami, s ktorými je spätý na základe intencie slovesného deja. Rozdiel medzi gramatickou a sémantickou perspektívou je daný tým, že kým pri sémantickej perspektíve sa uplatňujú sémantické kategórie (východisková substantia, dej, zasahovaná substantia), gramatická perspektíva vychádza z intencného vzťahu sformovaného do gramatickej kategórie slovesného rodu (súbor aktívnych a pasívnych tvarov slovesa, resp. súbor aktívnych a pasívnych vetných konštrukcií).

5.1. Rozdiely medzi vetami s gramaticky aktívnou a gramaticky neaktívnou perspektívou ako dvoma rozdielnymi vetnými typmi sa okrem iného prejavujú v možnosti alebo nemožnosti rozvíť tieto druhy viet niektorými typmi polovetných konštrukcií. Napr. konštrukcia s prechodníkom je vo vete s aktívnou gramatickou perspektívou možná, a to bez ohľadu na to, či je sémantická perspektíva aktívna alebo neaktívna:

(2) *Filozofia syntetizuje a zovšeobecňuje výsledky špeciálnych vied, tvoriac tak univerzálny systém názorov na svet.*

Naproti tomu vo vete s neaktívnou (pasívnou) gramatickou perspektívou, v ktorej je východisková substantia odsunutá z pozície gramatického podmetu vety, prechodníková konštrukcia v slovenčine nie je možná. Vetu s takouto perspektívou možno rozvíť iba polovetnou konštrukciou s činným alebo trpným prídavným slovesným tvarom:

(2a) *Výsledky špeciálnych vied sú syntetizované a zovšeobecňované filozofiou, tvoriacou tak univerzálny systém názorov na svet.*

Konštrukcia s prechodníkom je takto viazaná na podmet vety, ktorá má aktívnu gramatickú perspektívu, resp. na vetnú konštrukciu s aktívnym slovesným tvarom v prísudku.

5.2. Pravdaže, sú aj rozdiely medzi dvoma typmi viet s neaktívnou gramatickou perspektívou, t. j. medzi konštrukciami s opisným pasívom a konštrukciami so zvratným pasívom. Tieto rozdiely sa týkajú tak formálnej výstavby konštrukcií, ako aj ich obsahovej stránky. Z hľadiska obsahu sa žiada spomenúť najmä to, že kým konštrukcie s opisným pasívom smerujú k mennému, statickému podávaniu obsahu, konštrukcie so zvratným pasívom si v plnej miere zachovávajú dejovosť, procesualnosť, resp. dynamickosť. Iný rozdiel medzi opisným a zvratným pasívom v slovenčine predstavuje to, že na základný význam konštrukcie so zvratným pasívom, vyplývajúci z použitých gramatických a lexikálnych prostriedkov, môže sa ako sekundárny navrstviť modálny význam zvyčajnosti, potreby, nevyhnutnosti konať vyslovený dej (býva tak najmä v rozličných návodoch a odporúčaníach): Veta *Cukor sa pridáva až na koniec* značí „Cukor sa má pridávať až na koniec.“, „Cukor treba pridávať až na koniec.“. Takýto modálny význam sa môže navrstviť aj na niektoré iné konštrukcie, napr. na konštrukcie s bezpodmetovým zvratným tvarom (*Vystupuje sa vzadu. — Ráno sa nespieva.*), s neurčitkom (*Nezstupovať. — Nasadať.*) alebo so všeobecným (nulovým) podmetom (*Potom prejdeme do ľahkého behu. — Šípky zbierame, keď sú*

dozreté, sýtočervené a tvrdé.), ale nemôže ho nadobudnúť konštrukcia s opisným pasívom — pri tejto konštrukcii sa uvedený modálny význam musí vyjadrovať lexikálne (s pomocou modálnych slovies): *Pacient má/musí byť čo najskôr ošetrovaný.* — *Návrh má/musí byť predložený v troch exemplároch.* Pravdaže, uvedené modálne významy sa vyjadrujú modálnymi slovesami aj v konštrukciách so zvratným pasívom: *Návrh sa má/musí predkladať v troch exemplároch.*

6. Pasívna gramatická perspektíva vety sa dosahuje tak, že sa pôvodca deja odsúva z pozície gramatického podmetu vety a do tejto pozície sa kladie pomenovanie zasahovanej substancie, *paciens* deja. Iba obidve tieto operácie dovedna utvárajú pasívnu gramatickú perspektívu vety, v ktorej sa odráža i nové ponímanie skutočnosti. Odsunutie pôvodcu deja z pozície gramatického podmetu vety (M. Grepl tu hovorí o deagentizácii — pozri Bauer-Grepl, 1972; Grepl, 1973; porov. i pojem deagentizačnej transformácie u Daneša a kol., 1975, s. 40) ešte nespôsobuje zmenu gramatickej perspektívy na neaktívnu. Takýmto krokom sa dosahuje iba zrušenie aktívnej gramatickej perspektívy, t. j. zmena gramatickej stavby vety: z dvojčlennej vety s aktívnou gramatickou perspektívou sa stáva jednočlenná veta bez gramatickej perspektívy, pričom odsunutá východisková substancia deja môže v takej vete vystupovať ako *dat'* v pôvodcu, resp. ako inštrumental pôvodcu:

(3) *Rodičia stavali dom za prvej republiky veľmi ťažko.*

(3a) *Rodičom sa stavalo dom za prvej republiky veľmi ťažko.*

(4) *Ešte pred vystrelením na bránku rozhodca odpísal ofsajd.*

(4a) *Ešte pred vystrelením na bránku bolo rozhodcom odpísané.*

Poznámka: Veta (4a) je zo systémového hľadiska príznaková, resp. okrajová (porov. i poznámku na s. 11).

V takýchto prípadoch, s pôvodcom deja odsunutým z pozície gramatického podmetu do inej pozície nejde o neaktívnu gramatickú perspektívu vety: vety (3a), (4a) sú z hľadiska gramatickej perspektívy **neutrálne**, resp. sú bez gramatickej perspektívy. Z hľadiska gramatickej perspektívy neaktívne (pasívne) sú iba tie vety, pri ktorých je v pozícii gramatického subjektu zasahovaná substancia slovesného deja, *paciens*:

(3b) *Dom sa rodičom stavala za prvej republiky veľmi ťažko.*

(4b) *Ešte pred vystrelením na bránku bol rozhodcom odpísaný ofsajd.*

Iný príklad:

(5) *Určenú robotu si brigádnici urobili v krátkom čase.*

(5a) *Určená robotu sa urobila v krátkom čase.*

(5b) *Určená robotu bola (brigádnikmi) urobená v krátkom čase.*

V prípadoch (3b), (4b), (5a), (5b) s pomenovaním *paciens*a v pozícii gramatického subjektu vety ide o vety z hľadiska gramatickej perspektívy neaktívne; pri

zvratnom pasíve je východisková substancia deja možná iba pri sémanticky obmedzenom okruhu slovíe a je zriedkavá (vystupuje ako datív pôvodcu); pri opisnom pasíve vystupuje táto substancia potenciálne ako inštrumentál pôvodcu: *Rúra a spojka musia byť v skúšobnom prístroji upnuté tak, aby neboli namáhané osovým tlakom.* (technická norma) — *A, dodávam, kto váha s činom, býva dejinami prekonaný.* (Mináč)

7. V gramatickej literatúre sa všeobecne prijíma zistenie, že v slovenčine sa gramatická kategória slovesného rodu uplatňuje iba v časti slovíe, a to pri činnostných prechodných (tranzitívnych) slovesách. Možnosť prebudovať aktívnu gramatickú perspektívu vety na neaktívnu (pasívnu) je takto zároveň kritériom na vymedzenie činnostných (tranzitívnych) slovíe.

Podľa *Morfológie slovenského jazyka* (1966) „kategória slovesného rodu zahŕňa je všetky slovesá, no protiklad činnosti (aktívnosti) a trpnosti (pasívnosti) sa uplatňuje iba pri činnostných prechodných slovesách“ (s. 432). Podľa toho vieme určiť napr. tvary *prechádzajú* (vo vete *Chodci práve prechádzajú cez križovatku.*) alebo *ošediviem* (vo vete *Ja z toho raz ošediviem.*) ako aktívne (v zmysle gramatickej kategórie slovesného rodu), hoci ani jeden, ani druhý tvar nemá svoj pasívny náprotivok. Tieto tvary chápeme ako gramaticky aktívne preto, že ich gramaticky nadradený člen, t. j. *východiskový bod dvojčlennej vety (gramatický subjekt), je totožný s východiskovou substanciou (pôvodcom) slovesného deja.* Vo všetkých prípadoch, v ktorých je gramatický subjekt vety totožný s východiskovou substanciou deja, ide o vety s aktívnou gramatickou perspektívou. Naproti tomu v tých prípadoch, kde gramatický podmet vety nie je totožný s východiskovou substanciou deja, hovoríme o vetách s neaktívnou, resp. pasívnou gramatickou perspektívou. Takto sa v pojmoch aktívnej, resp. neaktívnej gramatickej perspektívy vety vystihuje gramatická aktívnosť, resp. pasívnosť adekvátnejšie ako v morfológickom chápanom protiklade aktívum (činný rod) — pasívum (trpný rod), ktorým sa realizuje gramatická kategória slovesného rodu. Treba konštatovať aj to, že vo vetách, ktoré nemajú gramatický podmet, otázka totožnosti alebo netotožnosti gramatického podmetu s východiskovou substanciou slovesného deja neprichodí do úvahy, preto v takých vetách nie je ani odôvodnené hovoriť o ich gramatickej perspektíve.

8.0. Gramatické prostriedky na stváranie vety s gramaticky neaktívnou perspektívou predstavujú medzi ostatnými prostriedkami na realizáciu slovesného deja a jeho vzťahu k substanciam, s ktorými je spätý intenciou slovesného deja, len jednu časť. Treba ich skúmať jednak vo vzťahu k prostriedkom vyjadrujúcim gramaticky aktívnu perspektívu a jednak k slovesným tvarom neschopným realizovať gramatickú perspektívu vety, t. j. k slovesným tvarom vyjadrujúcim gramatické jadro jednočlenných viet (ide najmä o bezpodmetový zvratný tvar a o neurčitok). Je to teda komplex rozličných prostriedkov a medzi nimi sú rozmanité vzájomné vzťahy; osobitné miesto medzi týmito vzťahmi zaujíma synonymia a polysémia, resp.

homonymia. Vzťahmi synonymie sú spojené napr. tieto syntaktické konštrukcie:

(6) *Sánky môžu cestujúci v dopravnom prostriedku prevážať iba jedny.*

(6a) *Sánky môžeme v dopravnom prostriedku prevážať iba jedny.*

(6b) *Sánky sa v dopravnom prostriedku môžu prevážať iba jedny.*

(6c) *Sánky môžu byť v dopravnom prostriedku prevážané iba jedny.*

(6d) *Sánky je možné v dopravnom prostriedku prevážať iba jedny.*

(6e) *Sánky možno v dopravnom prostriedku prevážať iba jedny.*

8.1. Niektoré konštrukcie s aktívom, ale aj s pasívom (**opisným aj zvratným**) sú viacznačné, resp. homonymné. Viacvýznamovosť, resp. homonymnosť syntaktickej konštrukcie je z komunikatívneho hľadiska neželateľná, najmä v odbornom **texte**. A práve poznanie vzájomných vzťahov syntaktických konštrukcií s aktívnou aj neaktívnou gramatickou perspektívou a konštrukcií bez gramatickej perspektívy umožňuje takúto neželateľnú viacvýznamovosť, resp. homonymnosť účinne odstraňovať.

Viacvýznamovosť, resp. homonymnosť konštrukcie s aktívom (*Mužstvo Slovana Bratislava vo finálovom zápase porazilo mužstvo Spartaka Trnava.*) možno niekedy odstrániť synonymnou konštrukciou s opisným pasívom, so zvratným pasívom alebo jednočlennou syntaktickou konštrukciou, inokedy zasa viacvýznamovosť (homonymnosť) konštrukcie s opisným pasívom (*Konce pásov musia byť rezané rovno.*) pomôže eliminovať konštrukcia so zvratným pasívom, konštrukcia s aktívom (sem patria i vety so všeobecným, resp. nulovým gramatickým podmetom — o nich Ružička, 1968) alebo jednočlenná syntaktická konštrukcia a napokon viacvýznamovosť (homonymnosť) konštrukcie so zvratným pasívom (*Pracovníci podnikového riaditeľstva sa vyznamenávajú najvyššími rezortnými vyznamenaniami.*) sa môže odstrániť konštrukciou s aktívnym slovesným tvarom alebo s opisným pasívom, prípadne jednočlennou syntaktickou konštrukciou.

9. Aj tento rozbor ukazuje, že gramatická kategória slovesného rodu je bytostne **zviazaná** s vetou a má bezprostredný dosah na gramatickú stavbu dvojčlennej vety **v slovenčine**, lebo jej **prostriedkami sa realizuje vetný typ s aktívnou gramatickou perspektívou** a vetný typ s neaktívnou (pasívnou) gramatickou perspektívou. Keďže sa gramatická kategória slovesného rodu zakladá na vzťahu medzi dejom a substantiami, s ktorými je spojený intenciou slovesného deja, ukazuje sa tak zároveň na dosah lexikálno-gramatickej kategórie intencie slovesného deja na gramatickú a sémantickú stavbu vety, a to so zreteľom na vzťahy gramatickej a sémantickej **aktívnosti** a pasívnosti medzi základnými prvkami dvojčlennej vety. Z hľadiska gramatickej ako aj sémantickej perspektívy vety má základný význam to, či je gramatický podmet vety totožný alebo netotožný s východiskovým bodom slovesného deja pomenovaného slovesom v prisudku dvojčlennej vety.

Podstatu gramatickej perspektívy vety a špeciálne vety s neaktívnou (pasívnou) gramatickou perspektívou nemožno **vysvetliť** bez pojmu gramatického podmetu, resp. východiskového bodu dvojčlennej **vety**, lebo práve podľa toho, či má úlohu

gramatického podmetu pôvodca slovesného deja, alebo zásah (paciens) slovesného deja, rozlišuje sa aktívna a neaktívna (pasívna) gramatická perspektíva vety (pravdaže, s tým súvisí aj tvar prísudkového slovesa podľa gramatickej kategórie slovesného rodu). Vetnočlenská teória vetnej stavby má teda oporu v jazykovej skutočnosti. Popri pojme gramatického podmetu sú dôležité pojmy pôvodcu a zásahu (paciensa) slovesného deja, ktoré, pravda, predstavujú kategórie z roviny sémantickej štruktúry vety.*

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

ADAMEC, P.: Genera verbi a predikatívni adjektiva v súčasnej ruštině. In: *Studia Slavica Pragensia*. Akademiku Bohuslavu Havránekovi k osmdesiatinám. Red. V. Barnet a kol. Praha, Universita Karlova 1973, s. 189—198.

BAUER, J. — GREPL, M.: *Skladba spisovnej češtiny*. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 340 s.

BENEŠ, E.: Začátek německé věty z hlediska aktuálního členění výpovědi. *Časopis pro moderní filologii*, 41, 1959, s. 205—217.

DANĚŠ, F. a kol.: *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny*. Slovo a slovesnost, 36, 1975, s. 18—46.

DANĚŠ, F.: Příspěvek k novější syntaktické terminologii. In: *Slavianska lingvistična terminologija*. Sofia 1962, s. 46 n.

FIRBAS, J.: Ze srovnávacích studií slovosledných. (K Mathesiovu pojetí slovosledné soustavy.) *Slovo a slovesnost*, 23, 1962, s. 161—174.

GREPL, M.: Deagentnost a pasívum v slovanských jazycích. In: *Československé přednášky pro VII. mezinárodní zjazd slavistov vo Varšave*. Lingvistika. Pripravil Československý komitét slavistov. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1973, s. 141—149.

HAVRÁNEK, B.: Genera verbi v slovanských jazycích. *Rozpravy Královské české společnosti nauk, třída filosofie-historie-jazykozpyt*. Praha, nákladem Královské české společnosti nauk 1928—1937. 2 zv.

KAČALA, J.: Sloveso, jeho intencná hodnota, intencia slovesného deja a intencná štruktúra vety. In: *Sesja naukowa Międzynarodowej komisji budowy gramatycznej języków słowiańskich. W Krakowie w dniach 3—5 grudnia 1969 r.* Red. S. Urbańczyk. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Zakład narodowy imienia Ossolińskich — Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1971, s. 71—82.

KAČALA, J.: Substanciaľnyje i nesubstanciaľnyje charakteristiki glagola. In: *Grammaticeskoje opisanije slavianskich jazykov. Konceptii i metody*. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1974, s. 38—47.

KAČALA, J.: Das genus verbi, der Intentionswert des Verbs, sowie die Intentionsstruktur des Satzes. In: *Satzstruktur und genus verbi*. Red. R. Lötsch. Berlin, Akademie-Verlag 1976 a (v tlači).

KAČALA, J.: Slovesný rod a pasívum v spisovnej slovenčine. In: *O slovenčine pre slovenčinárov*. Red. J. Oravec. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislavy 1976 b (v tlači).

KOPEČNÝ, F.: Passivum, reflexivní forma slovesná a reflexivní sloveso. In: *Studie a práce lingvistické*. 1. Red. J. Bělič a kol. Praha, Nakladatelství ČSAV 1954, s. 224—247.

LEŠKA, O.: K voprosu o kategorii zaloga v sovremennom russkom literaturnom jazyke. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu*. Red. J. Džurinda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 81—87.

MATHESIUS, V.: Vyjadřování pasivní perspektivy v české větě. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Soubor statí. Praha, Melantrich 1947 a, s. 294—301.

* Základné myšlienky tejto štúdie predniesol autor ako referát na vedeckej konferencii s názvom *Štruktúrno-typologické metódy v syntaxi jazykov s rozličnými systémami. Diatézy a slovesné rody*. Konferenciu usporiadalo Leningradské oddelenie Jazykovedného ústavu AV ZSSR v Leningrade v dňoch 21.—24. X. 1975.

MATHESIUS, V.: O tak zvaném aktuálním členění větěm. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Soubor statí. Praha, Melantrich 1947 b, s. 234—242.

MATHESIUS, V.: Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistického. 1. vyd. K vydání připravil J. Vachek. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961. 280 s.

Morfologie slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

MRAŽEK, R.: Historickosrovnávací studium větých typů. In: Otázky slovenské syntaxe. Sborník brněnské syntaktické konference 17.—21. IV. 1961. Red. J. Bauer. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 166—176.

PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdiá lexikálno-syntaktická. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 116 s.

PAULINY, E.: Pasívum v spisovnej slovenčine. Slovo a tvar, 3, 1949, s. 123—129.

PAULINY, E.: Problémy slovesnej rekie. In: K historickosrovnávacímu štúdiu slovanských jazykú. Red. J. Bělič a kol. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 39—44.

RUŽIČKA, J.: Osobné a neosobné slovesá. Jazykovedný časopis, 11, 1960 a. s. 6—31.

RUŽIČKA, J.: Bezpodmetový zvrätný tvar. Slovenská reč, 25, 1960 b, s. 3—25.

RUŽIČKA, J.: Veta a sloveso. (Z problematiky jednoduchej vety.) In: Otázky slovanské syntaxe. Sborník brněnské syntaktické konference 17.—21. IV. 1961. Red. J. Bauer. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 141—153.

RUŽIČKA, J.: Co sa vyjadruje syntaktickými jednotkami? In: Problémy marxistickej jazykovedy. Red. J. Bělič a kol. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 208—217.

RUŽIČKA, J.: O vetách s nulovým gramatickým subjektom. In: Otázky slovanské syntaxe. 2. Red. J. Bauer. Brno, Universita J. E. Purkyně 1968, s. 115—117.

ŠMILAUER, V.: Slovesný rod. In: Druhé hovory o českém jazyce. Druhý soubor přednášek Kruhu přátel českého jazyka. Red. A. Opravil. Praha, vydal Kruh přátel českého jazyka 1947. s. 184—195.

GRAMMATISCHE UND SEMANTISCHE PERSPEKTIVE DES SATZES

Zusammenfassung

Im vorliegenden Aufsatz knüpft der Autor an den Begriff der Perspektive des Satzes an, der in den Arbeiten von V. Mathesius seine Quelle hat; dieser Begriff ist nicht mit dem Begriff der Aussagespektive, der in der Theorie von der aktuellen Gliederung des Satzes benutzt wird, identisch.

Grammatische und semantische Perspektive des Satzes ist die Art und Weise der Anordnung von grundlegenden grammatischen und semantischen Elemente des Satzes in bezug auf die Beziehungen der grammatischen und semantischen Aktivität bzw. Passivität, natürlich, in Übereinstimmung mit den gegebenen Ausdrucksbedürfnissen.

Die grammatische und semantische Perspektive des Satzes beruht auf der lexikalisch-grammatischen Kategorie der Intention der Verbalaktion. Zur Realisierung der grammatischen Perspektive des Satzes dienen die Mittel der grammatischen Kategorie des *genus verbi*. In dieser Kategorie werden die Beziehungen zwischen der Aktion und den Substanzen, mit denen die Aktion auf Grund der Intention der Verbalaktion verbunden ist, durch die grammatischen Mittel bearbeitet. Die grammatische Perspektive des Satzes kann aktiv oder nichtaktiv (*passiv*) sein. Diese zwei Arten der grammatischen Perspektive des Satzes werfen durch die Identität bzw. Nichtidentität von grammatischen Subjekt des Satzes und Ausgangspunkt der Verbalaktion in Beziehung zum Prädikat des zweigliedrigen Satzes gegeben.

Die semantische Perspektive des Satzes geht von den Beziehungen der semantischen Aktivität bzw. Passivität zwischen dem Ausgangspunkt der Verbalaktion und der Aktion aus. Dementsprechend kann auch die semantische Perspektive des Satzes aktiv oder nichtaktiv (*passiv*) sein.

O ZÁKLADNÝCH KRITÉRIÁCH TRIEDENIA PREDIKATÍVNYCH ŠTRUKTÚR

MICHAL MIKLUS

V posledných rokoch sa pri posudzovaní predikatívnej jednotky, predikatívneho jadra vety vychádza často z postulátu, že predikatívna jednotka je svojráznym vetným „atómom“, pozostávajúcim buď z jednej, alebo podľa určitej schémy spojenia, usúvzťažnenia (v zmysle V. Mathesia) z niekoľkých predikatívnych jednotiek. Inak povedané, veta je realizáciou buď monopredikatívnej, alebo polypredikatívnej štruktúry.

Pravda, chápanie predikatívnych jednotiek a predikatívnych štruktúr nie je rovnaké. Kým u jedných lingvistov je to záväzne iba štruktúrna jednotka vytvorená podmetom a prísudkom a spätá predikatívnym vzťahom (Jofik, 1964), u druhých sú to aj sekundárne alebo vedľajšie predikatívne vetné členy, ktoré na rozdiel od hlavného predikatívneho skladu nemajú samostatnú komunikatívnu funkciu (Sazonova, 1969; 1974).

Tento východiskový postulát platí aj o tzv. menných jednočlemych vetách, ktoré patria — ako sa o nich veľmi výstižne vyjadril v jednej zo svojich prác F. Miko (1968, s. 107) — „k zastrčenej“ oblasti syntaxe, ktorá je len periférnym prídavkom k tzv. „normálnej“, „legitímnej“ syntaxi“ (porov aj Zimek, 1966).

Nominálna veta nie je totiž iba jednoduchým pomenovaním predmetu — ako sa v tejto súvislosti často hovorilo a hovorí (Šmilauer, 1966, s. 109 a i). Vedľ okrem podstatného mena je tu aj istý komunikačný zmysel, ktorý nemožno stotožňovať s lexikálnym významom príslušného substantíva. Tento komunikačný zmysel má potom istú funkciu vzhľadom na príslušné podstatné meno a naopak, podstatné meno okrem toho, že je pomenovaním predmetu, má vzhľadom na príslušný komunikačný zmysel tiež istú úlohu, úlohu komunikačného rázu. To potom značí, že na komunikačnom pláne, teda na funkčnom pláne nominálnej vety ide o dvočlennosť. Rozdelenie syntaktických funkcií je tu zrejme to isté ako v dvočlenej vete: podmet a prísudok. „Podmetom“ je substantívum v nominatíve, „prísudkom“ implicitný komunikačný zmysel, ktorý vete pripisujeme“ (Miko, 1968, s. 110). Na podstate veci nič teda nemení fakt, že tento komunikačný význam vzhľadom na rozličné situácie, v ktorých sa vysloví, môže mať aj niekoľkoraký zmysel. Aj v slavistike sa v ostatnom čase hovorí, že tá istá veta môže mať niekoľko „čítaní“ alebo sémantických interpretácií, ktorých indikátorom je vlastne extralingvistický faktor — situácia (Katz — Fodor, 1963).

Možno teda konštatovať, že na základe kvantitatívneho kritéria v monopredikatívnej a polypredikatívnej štruktúre rozlišujeme jednoduché a zložené vety, resp. súvetia.

Pri takomto triedení sa však preceňuje úloha kvantitatívneho príznaku, akým je počet predikatívnych jednotiek, a nedoceňuje sa úloha kvalitatívneho príznaku, akým je spôsob syntaktického spojenia predikatívnych jednotiek.

Preto niektorí bádatelia v oblasti syntaxe (Jegorova, 1968; Vernickaja, 1969) modifikujú toto triedenie a rozlišujú v polypredikatívnych štruktúrach dve skupiny, a to tzv. zložené a pseudozložené vety či súvetia.

Súvetia sa aj v súčasnosti delia na spojkové (so spojkovou, resp. konjunktívnou alebo relatívnou väzbou) a bezspojkové (s bezspojkovou alebo nekonjunktívnou väzbou).

Toto triedenie na vyššej rovine sotva však možno pokladať za vyhovujúce, pretože: 1. obidva druhy syntaktickej väzby sa môžu zlučovať; 2. voľba tej alebo inej väzby z hľadiska podávateľa reči je fakultatívna; 3. spojka alebo aj tzv. vzťažné slovo sú vlastne iba jedným z možných výrazových syntaktických prostriedkov väzby. Syntaktická väzba sa môže realizovať aj napr. nevyhnutnosťou obsadenia syntaktického miesta pri tzv. sémantických slovách, výskytom spoločného komponentu viet, súvzťažnosťou gramatických (morfologických) tvarov prísudkov, intonáciou a pod.

Hypertrofované stavanie do protikladu spojok a spojkových slov voči ostatným prostriedkom syntaktickej väzby pri usporiadaní predikatívnych štruktúr vedie zase k tomu, že principiálne identické javy sa potom musia rozoberať a vysvetľovať v rôznych častiach syntaxe. Porov. napr.:

(1) *Každý vedel: bol to opravdivý, socialisticky zmýšľajúci a konajúci človek.*

(2) *Každý vedel, že to bol opravdivý, socialisticky zmýšľajúci a konajúci človek.*

Nazdávame sa, že v obidvoch prípadoch uvedených viet je tá istá štruktúra, pretože spôsob alebo princíp ich syntaktickej organizácie je rovnaký.

Triedenie podradovacích súvetí, založené iba na spodobovaní súvetia ako celku s jednoduchou vetou a vedľajších súvetných častí s členmi jednoduchej, resp. hlavnej a nadradenej vety, bolo teda (podľa našej mienky) oprávnené podrobené kritike. V dôsledku toho sa dnes najčastejšie hodnotí tradičné triedenie súvetia ako „výsledok absolutizácie skutočne opodstatneného izomorfizmu funkcií vedľajších vetných členov jednoduchej vety a im zodpovedajúcich vedľajších viet podradovacieho súvetia“ (Maximov, 1969, s. 94).

Prirodzene, niektoré druhy vedľajších súvetných viet nemajú paralely s vetnými členmi jednoduchej vety. Preto ako pracovné východisko je azda možné prijať aj formuláciu, že niektoré vetné členy sa vlastne ako nepredikatívna štruktúra nadajú vyjadriť slovom alebo slovným spojením, ale iba vedľajšou vetou, resp. predikatívnou štruktúrou. Pri tejto formulácii sa zabezpečuje funkčný názor na vetu a jej členy, ktorý je výrazne charakteristický pre samu teóriu vetných členov. Pritom však

netreba zabúdať, že funkčnou charakteristikou sa celková analýza akejkoľvek syntaktickej štruktúry — teda aj predikatívnej — nevyčerpáva. Úplná charakteristika syntaktickej jednotky mala by totiž pozostávať z troch charakteristík alebo aspektov, pri použití ktorých by bolo možné vidieť určitú analógiu s tzv. komplexným prístupom pri vydeľovaní slovnodruhových kategórií v morfológii. Týmito charakteristikami by mali byť štruktúrna alebo formálna, sémantická a funkčná charakteristika.

Fakty však potvrdzujú, že v syntaktickej jednotke spätosť štruktúry, významu a funkcie jednoznačne im zodpovedajúcim vzťahom je iba čiastkovým prípadom všeobecného obrazu. Preto možno pokladať za opodstatnené aj také stanoviská, ktorými sa nastoľuje a odôvodňuje potreba vypracovania rôznych triedení predikatívnych štruktúr. Ich opodstatnenosť treba vidieť aj v tom, že pokusy utvoriť unifikované triedenie sú vlastne vo vzťahu k jednotlivým typom jazykov a ich konkrétnemu materiálu nereálne. A navyše súčasné štruktúrno-sémantické triedenie je takisto jednostranné a zúžené ako predchádzajúce funkčno-sémantické triedenie.

Tradičné triedenie podradovacích súvetí vychádza zase z predpokladu, že vo všetkých prípadoch vedľajšia a podradená veta je svojráznym vyjadrením vetného člena hlavnej, nadradenej vety. Novšie triedenie prekonáva tento nedostatok a zavádza požiadavku rozhraničiť jednočlenné a dvojčlenné súvetia podľa toho, či sa vedľajšia veta vzťahuje na jedno slovo, resp. slovné spojenie hlavnej vety, alebo na hlavnú vetu ako celok.

Tu sa však žiada pripomenúť, že v tých vetách, ktoré sa obyčajne zaraďujú k dvojčlenným typom viet, v určitých prípadoch predsa len vzniká potenciálna súvzťažnosť vedľajšej vety so slovom hlavnej vety. V tomto prípade sa teda protiklad jednočlenných a dvojčlenných, tzv. zložených viet alebo súvetí neutralizuje.

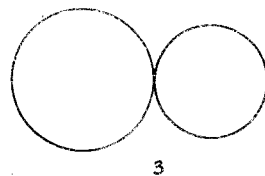
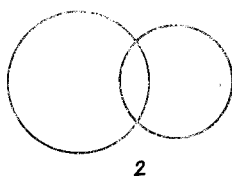
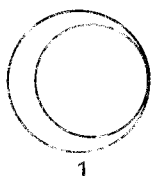
Hovorí sa ďalej aj to, že spoľahlivým a presným kritériom diferenciacie jednočlenných a dvojčlenných viet je rozdiel v prostriedkoch ich syntaktickej spojitosti: v dvojčlenných vetách sa ich časti spájajú vraj sémantickými a v jednočlenných vetách — synsémantickými, syntaktickými spojkami. Ukazuje sa však, že sémantické spojky sa používajú aj v jednočlenných vetách. Preto sa k tomu dodáva, že základný rozdiel medzi jednočlennými a dvojčlennými vetami nie je ani tak v podstate ich spájacích syntaktických prostriedkov, ako v tom, že prostriedky s rozličnou podstatou syntaktickej väzby majú rozličnú úlohu v organizácii týchto typov súvetí.

Nazdávame sa, že triedenie viet na jednotlivé typy by malo brať do úvahy predovšetkým princíp či spôsob ich organizácie, a nielen realizáciu tohto princípu. Veď veta ako komunikatívna jednotka určitého druhu môže byť vzhľadom na svoju štruktúru veľmi rozmanitá a zložitá. Preto všetky pokusy prejsť hneď a bezprostredne od vety k jej ideálnemu objektu — vetnému typu — nemôžu priniesť zaručený úspech. Tu je potrebný syntaktický konštrukt, ktorý by odzrkadľoval podstatu nie

jednej jedinej vety alebo určitého počtu viet, ale podstatu akýchkoľvek viet, majúcich akýkoľvek kvalitatívny i kvantitatívny stupeň zložitosti. Takýmto konštruktom je vlastne aj predikatívna štruktúra. *Elementárnu predikatívnu štruktúru možno nazvať aj predikatívnou jednotkou*. Pravda, protiklad monopredikatívnej a polypredikatívnej vety predpokladá ďalšie rozvinutie a spresnenie tohto dichotomického členenia viet pomocou skúmania a rešpektovania druhotných predikatívnych väzieb.

Ide totiž o to, že keď už vyjdeme z postulátu polyaspektnej predikatívnosti ako takej (porov. chápanie predikatívnosti aj so zahrnutím komplexov s verboidami, čiže ako javu komplexnej kondenzácie u V. Mathesia, 1967, s. 42), potom nemôže neplatiť, že samy *predikatívne jednotky môžu byť vlastne jednotkami základnými a dopĺňajúcimi*, resp. prvotnými a druhotnými, jednotkami prvého a druhého stupňa, a to z hľadiska ich súčinnostného princípu. V tom prípade k monopredikatívnym vetám by mali patriť vety iba s jedným predikatívnym jadrom a k polypredikatívnym vetám nielen súvetia, ale aj tie jednoduché vety, ktoré majú v svojej štruktúre okrem prvotnej aj druhotnú predikatívnosť. V nich je táto základná či prvotná predikatívnosť sústredená v predikačnoštruktúrnom jadre a druhotná alebo dopĺňajúca je v mimojadrovom konštituente. V súvetí síce obyčajne počet rovín prvotnej predikatívnosti zodpovedá počtu jeho častí, avšak v jeho rozmedzí môže sa tiež vyskytnúť niekoľko centier druhotnej predikatívnosti, ktoré sa buď navrstvujú a hromadia jedno na druhé, alebo môžu existovať aj paralelne. To teda znamená, že *prvotný a druhotný aspekt predikatívnosti, z ktorých každý vystupuje v súvetí mnohoplánovo, tvoria vlastne predikatívnu perspektívu súvetia*. Táto perspektíva sa môže aj komplikovať, a to komplikáciou samej vetnej štruktúry. Lenže základ predikatívnej perspektívy tvorí iba prvotná, základná predikatívnosť, a druhotná tvorí vždy iba dopĺňajúci vetný fond. Výsledkom toho je vlastne systém predikatívnych vzťahov, ktorých hierarchia sa dá charakterizovať mnohoplánovosťou alebo mnohorovinovosťou, pri ktorej treba počítať aj s nehomogénnosťou predikatívnych jednotiek prvého stupňa, vyplývajúcou z podmienok ich rozličnej spojitosti a vzájomnej podmienenosti súvetných komponentov.

Dve predikatívne jednotky sa môžu usúvzťažňovať v podstate troma rozličnými spôsobmi, a to: 1. začlenením, zaradením (inklúziou), 2. prienikom, 3. dotykom. Graficky by sa tieto základné spôsoby zjednotenia, usúvzťažnenia dvoch predikatívnych jednotiek mohli znázorniť takto:

Pri inkluzívnom spôsobe začleňovaná predikatívna jednotka zaujíma svoje syntaktické miesto v zložení (štruktúre) zapájajúcej predikatívnej jednotky. Napr.:

Boli to prvé pretekárky, ktoré som zbadal.

Pri prienikovom spôsobe usúvzťažňovania dvoch predikatívnych jednotiek je jeden alebo niekoľko komponentov spoločných pre obidve usúvzťažnené predikatívne jednotky. Napr.:

V prevažnej väčšine našich JRD riadia teraz všetku prácu kvalifikovaní muži a odvážnejšie, rovnako kvalifikované ženy.

Pravda, usúvzťažnenie predikatívnych jednotiek druhým spôsobom je nielen vo vetách s viacnásobným vetným členom. Porov.:

Mestom prebehli kolóny nákladných áut, previezli stavebný materiál.

V tejto vete niet viacnásobných vetných členov, jednako však sa tu použil pretínajúci spôsob usúvzťažnenia:

(a) *Mestom prebehli kolóny nákladných áut.*

(b) *Mestom previezli stavebný materiál.*

Výskyt viacnásobných vetných členov nie vždy teda svedčí o tom, že ide o usúvzťažnenie niekoľkých predikatívnych jednotiek. Napr.:

Tak by sa, ako sa zdá, až ponoril do tejto morskej krásy a poplával by až k horizontu, kde sa stretáva zem a nebo.

Táto veta sa člení na dve časti, zjednotené prienikovým spôsobom:

(a) *Tak by sa, ako sa zdá, až ponoril do tejto morskej krásy;*

(b) *Tak by, ako sa zdá, poplával až k horizontu, kde sa stretáva zem a nebo.*

Druhá časť je vlastne spojením dvoch predikatívnych jednotiek spôsobom začlenenia: predikatívna jednotka „kde sa stretáva zem a nebo“ je vlastne časťou komponentu začleňujúcej predikatívnej jednotky. V tejto začlenenej predikatívnej jednotke sú viacnásobné podmety, avšak niet tu dvoch predikatívnych jednotiek, o čom svedčí ich zjavná neúplnosť pri ich rozhraničení:

(a) + *kde sa stretáva zem* (b) + *kde sa stretáva nebo.*

V danom prípade viacnásobnosť je vlastne dosledkom transformácie komponentov jednej predikatívnej jednotky (*kde sa stretáva zem a nebo* = *kde sa stretáva zem s nebom*), čo, pochopiteľne, vyplýva aj zo samej sémantiky slovesa *stretávať sa*.

Známe sú rôzne prístupy ku kvalifikácii viet s viacnásobnými vetnými členmi. Jedni lingvisti ich všetky zaraďujú k jednoduchým vetám, druhí z nich vyčleňujú vety s viacnásobným prísudkom a pričleňujú ich k zloženým vetám, resp. súvetiam (pozri dlhú diskusiu v Slovenskej reči v r. 1967—1971, v ktorej vystúpili J. Mlacek, J. Hrbáček, R. Schnek, F. Kočíš, K. Svoboda). Nazdávame sa, že k jednoduchým vetám bezpochyby patria iba tie vety s viacnásobnými vetnými členmi, v ktorých je viacnásobnosť výsledkom transformácie komponentov jednej predikatívnej jednotky. V ostatných prípadoch vety s viacnásobnými vetnými členmi sú vlastne usúvzťažnením niekoľkých predikatívnych jednotiek. Osobitne zreteľné je to

pri viacnásobných prísudkoch, pretože v medziach jednej predikatívnej jednotky sa nedá vyjadriť rozličná predikatívnosť, kým vo vetách s viacnásobnými prísudkami je to úplná samozrejmosť. Napr.:

Naša babka, takisto ako aj dedko, nemohla v mladosti nadobudnúť patričné vzdelanie. Ale veľa čítala a veľa vie.

Druhá časť tejto vety má viacnásobný prísudok s rozličnou predikatívnosťou: (a) *Ona veľa čítala*; (b) *Ona veľa vie*.

(Pravda, z hľadiska vetnej štruktúry sa predikatívnosť môže realizovať buď ako liberatívna, alebo ako jednostranne závislá vzájomná závislosť, resp. ako druh prvotnej a druhotnej syntaktickej väzby. Treba však dodať, že pri druhotnej predikatívnosti treba rozlišovať druhotnú predikatívnu väzbu alebo spojitost a sekundárny predikát. Podrobnejšie o tom Sazonovová, 1974, s. 6 n.)

Dokonca aj vtedy, keď viacnásobné prísudky vyjadrujú rovnaký modálno-časový plán, môžu mať rôznu predikatívnosť, t. j. jazykovými prostriedkami vyjadrený rôzny logický vzťah. Napr.:

Nemal ma rád a niekoľko dní ma nepripúšťal k sebe.

Prísudok *nemal ma rád* vyjadruje dvojmiestny predikát, t. j. [*nemal rád (kto, koho)*] a prísudok *nepripúšťal* — dokonca trojmiestny: [*nepripúšťal (kto, koho, k čomu)*], v čom sa prirodzene odráža (ako sme to už vyššie konštatovali) aj sémantika slovíes.

Z toho vychodí, že v dôsledku tých zmien, ktorými prejdú predikatívne jednotky pri svojom usúvzťažnení, riešenie otázky o spôsobe ich spojenia sa často komplikuje. Napr.

(1) *Spolupracovníci ho mali radi a vážili si ho; na pracovisku dávali na jeho mienku.*

(2) *Mám veľmi rád svojich rodičov a za všetko, čo som dosiahol, som zaviazaný im.*

Je síce jasné, že v prvej vete predikatívne štruktúry sú zjednotené dotykovým spôsobom a predikatívne jednotky prvej časti prienikovým spôsobom, no v druhej vete sa dá vidieť v ich usúvzťažnení buď dotyk a v tom prípade možno neúplnosť druhej časti, t. j. neprítomnosť podmetu vysvetliť oporou o prvú, alebo sa tu dá vidieť aj usúvzťažnenie pretínajúcim spôsobom, pričom podmet prvej časti treba kvalifikovať ako komponent spoločný pre obidve predikatívne jednotky.

V súlade s najnovšími poznatkami našej i svetovej jazykovedy (Dokulil — Daneš, 1958; Strukturní typy slovanské věty a její vývoj, 1966; Belošapkova, 1967; Švedova, 1967; Admoni, 1968; Muchin, 1970; Lomtev, 1972; Daneš a kol. 1973; Kočíš, 1973; Mrázek, 1973; Švedova, 1973; Steblin — Kamenskij, 1974 a i.) sa teda dá konštatovať, že veta sa v súčasnosti skúma všade na svete nie ako izolovaný jav, ale ako relatívne samostatný systém, pri analýze ktorého sa operuje pojmami štruktúrneho vetného základu, vetnej paradigmy, v podstate siedmich vetných aspektov, vetných rozvíjajúcich komponentov, determinujúcej, suplujúcej a nomina-

tívnej funkcii jednoduchej vety ako formantu súvetia a pod. (Švedova, 1974). Slovom, podstata vety sa dnes objavuje rozborom súvzťažnosti celého radu syntakticky relevantných a vzájomne spätých štruktúr.

Dá sa to ilustrovať aj na konkrétnych príkladoch. Keď vyjdeme z dvoch predikatívnych jednotiek s rovnakou predikatívnosťou, ktorých komponenty sú navyše navzájom zlučiteľné, symbolmi A, B označíme množinu predikatívnych jednotiek a písmenami a, b, c, d ich kombinátorne premenné veličiny, tak spojením viet

(1) *Žiak (a) číta (A) knihy (b)*

(2) *Žiačka (c) píše (B) listy (d),*

resp. ich predikatívnych jednotiek, bez akejkoľvek zmeny prvej z nich a s postupnou kombinatórnou zmenou druhej tak, že budeme približovať jej štruktúru k štruktúre prvej predikatívnej jednotky, dostaneme takýto kombinatórny rad:

(1) $A(a, b) + B(c, d) = \text{Žiak číta knihy a žiačka píše listy};$

(2) $A(a, b) + B(a, d) = \text{Žiak číta knihy a píše listy};$

(3) $A(a, b) + B(c, b) = \text{Žiak číta knihy a žiačka píše};$

(4) $A(a, b) + B(a, b) = \text{Žiak číta a píše knihy};$

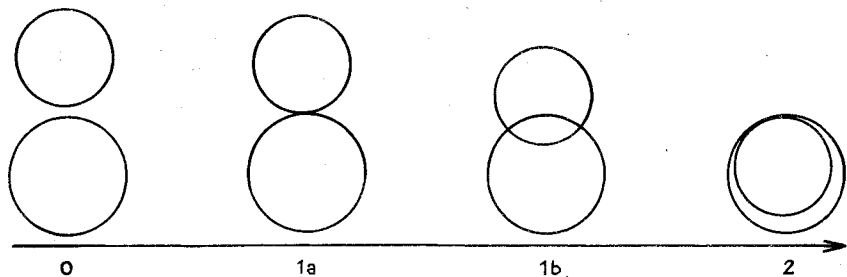
(5) $A(a, b) + A(c, d) = \text{Žiak číta knihy a žiačka listy};$

(6) $A(a, b) + A(a, d) = \text{Žiak číta knihy a listy};$

(7) $A(a, b) + A(c, b) = \text{Žiak a žiačka čítajú knihy}.$

Možno predpokladať, že v (1), (3), (5) ide o usúvzťažnenie predikatívnych jednotiek dotykovým spôsobom, v (4), (6), (7) o spojenie prienikovým spôsobom. Druhý prípad ilustruje prechodný, medzijavový stav. Keď subjektové miesto predikátu a sám predikát sa vyjadria spolu, vtedy ide o usúvzťažnenie predikatívnych jednotiek dotykovým spôsobom. V opačnom prípade ide o ich zjednotenie prienikovým spôsobom.

Z toho možno vyvodíť, že medzi prienikovým a dotykovým spôsobom usúvzťažnenia niet vlastne nepriepustnej hranice. Preto si myslíme, že by bolo možné znázorniť stupnicu usúvzťažnenosti predikatívnych jednotiek aj takýmto spôsobom (porov. aj schémy systému vetných modelov vyjadrujúcich dvojmiestne a trojmiestne vzťahy u Lomteva, 1972):

Ako vidieť zo schémy, medzi nulovým a druhým stupňom usúvzťažnenosti predikatívnych jednotiek existuje prechodný, prvý stupeň, pozostávajúci z dvoch podstupňov. Neprítomnosť spojitosti, väzby sa kladie do protikladu s jej výskytom. Začlenenie je v protiklade s dotykom a prienikom, ktoré sú iba variantmi rovnakého spôsobu usúvzťažňovania predikatívnych jednotiek.

Predikatívne štruktúry sa najčastejšie rozdeľujú na dve triedy. Prvú triedu tvoria také predikatívne jednotky, v ktorých komponent vyjadrujúci logický vzťah vyjadruje zároveň aj predikatívnosť. Druhú triedu tvoria zase tie, v ktorých tento komponent predikatívnosť nevyjadruje.

Pravda, treba poznamenať, že toto delenie predikatívnych štruktúr sa nezhoduje s ich delením na monopredikatívne a polypredikatívne, pretože do prvej triedy môžu patriť obidve, t. j. tak monopredikatívne ako aj polypredikatívne štruktúry. Porov. :

- (1) *Pracovisko bolo preplnené dobrými pracovníkmi.*
- (2) *Čo sa robilo na ňom, nikto však nevedel.*

V prvom prípade je jedna predikatívna jednotka, ktorej komponent *bolo preplnené* vyjadruje aj vzťah aj predikatívnosť. V druhom prípade ide vlastne o dve predikatívne jednotky :

- (a) *Čo sa robilo na ňom, nikto (však) nevedel.*
- (b) *Čo sa robilo na ňom.*

Druhá predikatívna jednotka je komponentom prvej. V komponente prvej predikatívnej jednotky *nevedel* je vyjadrený aj vzťah aj predikatívnosť.

Rozhraničenie predikatívnej jednotky s monopredikatívnu štruktúrou od predikatívnej jednotky s polypredikatívnu štruktúrou by sa podľa nás dalo riešiť *vymedzením jednoduchej a zloženej predikatívnej jednotky*. Podľa toho do druhej triedy predikatívnych štruktúr by mali patriť také polypredikatívne štruktúry, ktoré netvoria predikatívne jednotky. Napr. :

Otvorili svoje filatelistické katalógy a na ich stránkach sa zaskveli krásne poštové známky.

V každej z týchto predikatívnych jednotiek *otvorili, zaskveli* je komponent, ktorý súčasne vyjadruje vzťah a predikatívnosť. Preto takéto usúvzťažnenie predikatívnych jednotiek tvorí vlastne nie zloženú predikatívnu jednotku, ale principiálne odlišnú štruktúru, ktorú by bolo možné pomenovať termínom *predikatívny komplex*.

Zo stručne načrtnutej charakteristiky predikatívnych štruktúr možno teda vyvodíť, že predikatívne štruktúry treba diferencovať a vyčleňovať v nich *predikatívne komplexy a predikatívne jednotky*, ktoré zase samy osebe môžu byť jednoduché a zložené.

A hoci treba priznať, že kritériá rozhraničovania zložených predikatívnych jednotiek a predikatívnych komplexov v rámci teórie podradovacieho súvetia nie sú ešte doposiaľ v svetovej syntaxi exaktne preskúmané a spracované, predsa si myslíme, že to je dnes už len otázka času. Veď mnohé závažné momenty boli už dávnejšie známe a postupne sa objavujú ďalšie. Tak sa ukazuje, že tie predikatívne

jednotky, ktoré tvoria predikatívny komplex, nemôžu sa začleňovať jedna do druhej, vyskytovať sa v interpozícii, spájať sa viacnásobnou väzbou s vetným členom vyjadreným slovom alebo slovným spojením. Viac ako pravdepodobné je aj to, že tá istá predikatívna jednotka ako vedľajšia časť môže byť tak súčasťou zloženej predikatívnej jednotky, ako aj súčasťou predikatívneho komplexu, a to v závislosti od podmienok ich fungovania a pod.

Zo stručne načrtnutej analýzy predikatívnych štruktúr možno ďalej vyvodiť aj to, že je dôležité preskúmať aj *zákonitosti syntaktickej väzby všetkých typov predikatívnych štruktúr*, pretože bez ich poznania budú naše poznatky o systémovom charaktere jazyka neúplné a zúžené. Potvrďuje to aj doterajší výskum zákonitostí väzieb predikatívnych štruktúr v podradovacích i priraďovacích súvetiach, ktorý — ako sme to čiastočne naznačili — dovoľuje už dnes robiť dôležité závery. K nim okrem spomenutých patrí aj to, že kým spojitost dvojčlenných viet s dvojčlennými vetami v rôznych zmyslových vzťahoch, za nerovnakej postupnosti a pri výskyte rozmanitých prostriedkov syntaktickej väzby je fakticky relatívne neobmedzená, zatiaľ možnosti syntaktických väzieb jednočlenných štruktúr s dvojčlennými a jednočlenných s jednočlennými štruktúrami obmedzujú rozličné faktory: *gramatické vyjadrenie hlavných vetných členov v jednočlenných vetách, sémantické vzťahy medzi predikatívnymi štruktúrami, radová postupnosť predikatívnych jednotiek, spôsoby syntaktickej väzby, rozsah a charakter obsahu predikatívnych jednotiek* a i. V dôsledku toho sa oveľa častejšie vyskytujú spojenia dvojčlenných viet s dvojčlennými, zriedkavejšie spojenia jednočlenných s dvojčlennými a ešte zriedkavejšie — jednočlenné s jednočlennými.

Možnosti usúvzťažnenia jedných predikatívnych štruktúr s druhými závisia aj od gramatických, resp. lexikálno-gramatických zvláštností tých slov, ktoré sa v týchto štruktúrach použijú. V dvojčlenných vetách sa používajú najrozmanitejšie slová čo do ich gramatických a lexikálno-gramatických vlastností. V jednočlenných vetách tejto lexikálno-gramatickej rozmanitosti niet. Rozmanitosť gramatických tvarov v dvojčlenných vetách a obmedzené používanie týchto tvarov v jednočlenných vetách predurčuje oveľa väčšie možnosti na usúvzťažňovanie prvých a oveľa menšie možnosti na usúvzťažňovanie druhých. Preto vlastne všetky jednočlenné vety nemôžu mať v dôsledku svojej gramatickej stavby vedľajšie vety podmetové a to isté platí aj o prísudkových vedľajších vetách (v prípade ich nevyčleňovania z celkovej problematiky viacnásobných vetných členov). Gramatická svojráznosť vokatívnych viet predurčuje zase ich vytýčené fungovanie mimo spojení s inými predikatívnymi štruktúrami. V neurčitkových vetách vo funkcii hlavného vetného člena sa síce používajú rôzne neurčitky, pri ktorých môžu stáť závislé substantíva, pronomína alebo adverbiá, ale chýbajú tu osobné slovesá, nezávislé mená a pod.

Zo stručne načrtnutej charakteristiky predikatívnych štruktúr možno vyvodiť aj všeobecný záver, že v každej rovine jazykového systému existuje osobitný súhrn zákonitostí spájania a usúvzťažňovania homogénnych jednotiek alebo prvkov.

Z hľadiska usúvzťažňovania slov sa táto spojitosť určuje rozmanitými lexikálno-sémantickými, gramatickými, štylistickými, estetickými a niektorými ďalšími faktormi. Slovom, čím je jazyková jednotka zložitejšia, tým viac faktorov vplýva na zákonitosti jej väzby s druhými jednotkami. Uplatnenie postulátu vzájomného vzťahu jazykových javov je nevyhnutné na odhalenie ich špecifiky, určenia príčin ich výskytu, vysvetlenia tých zákonitostí, ktoré riadia ich vývoj. Jeho využitie zase predpokladá nielen registráciu, ale aj rešpektovanie všestranných súvislostí skúmaného javu alebo javov s inými javmi. A čím väčší počet súvislostí a podmieneností daného javu s inými javmi budeme môcť brať do úvahy, tým s väčšou presnosťou budeme môcť vysvetliť jeho podstatu i zákonitosti jeho vývoja.

Filozofická fakulta UPJŠ

Prešov, Grešova 3

Bibliografia

- ADMONI, V. G.: Tipologija predloženiya. In: Issledovaniya po obščej teorii grammatiki. Red. V. N. Jarceva. Moskva, Nauka 1968, s. 232—291.
- BELOŠAPKOVA, V. A.: Složnoje predloženiye v sovremennom russkom jazyke. Moskva 1976.
- DANEŠ, F. a i.: Práce o sémantické struktúre **věty** (Přehled a kritický rozbor.) Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1973. 202 s.
- DANEŠ, F. — DOKULIL, M.: K tzv. významové a **mluvnické stavbě věty**. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 231—246.
- JEGOROVA, I. N.: Pozicionnyje ekvivalenty slova v sostave predloženiya. K izučeniju variativnych sintaksičeskich riadov. In: Russkij jazyk. Grammatičeskije issledovaniya. Moskva, Nauka 1968, s. 78.
- JOFIK, L. L.: Problema struktury složnogo predloženiya v novoanglijskom jazyke. [Doktorská dizertácia.] Leningrad 1964, s. 226—228.
- KATZ, J. J. — FODOR, J.: Structure of semantic theory. *Language*, 39, 1963, s. 174 n.
- KOČIŠ, F.: Zložené súvetie v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973.
- LOMTEV, T. P.: Predloženiye i jego grammatičeskije kategorii. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1972.
- MATHESIUŠ, V.: O potencialnosti jazykovych javlenij. In: Pražskij lingvističeskij kružok. Red. N. A. Kondrašov. Moskva, Progress 1967, s. 42—69.
- MAXIMOV, L. J.: Složnopodčinnnoje predloženiye v riadu drugih sintaksičeskich jedinic. In: Mysli o sovremennom russkom jazyke. Moskva, Prosveščeniye 1969.
- MIKO, F.: K menným jednočlenným vetám. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaríkianae Prešovensis. Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 107—119.
- MRÁZEK, R.: Količestvennyj predikat i jego svjaz s dvuchbazisnymi strukturami. Československá rusistika, 18, 1973, č. 3, s. 117—123.
- MUCHIN, A. M.: Modeli vnutrennich sintaksičeskich svjazej predloženiij. Voprosy jazykoznanija, 19, 1970, č. 4, s. 75 n.
- SAZONOVA, N. M.: Predikativnyje struktury sovremennogo anglijskogo jazyka. Kyjev 1966.
- SAZONOVA, N. M.: K voprosu teorii predloženiya. Kyjev 1974, s. 29—32.
- STEBLIN-KAMENSKIJ, M. I.: Spornoje v jazykoznanii. Leningrad, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta 1974. 140 s.
- Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj. Materiály pro syntaktické symposium Brno 19.—23. X. 1966. Filozofická fakulta J. E. Purkyně, Brno 1966. [Rozmnožené.]
- ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966. 579 s.
- ŠVEDOVA, N. J.: Paradigmatika prostogo predloženiya v sovremennom russkom jazyke. In: Russkij jazyk. Grammatičeskije issledovaniya. Moskva 1967.
- ŠVEDOVA, N. J.: Spornyje voprosy opisaniya strukturnych schem prostogo predloženiya i jego paradigm. Voprosy jazykoznanija, 22, 1973, č. 4, s. 25—36.

SVEDOVA, N. J.: O funkcijach prostogo predloženiija. In: Issledovanije po slavianskoj filologii (Sbornik, posvjaščennyj pamiaty akademika V. V. Vinogradova). Moskva 1974, s. 348—359.

VERNICKAJA, S. G.: Predloženiija s predikativnymi jedinícami, vyp.ňajušćimi funkcii členov predloženiija. [Autoreferát kandidátskej dizertácie.] Moskva 1969.

ZIMEK, A.: Větné typy v současné ruštině z hlediska transformační gramatiky. In: Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj. Materiály pro syntaktické symposium Brno 19.—23. X. 1966. Brno, Filosofická fakulta University J. E. Purkyně 1966. [Rozmnožené.]

К ОСНОВНЫМ КРИТЕРИЯМ КЛАССИФИКАЦИИ ПРЕДИКАТИВНЫХ СТРУКТУР

Резюме

Исходя из морфологической аналогии комплексного подхода при разделении слов словарного состава на отдельные части речи, автор статьи выдвигает подобное требование и для синтаксиса.

Полная характеристика такой синтаксической единицы, **какой является предложение**, по мнению автора, должна тоже состоять из структурно-формального, **семантического** и функционального аспектов.

Имея ввиду такой комплексный подход, классификация предложений на их отдельные типы или модели, по мнению автора, требовала бы кроме того и прежде всего **принимать** во внимание принцип или способ их синтаксической организации. Основными **способами** такой организации предложений с точки зрения теории множеств являются принципы включения, пересечения и касания.

Апплицируя теорию множеств на анализ предикативных структур, автор статьи приходит к нескольким интересным определениям и выводам. Из них вытекает, между прочим, что предикативные структуры необходимо дифференцировать и выделить среди них предикативные комплексы и предикативные простые и сложные единицы; и что является очень важным — это исследование закономерностей синтаксической связи всех типов предикативных структур и лексико-грамматических особенностей тех слов, которые могут употребляться в этих структурах, потому что без их познания будут наши знания о системном характере языка суженными и непойными.

PRÍVLASTOK V MENNEJ SKUPINE A METÓDA JEHO SKÚMANIA

JOLANA NIŽNIKOVÁ

Mennej skupine v slovenskej vete sa doteraz venovala minimálna pozornosť. Keďže základným vetotvorným aktom je predikácia, úzko spätá s prísudkovým slovesom, výskum slovenskej vety sa viac sústredil na sloveso a vetné členy s ním bezprostredne súvisiace, ktoré vyplývajú z intenčnej štruktúry slovesa. Prísudok chápeme ako dynamický, aktualizovaný príznak nejakej substancie, teda vlastne iba ako jeden pól vetotvorného aktu. Druhý pól tvorí práve substancia, ktorej sa príznak pripisuje. Preto je dôležité skúmať aj túto druhú časť ako celok, a nie iba jej jadro — sám subjekt vety — ale celú bohatú škálu jeho kombinácií s rozvíjajúcimi vetnými členmi. To je však iba časť možného výskytu menných skupín. Slovesný dej viaže na seba okrem agensa aj ďalšie zasiahnuté objekty, resp. sprievodné okolnosti tohto deja, ktoré tiež môžu byť vyjadrené substantívami (prípadne ich zástupkami).

Keďže každé substantívum môže byť podľa prepisovacieho pravidla $N \rightarrow At$ — N rozvítené ďalším členom (atribútom) a toto pravidlo má cyklický charakter (možno ho uplatniť viackrát), prakticky na každom stupni vetnej stavby môžu vzniknúť menné skupiny, tvoriace často celé retazce rôznych kombinácií substantív a ich prívlastkov, substantívnych alebo adjektívnych.

Veľká frekvencia menných skupín v slovenčine vyplýva najmä zo skutočnosti, že prakticky každý vetný člen môže byť vyjadrený substantívom a každé substantívum môže byť ďalej rozvítené.

Výskum mennej skupiny v slovenčine je zatiaľ otvorenou problematikou. Skúmanie prívlastku pokladáme za čiastkovú otázku takto široko koncipovanej problematiky, lebo prívlastok ako najbližšie určenie substantíva je tiež jedným z členov mennej skupiny.

V slovenskej syntaxi sa prívlastok doteraz skúmal prevažne z vetnočlenského aspektu. Generatívny prístup k problematike prívlastku je všeobecne veľmi slabo zastúpený; v českej syntaxi pracuje generatívnu metódou pri skúmaní zhodného prívlastku H. Křížková (1971). Najobširnejší opis adjektívneho atribútu a opozície na základe generatívnej metódy nachádzame v nemeckej syntaxi u W. Motscha (1965; 1967). Aj keď je nesporné, že pomocou generatívnej metódy sa dosiahli pozoruhodné výsledky, nemožno ju jednoznačne vyzdvihovať ako jedinou správnu metódu a zavrňovať všetko, čo bolo vytvorené pred ňou. Ukazuje sa, že generatívna gramatika sa vo svetovom meradle ocitla v kríze. Azda najpodstatnejším bodom

tejto krízy je fakt, že niet zatiaľ jednoty v odpovedi na otázku, ako v nej možno uplatniť sémantickú zložku. Ďalším problémom (ktorý sa vynára najmä pri opise jednotlivých vetných členov) je aj to, že s vetnočlenskou stránkou sa v doterajšom poňatí v generatívnej gramatike neráta. Celkom ojedinelá je z toho aspektu práca F. Miku (1974), ktorý do generatívnej gramatiky zaviedol kategóriu vetných členov a ukázal, že pojem vetných členov v generatívnej gramatike nie je zbytočný.

Napriek týmto problémom sa dá sotva pochybovať o tom, že pri opise vetných členov možno aplikovať najmä transformačnú zložku generatívnej gramatiky, lebo prináša pohľady, ktoré v mnohom dopĺňajú doterajšie výsledky a názory a ukazujú fungovanie vetných členov z iných, doteraz do istej miery ignorovaných, prípadne nedostatočne ocenených stránok. Transformačný výklad je z celej generatívnej gramatiky najviac spätý s našou tradíciou, dynamizuje doterajší pohľad na vetné členy, pretože vetnú štruktúru nechápe ako čosi petrifikované, umŕtvené.

Z vetnočlenského hľadiska sa pri charakteristike prívlastku ako vetného člena berie do úvahy predovšetkým jeho formálne vyjadrenie, teda slovný druh, ktorým je prívlastok vyjadrený, pretože najmä zo slovnodruhovej charakteristiky prívlastku vyplýva možnosť alebo nemožnosť zhody s nadradeným substantívom, a teda aj základné rozdelenie prívlastku na zhodný a nezhodný. Tento fakt však nemožno absolutizovať, slovnodruhová charakteristika je iba jedným z ukazovateľov druhu atribútu. Okrem nej tu pôsobi viacero ďalších faktorov. Napríklad prívlastky v spojeniach *prima dievča*, *bordó šaty* a pod. sú vyjadrené neohybným adjektívom, ktoré na svojom gramatickom tvare nie je schopné vyjadriť kategóriu zhody s nadradeným substantívom, a predsa ich zaraďujeme k zhodným prívlastkom; alebo substantívny prívlastok môže byť zhodný, resp. nezhodný (*pes Dunčo — okres Prešov*). Preto ďalším dôležitým faktorom, ktorý kvalitatívne určuje prívlastok, je druh syntaktického vzťahu. Obsahom tohto syntaktického vzťahu medzi prívlastkom a nadradeným substantívom môže byť iba hypotaxa, lebo medzi vecou a jej príznakom vyjadreným atribútom ide vždy o vzťah závislosti, podradenosti, ktorá môže byť vyjadrená trojakým formálnym spôsobom: pomocou zhody, väzby alebo primkynania. Prívlastky viažuce sa na nadradený člen pomocou zhody klasifikujeme ako zhodné prívlastky, prívlastky viažuce sa na nadradený člen pomocou väzby alebo primkynania pokladáme za nezhodné prívlastky. O väzbe však môžeme hovoriť iba pri atribútoch substantív odvodených od sloviac.

Tretím dôležitým činiteľom pri charakteristike prívlastku je slovosled. Týmto faktorom sa v slovenskej aj v českej syntaxi zaoberalo veľa bádateľov; najúplnejší opis slovosledu v atributívnej syntagme v slovenčine podáva J. Mistrík (1966). Hoci je situácia v slovoslede atributívnej syntagmy oveľa zložitejšia, než by sa zdalo na prvý pohľad, ostáva základným pravidlom, že zhodný prívlastok stojí zvyčajne pred nadradeným substantívom a nezhodný za ním.

Všetky tieto faktory sú dôležité pre vetnočlenskú charakteristiku prívlastku, ale ako ukážeme ďalej, nestačia na jeho všestrannú a úplnú analýzu.

Transformačná časť generatívnej gramatiky odкрýva hĺbkovú štruktúru vety, a teda aj pôvod, charakter a druh prívlastku ako vetného člena. Treba vychádzať zo skutočnosti, že prívlastok nie je súčasťou jadrovej konštrukcie vety, v ktorej sa nachádza. Dostáva sa tam z inej jadrovej konštrukcie transformáciou. Prívlastok teda z tohto aspektu možno považovať za určitý transformát jadrovej vety, vložený do inej vety. Pomocou transformácií a jadrových viet možno zistiť rozdiely v štruktúre a kvalite prívlastkov, ktoré sa zdajú z hľadiska tradičného vetnočlenského pohľadu úplne rovnaké. Ak porovnáme prívlastky v spojeniach *modrý kabát a tento kabát* z hľadiska tradičnej gramatiky, výsledok bude v oboch prípadoch rovnaký: ide o zhodný adjektívny prívlastok. Fakt, že v druhom prípade je prívlastok vyjadrený ukazovacím zámenom, zdánlivo nie je rozhodujúci, lebo pri adjektívach, prídastkách, zámenách a radových číslovkách vo funkcii zhodného prívlastku sa hovorí o adjektíváliách, teda adjektívach v širšom chápaní, ktoré môžu na svojom gramatickom tvare vyjadriť kategóriu zhody s nadradeným substantívom. Pomocou transformácie prívlastku na menný prísudok však dostaneme v prvom prípade sponovú vetu *Kabát je modrý*, ktorá je tak z gramatickej, ako aj z významovej stránky správna, ale v druhom prípade spojenie **Kabát je tento* je významovo prázdna. Z toho vyplýva, že prívlastky *modrý* a *tento* nie sú rovnakej kvality. Kým prívlastok *modrý* je plnohodnotným vyjadrením príznaku určitej veci (v našom prípade kabáta), prívlastok *tento* súvisí s mimojazykovou situáciou, s faktom bezprostrednej blízkosti kabáta, o ktorom sa hovorí, a teda s možnosťou ukázať naň. To, čo sme povedali o prívlastku *tento*, sa vzťahuje na väčšinu zámenných prívlastkov (s výnimkou prívlastňovacích zámen). Preto sa domnievame, že v týchto prípadoch možno hovoriť o zámenných atribútoch tesne súvisiacich s kategóriou určenosti. Stotožňujeme sa s názorom K. Buzássyovej (1972), že v slovenčine má táto kategória implicitný charakter, a pretože slovenčina nemá člen, ktorý je najtypickejším realizátorom tejto kategórie, práve takéto zámenné prívlastky plnia úlohu determinátov, ktorými sa realizuje obsah kategórie určenosti.

Nedostatočné rozlíšenie štruktúry prívlastku pri tradičnom vetnočlenskom pohľade nachádzame aj pri adnominálnych genitívoch typu

fajčenie žien
fajčenie cigariet

V oboch prípadoch ide o nezhodný prívlastok vyjadrený genitívom plurálu substantíva ženského rodu. Takéto určenie však neukazuje podstatný kvalitatívny rozdiel medzi týmito prívlastkami, ktorý možno určiť iba pri transformácii na konštrukcie *ženy fajčia a fajčiť cigarety*. Iba z takýchto transformačných prívlastkov je jasné, že v prvom prípade ide o činiteľa deja vyjadreného genitívom substantíva, a teda o genitív agensa, a v druhom prípade o zásah deja, teda o genitív paciensa.

V porovnaní s tradičným chápaním sú odchylné výsledky transformácií pri tzv.

kvantitatívnych prívlastkoch typu *päť stromov*, *veľa vody*. Tieto prívlastkové spojenia sú výsledkom transformácií z týchto jadrových konštrukcií

Stromov je päť
Vody je veľa

V týchto prípadoch sa výrazy *päť* a *veľa* jednoznačne považujú za nezhodné prívlastky. Iná je situácia v spojeniach *pohár vody* a *more vody*. Výrazy *pohár* a *more* sa kvalifikujú ako nadradený člen syntagmy a genitív *vody* v oboch prípadoch ako nezhodný genitívny prívlastok (pozri o tom diskusiu v *Slove a slovesnosti* v r. 1956—1957; F. Miko v práci z r. 1962, s. 159 n. v týchto prípadoch hovorí o prevrátenom významovom vzťahu — výrazy *pohár* a *more* vyjadrujú množstvo, mieru **formálne** podradeného substantíva *vody*, ktoré tvorí obsah týchto výrazov, je teda sémanticky závažnejším). Pri transformovaní týchto spojení dostávame však tie isté konštrukcie ako pri predchádzajúcich spojeniach:

Vody je pohár
Vody je more

Keďže sa pri transformácii na jadrovú konštrukciu **mení** prívlastok na jej menný prísudok, vyplývalo by z toho, že aj výrazy *pohár* a *more* sú kvantitatívnymi prívlastkami k substantívu *vody*. Aj keď je toto riešenie v rozpore s tradičným chápaním genitívneho prívlastku u nás, nazdávame sa, že ho možno prijať jednak preto, že sa takto dostáva do súladu obsah a forma podobných spojení, ako aj preto, že spojenie *pohár vody* v nijakom prípade nemožno zameniť spojením substantíva *pohár* so zhodným adjektívnym prívlastkom utvoreným zo substantíva *vody* — teda **vodový pohár*, pretože toto spojenie nie je významovo totožné so spojením *pohár vody*. Pri skutočných genitívnych prívlastkoch typu *drevo duba je* takáto náhrada **nezhodného** prívlastku vzťahovým adjektívom možná a celkom bežná. Pritom spojenie *dubové drevo je* významovo totožné so spojením *drevo duba*.

Výsledné konštrukcie transformácie kvantitatívnych prívlastkov sú zaujímavé aj z iného aspektu. Konštrukcie typu

Stromov je päť
Stromov je veľa
Vody je pohár
Vody je more

majú totiž genitívny podmet úzko súvisiaci s genitívnym podmetom vo vete *Vody pribudlo*, ktorý J. Ružička (1960) hodnotí ako partitívny genitív, vyplývajúci z kvantitatívneho významu. Aj v našich konštrukciách vyplýva genitívny podmet z kvantitatívneho významu, obsiahnutého v mennom prísudku. Aj z toho vychádza, že substantíva *pohár* a *more* v tomto prípade nie sú použité ako skutočné

substantíva, teda ako pomenovania nezávislej substancie, ale ako slová udávajúce množstvo, mieru substantíva *vody*.

Z uvedeného možno urobiť záver, že pri analýze prívlastku ako člena vety treba **k tradičnému vetnočlenskému pohľadu pripojiť transformačnú zložku a brať do úvahy slovnodruhové vyjadrenie prívlastku, formálne vyjadrenie vzťahu závislosti od nadradeného člena, slovosled a možnosť transformácie prívlastku na jadrovú vetu**. Iba takýto postup môže priniesť všestrannú analýzu a klasifikáciu prívlastku ako jedného z vedľajších vetných členov. Pre takýto postup nachádzame podporu aj v slovách F. Miku (1974): „Medzi **generatívnym** opisom vety a tradičnou, štandardnou jej štruktúrnou analýzou asi **nebude taký** nepreklenuteľný rozpor, ako to sugeroval napr. aj sám iniciátor generatívnej gramatiky N. Chomsky.“ Podobný názor zastáva aj E. Coseriu (1974, s. 37): „Ve skutečnosti jsou obě formy gramatiky plně oprávněné a stejnou měrou nutné. Fakt, že obvyklá strukturálně funkční gramatika nemůže řešit jisté problémy, je dostatečným důvodem proto, aby byla doplněna, avšak nikoli pro to, aby byla nahrazena jinou, tím méně pak, když se ukáže, že tato náhrada nemůže řešit jiné a mnohem závažnější problémy, a dokonce že si je nemůže ani klást. Relační gramatika má smysl ve skutečnosti nikoli místo nýbrž jen vedle strukturálně funkční. Mimo jiné také proto, že funkční gramatika nutně relační předchází: je totiž nemožné zkoumat fungování jednotlivého jazyka v mluvení, aniž by předtím byly nejprve zjištěny funkce tohoto jednotlivého jazyka.“

Filozofická fakulta UPJŠ

Prešov, Grešova 3

Bibliografia

- BUZÁSSYOVÁ, K.: Príspevok ku kontrastívnemu skúmaniu kategórie určenosti. In: *Jazykovedný časopis*, 23, 1972, s. 13 n.
- COSERIU, E.: Sémantika, vnitřní jazyková forma a hloubková struktura. In: *Principy strukturální syntaxe*. 1. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1974, s. 31—38.
- KŘÍŽKOVÁ, H.: Adjektivní atribut v ruštině a češtině. In: *Studie ze slovanské syntaxe*. Praha, Ústav jazyků a literatur ČSAV 1971, s. 118—175.
- MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 254 s.
- MIKO, F.: Generatívna metóda a štandardná štruktúrna analýza pri opise **syntaxe**. In: Referati sa zasedanja Medjunarodne komisije za izučavanje gramatičke strukture slovenskih jezika. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti 1974, s. 133—139.
- MISTRÍK, J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 280 s.
- MOTSCH, W.: Syntax des deutschen Adjektivs. In: *Studia Grammatica* 3. Berlin, Akademie-Verlag 1965, s. 86 n.
- MOTSCH, W.: Können attributive Adjektive durch Transformationen erklärt werden? In: *Folia linguistica*, 1, 1967, s. 23—48.
- RUŽIČKA, J.: Osobitné typy dvojčlennej vety. *Slovenská reč*, 25, 1960, s. 65—89.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ В ИМЕННОЙ ГРУППЕ И МЕТОД ЕГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Резюме

Исследование определения автор считает частичным вопросом исследования именной группы в словацком языке. Для всестороннего анализа определения надо брать во внимание, какой частью речи оно выражается, формальное выражение зависимости от господствующего слова, порядок слов и возможность трансформации определения на ядерное предложение, потому что только трансформации могут открыть глубинную структуру предложения и таким образом тоже происхождение, характер и вид определения как одного из членов предложения.

SÉMANTICKÉ UKAZOVATELE V NOVINÁRSKOM PREJAVE

ZORA LIŠKOVÁ

Pri sledovaní zrozumiteľnosti novinárskeho prejavu na základe fyzických vlastností slova a vety (napr. dĺžka, frekvencia) a pri konfrontácii jeho výsledkov s výsledkami v teréne sa ukázali v niektorých prípadoch pomerne veľké rozdiely (Lišková, 1973). Táto skutočnosť upozornila na potrebu skúmať pri analýze textu, zameranej na účinnosť prejavu, aj sémantickú stránku, lebo zrozumiteľnosť a účinnosť treba chápať ako vlastnosti podmieňujúce jedna druhú. Predbežne však niet metódy, ktorú by bolo možno aplikovať pri sémantickom rozbere obsiahlejšieho textu alebo väčšej vzorky. Najadekvátnejší sa zdal postup od formálneho rozloženia vety na základné textové jednotky cez akt hodnotenia jej členov podľa výrazových kategórií k postihnutiu potenciálnych účinkov u adresáta.

Pri sledovaní sémantiky textu, resp. jeho zložiek rozložia sa v prvom rade zložité syntaktické štruktúry na štandardizované vety (Sevbo, 1969), aby sa získal jednotný podkladový materiál. Zjednodušený a systematicky usporiadaný text jednak dovoľí skúmať výrazové prechody a postupy, a jednak sa zároveň oddelí základný myšlienkový celok od prvkov vytvárajúcich vlastnú podobu textu, resp. štýl. Pri týchto **prvkoch** ide jednak o prvky konštrukčné, jednak o prvky, ktoré v konečnom **dôsledku** pôsobia ako prvky pragmatické, lebo práve ony vyvolávajú u čitateľa rôzne pocity, či už priaznivé alebo nepriaznivé. Rozkladom textu na štandardizované, t. j. zjednodušené vety sa dospeje k sémanticky interpretovateľnej báze bližšie sa k logickej schéme, ktorá je vlastne základom pre štruktúru vety: niečo existuje — argument, k argumentu sa prípadne priradujú vlastnosti — funktoary a robí sa o tom výpoveď — vzniká predikácia. Pri rozkladaní vety na základné textové zložky, ktorými sú funktoary a argumenty, treba vychádzať z faktu, že niečo sa niečomu pripisuje, teda že sú vždy prítomné dva základné prvky: logický subjekt a logický predikát. Logické vzťahy sa vyjadrujú istými viac-menej ustálenými formami a prostriedkami. Vychádzajúc z toho, že základom každého vyjadrenia je sloveso, doplníme ho argumentmi (aktantmi), ako je agens, objekt, adresát a inštrument, takže základná predikáčna štruktúra bude mať podobu *VERB — A*, pričom *A* = agens, objekt, adresát a inštrument (Horecký, 1973, s. 34—38). Ďalšie argumenty vo vete sú už vlastne určenia, ktoré majú v priestore a čase bližšie fixovať jednotlivé členy výpovede.

Výsledkom takýchto formálnych operácií je zjednodušený text, ktorý treba chápať ako „semiologický fenomén využívajúci jazykový kód“ (Miko, 1973, s. 19).

Zjednodušením sa stratia špecifické zvláštnosti pôvodného textu, ktoré treba posudzovať osobitne. Ale pre hodnotenie z hľadiska výrazových kategórií, a teda aj z hľadiska **potenciálnych účinkov** poskytuje takto pripravený text jednoduchý a prehľadný základ, lebo **štandardizované vety** zodpovedajú elementárnym myšlienkam a vytvárajú hĺbkovú štruktúru textu.

Pri hodnotení základných textových jednotiek štandardizovanej vety sa prijala téza, že každé slovo alebo výraz má svoju operatívnu aj ikonickú hodnotu, resp. že sa v ňom odzrkadľujú tieto dve hodnoty. „Operatívnosť a ikonickosť predstavujú **celkom elementárnu diferenciaciu funkcie textu**. V každom texte sa musí prvorade rozhodnúť otázka, či celková stavba textu bude zameraná väčšmi na operatívne ciele reči (oznam, hodnotenie, výzva), pričom sa zobrazovací moment nevyhnutne oslabí, alebo či sa od operatívneho zreteľa reči odhliadne a všetky prostriedky textu sa zamerajú na čo najpregnantnejšie zobrazenie istého faktu alebo triedy faktov“ (Miko, 1970, s. 40). S ohľadom na špecifické vlastnosti novinárskych textov vytvorili sme nasledujúce škály výrazových hodnôt:

Operatívne kategórie

Ikonické kategórie

výzva	4	odbornosť	4
naliehavosť	3	pojmovosť	3
hodnotenie	2	autosémickosť	2
oznam	1	textovosť	1
subjektívnosť	5	zážitkovosť	5
expresívnosť-emocionálnosť	6	markantnosť	6
pátos	7	kolorit	7

Usporiadanie je lúčovité smerom od stredu (od jednotky), pričom vždy v hornej polovici sú hodnoty objektívneho hodnotenia, v dolnej polovici hodnoty subjektívneho hodnotenia. Základ textu tvoria výrazy spadajúce do oznamovej a textovej kategórie, teda také slová a výrazy, ktoré vytvárajú bázu potrebnú pre ďalší text. Z hľadiska sily výrazu by sa mohli označiť aj za neutrálne, lebo ani nehodnotia, ani nie sú markantné, nepatria medzi autosémické ani medzi odborné výrazy, ale bez nich by text nemohol existovať, lebo len v nadväznosti na tieto základné výrazy **vnikajú** doň ďalšie výrazové hodnoty. Za oznamovo textovú označuje sa taká základná textová jednotka, ktorá celkom nezaujate, neutrálne pomenúva osoby, veci, okolnosti a deje. Výrazové kategórie sa môžu vyskytovať v textoch v ľubovoľných kombináciách, teda jedna operatívna kategória sa môže spájať s ktoroukoľvek zo siedmich ikonických a naopak. Zadenie textových jednotiek do výrazových kategórií podlieha celkom subjektívnemu odhadu adresáta, a preto sa v tomto smere môžu prejavovať veľké rozdiely vzhľadom na typ adresáta, z hľadiska jeho osobných vlastností.

Hodnotenie sa vyjadruje väčšinou pomocou adjektív, ale napr. aj podstatné mená

typu *úprimnosť, vážnosť, dôvera* a pod. majú v sebe nesporne hodnotiace prvky, ktoré môže ešte zvýrazniť ostatný kontext. Podobne aj naliehavosť alebo výzva môže byť priamo v slove (inherentná hodnota) alebo v morfologickej kategórii, ale môže vyplývať aj z kontextu (adherentná hodnota). Označenie subjektívnosti výrazu úzko súvisí s povahovými vlastnosťami adresáta, ako je schopný vycítiť v texte prejav autorovej osobnosti, jeho osobnú zaangažovanosť, ktorá sa nemusí prejaviť priamo v posudzovanej textovej jednotke, ale ktorá je zjavná len na základe príslušného kontextu. Expresívnosť, resp. emocionálnosť sa prejavuje najčastejšie priamo v použitej lexike. Túto vlastnosť textových jednotiek možno pomerne bez ťažkostí stanoviť, práve tak ako rečnícky pátos, ktorý stavia prejav nad rovinu bežného vyjadrovania.

Autosémickosť textu je v presnom pomenovaní a v snahe o jednoznačnosť, a tým aj presvedčivosť. Táto vlastnosť textu prechádza cez pojmovosť až k odbornosti výrazu — tendencia po odbornom vyjadrovaní je zjavná predovšetkým v populárno-vedeckých materiáloch uverejňovaných v tlači. Pojmovosť sa v rámci textov uverejňovaných v novinách viaže predovšetkým na faktografickosť výrazu, teda na menné a číselné faktografické údaje. Zážitkovosť vo väčšine prípadov súvisí so subjektívnosťou výrazu v rámci operatívnych kategórií; autor sa usiluje pomocou osobnej zaangažovanosti navodiť u adresáta pocit zážitku, spôsobiť, aby spolu s vnímaním daného textu pociťoval aj isté citové vzrušenie. Markantnosť sa od expresívnosti, resp. emocionálnosti líši svojou dôraznosťou. Kolorit sa môže vyskytovať spolu s pátosom, ale môže byť v spojení aj s inými výrazovými kategóriami a možno ho definovať ako vhodnú voľbu výrazov dodávajúcich rámec celému textu.

Výrazové kategórie, ktoré charakterizujú text z hľadiska jeho významu a účinnosti, majú podľa F. Miku predbežne len pracovnú platnosť, „ich systém je plodom dialektickej súhry značného množstva empirických pozorovaní a ich teoretickej extrapolácie a systemizácie“ (Miko, 1973, s. 35). Jeho výrazová sústava prešla už niekoľkými zmenami, ale napriek tomu nie sú kategórie rovnako do hĺbky prepracované, a tak nie je ani ich štatút, ani ich miesto v systéme ešte rovnako pevné. Mikova sústava má teda predbežne len pracovný charakter, lebo mnohé z kategórií sa prelínajú, iné nemožno konkrétne overiť. Ale práve pre svoju flexibilitu a neformálnosť môže byť výrazová sústava kľúčom pri posudzovaní sémantiky textov a ich pôsobenia.

Proti klasifikácii F. Miku má isté námietky I. Osolsobě (1975); nepokladá za správne rozdelenie výrazovej sústavy na dve základné dimenzie, na operatívnosť a ikonickosť výrazu. Porovnáva toto poňatie s Bühlerovým známym organom-modelom a tvrdí, že tretia, resp. prvotná funkcia jazyka zostáva pri Mikovom ponímaní stranou. Sú to prejavy osobnosti hovoriaceho (Ausdruck — výraz). Domnievame sa, že vyčlenenie štylisticko-pragmatických prvkov čiastočne môže kompenzovať tento nedostatok. Lebo v štylisticko-pragmatických prvkoch sú okrem iného zahrnuté aj možnosti autorovej osobnej zaangažovanosti, prejavujúcej sa priamo v texte. I.

Osolsobě tvrdí, že by bolo lepšie nazývať výrazovú sústavu sústavou dojmov, lebo ide o **prijímaný**, vnímaný výraz, ktorý možno systematicky rozobrať, resp. klasifikovať. Práve táto vlastnosť výrazovej sústavy nám však poskytuje ďalšiu možnosť jej využitia, a to nielen pre charakteristiku textu, ale aj pre posúdenie jeho účinnosti z hľadiska prijímateľa.

Podľa výrazových kategórií sme klasifikovali základné textové jednotky experimentálneho výskumu slovenských politických denníkov — *Pravdy*, *Práce*, *Smeny*. Vzorku tvorilo vždy desať náhodne vybraných článkov v rámci rozšíreného spravodajstva, zahraničnopolitických a ekonomických analýz a beletrie. Výsledky výskumu len čiastočne a v hrubých črtách objasňujú problémy sémantiky novinárskeho prejavu pomocou výrazových kategórií ako sémantických ukazovateľov. Sú iba prvým krokom k vyriešeniu problematiky komplexného rozboru textu, lebo predbežne išlo o zistenie, či v novinárskych textoch existuje systém z hľadiska obsahu, resp. využívania výrazových hodnôt, ktorý by sa dal zachytiť pomocou sémantických ukazovateľov. Prístup k textu cez výrazové kategórie nie je iste jediný, no keďže výrazové kategórie odкрývajú vlastnosti prejavu a charakterizujú ho, môžu ako ukazovatele signalizovať aj potenciálne účinky textu na čitateľa.

Pôvodné články v troch politických denníkoch sme rozložili na štandardizované vety, z ktorých každá obsahuje päť základných textových jednotiek, no v každej vete nemusí byť vždy zastúpených všetkých päť jednotiek. Z hľadiska zastúpenia základných textových jednotiek sa čiastočne odlišuje beletria od ostatných textov, a to dôrazom na skupine verba, pričom sme nezaznačili podstatné rozdiely medzi frekvenciou agensa a objektu.

Určenia, ktoré majú za úlohu fixovať výpoveď v priestore a čase, prípadne určovať ešte ďalšie dimenzie, dopĺňajú predovšetkým verbum ako východiskovú textovú jednotku vo všetkých štyroch sledovaných druhoch článkov. Faktografické určenia sú zriedkavejšie ako všeobecne pomenúvajúce určenia. Niektoré z určení prešli do špecifikovaných častí objektu, ktorými sú adresát a inštrument — nástroj. Medzi počtom určení a silou výrazu textovej jednotky signalizovanou príslušnosťou k výrazovej kategórii sa neprejavila nijaká súvislosť.

Pri posudzovaní výrazov, resp. základných textových jednotiek (experimentálny súbor obsahoval 20 712 základných textových jednotiek) z hľadiska jednotlivých kategórií v štyroch sledovaných skupinách sa ukázalo, že rozšírené správy majú z tohto hľadiska spoločný charakter vo všetkých troch sledovaných politických denníkoch. Možno teda usudzovať na rovnakú účinnosť rozšíreného spravodajstva v *Pravde*, *Práci* aj *Smene*: spravodajstvo pôsobí na čitateľa presnosťou a faktografickosťou údajov. Aj materiály so zahraničnopolitickou tematikou majú svoju pevnú štruktúru a vyskytujú sa v nich výrazy zaručujúce výpovedi presnosť a presvedčivosť. V značnej miere prenikajú do týchto analýz markantné výrazové prvky a najmä také, ktoré prezrádzajú autorovu osobnú zaangażovanosť. V porovnaní s rozšírenou správou ide v zahraničnopolitických analýzach o oveľa vyššiu rozmanitosť výrazu.

ako si to žiada aj charakter materiálov tohto druhu. Pri sledovaní výrazových kategórií v ekonomickoanalytických článkoch možno konštatovať, že popri výrazových kategóriách uplatňujúcich sa v zahraničnopolitických analýzach a v rozšírených správach pristupuje do textu ešte aj prvok signalizujúci naliehavosť a ďalší prvok, ktorý dodáva výrazu odbornosť. Na základe výskytu výrazových kategórií sa ukázalo, že v sledovanej oblasti je Práca najtriezvejšia vo vyjadrovaní, v ekonomických analýzach používa najmenej citovo ladených výrazov. Ak by sa dalo predpokladať, že kvantita sa rovná účinkom, boli by tieto materiály v Práci najmenej účinné.

V beletristických textoch sa uplatňujú okrem bežných oznamovo textových alebo hodnotiacich kategórií aj také kategórie, ktoré prezrádzajú nielen postoj autora k problematike, resp. k udalosti, ale vyvolávajú u príjemcu pocit zážitku. Niektoré výrazy pôsobia svojou markantnosťou, mnohé pôsobia pátosom alebo vytvárajú článku patričný kolorit. V sledovaných denníkoch nesie beletria známky informativnosti; dokazujú to autosémické a pojmové výrazy v týchto materiáloch. Čo do výskytu výrazových kategórií sú beletristické materiály najpestrejšie.

Podľa výskytu výrazových kategórií v sledovaných skupinách bolo možné zostaviť schémy pre jednotlivé žánre, resp. v rámci analytického žánru pre jednotlivé tematické okruhy. V rozšírenej správe vystupuje do popredia popri oznamovej textovosti (1) (1) z hľadiska operatívosti výrazu ešte aj hodnotenie (2). Z hľadiska ikonickosti výrazu sa uplatňuje jeho autosémickosť (2), resp. faktografickosť (3), ktorá môže prejsť až k odbornosti (4). Ani pri svojej prísnej informativnosti sa rozšírená správa nezaobíde bez prvkov signalizujúcich markantnosť výrazu (6), ktoré však do istej miery prezrádzajú autorovo stanovisko a pôsobia aj v rozšírenej správe prostredníctvom autora na čitateľa. Schematicky možno rozšírenú správu charakterizovať takto:

operatívnosť: 1—2 (4)
ikonickosť: 1—2—3 (4—6)

V zahraničnopolitických analýzach pristupujú k oznamovým (1) a hodnotiacim (2) prvkom podľa potreby aj také, ktoré prezrádzajú autorovo cítenie (5). V hierarchii ikonických pojmov popri pojmoch zaručujúcich presnosť výpovede autosémickosťou (2) a pojmovosťou (3) výrazu vyskytujú sa ďalšie, pôsobiace svojou markantnosťou (6). K týmto kategóriám smerodajným pre charakter zahraničnopolitických analýz pristupujú ďalšie, a to prvky zážikovosti (5) alebo koloritu (7). Pre zahraničnopolitické články je výslednicou porovnaní v rámci výrazových kategórií nasledujúca schéma:

operatívnosť: 1—2 (5)
ikonickosť: 1—2—3—6 (5—7)

V porovnaní s rozšírenou správou a so zahraničnopolitickou analýzou objavuje sa v ekonomických analýzach ako operatívny činiteľ naliehavostný faktor (3), čo je

v zhode s cieľmi ekonomických analýz apelujúcich na čitateľa a propagujúcich nové skúsenosti, resp. postupy. Medzi ikonické sa zaradili ešte aj prvky odborne pomenúvajúce (4), taktiež v zhode s materiálmi, ktoré sa v rámci ekonomických analýz predkladajú čitateľom. Markantnosť výrazu (6) súvisí s osobnou zaangażovanosťou autora a so snahou vzbudiť u čitateľa pocit zážitku (5) a pripája sa k výrazom pôsobiacim ako kolorit (7) a vplývajúcim na citovú stránku čitateľovej osobnosti. Schému ekonomickej analýzy možno z hľadiska výrazových kategórií vyjadriť takto:

operatívnosť: 1—2—3—(5)
ikonickosť: 1—2—3—4—6 (5—7)

Pri beletristických textoch celkom jasne a relevantným podielom vstupuje do textu osobnosť autora (5) a je zrejme jeho snaha vyvolať u čitateľa dojem po niečom prežitom (5). Pritom sa beletria nezaobíde bez prvkov pôsobiacich v texte markantne (6) alebo pateticky (7), hoci základ textu zostáva z hľadiska výrazových kategórií zásadne v zhode so schémami ostatných žánrov. Schéma charakterizujúca beletriu v tlači:

operatívnosť: 1—2—3—5 (7)
ikonickosť: 1—2—3—5 (6—7)

Ak posúdime všetky štyri schémy, možno konštatovať, že kategórie oznamovej textovosti (1) (1), ku ktorým prístupuje hodnotenie (2) a na druhej strane autosémickosť (2) až pojmovosť či faktografickosť (3) výrazu, sú spoločné pre všetky štyri skupiny. Možno teda predpokladať, že schéma

operatívnosť: 1—2
ikonickosť: 1—2—3

je z hľadiska sémantických ukazovateľov, ktorými sú výrazové kategórie, charakteristická pre publicistický štýl. Vzhľadom na cieľ, ktorý autor svojim článkom sleduje, prístupujú k týmto základným výrazovým prvkom ďalšie, ktoré sú už charakteristické pre žáner a v jeho rámci prípadne pre istý tematický okruh. Kategórie uvádzané v zátvorkách môžu alternovať s inými, prípadne môžu aj celkom chýbať. Zo schém však vyplýva celkom jasne, ktoré výrazové prvky v sledovaných textoch pôsobia na racionálnu stránku a ktoré na citovú stránku čitateľovej osobnosti. Keďže možno predpokladať, že popri faktoch zoskupených do kategórií autosémickosti, pojmovosti až odbornosti a takých, ktoré pôsobia na adresáta závažnosťou argumentov, zohrávajú podstatnú úlohu aj výrazy apelujúce na čitateľov cit, uvedené schémy naznačujú aj potenciálnu účinnosť materiálov uverejňovaných v politických denníkoch.

Pestrosť výrazu je nesporným znakom novinárskeho majstrovstva. Ohliadnuc od beletrie, kde nie je potrebné natoľko dbať, aby výrazy presne vystihovali podstatu veci, prejavila sa najväčšia pestrosť vo výraze v zahraničnopolitických článkoch, čo

svedčí nielen o ich pôsobivosti, ale aj o dôkladnej pripravenosti a rozhladenosti autorov, ako aj o údernej sile týchto materiálov, ktoré majú usmerniť orientáciu a názor čitateľov v intenciách politiky KSČ a vlády ČSSR. Zastúpenie výrazových kategórií signalizuje, že články v tlači plnia okrem informačnej úlohy, poznačenej rozličným stupňom odbornosti, aj úlohu agitačno-propagandistickú.

Prehľad frekvencie výrazových kategórií ilustruje veľmi výstižne pestrosť a variabilitu výrazu v novinárskych materiáloch. Keďže sa pracovalo so siedmimi operatívnymi a so siedmimi ikonickými výrazovými kategóriami, maximálny počet kombinácií výrazových kategórií v našom prípade bol 49. Sledovanie výskytu všetkých výrazových kategórií, aj tých, ktorých frekvencia bola nižšia ako 1 %, dáva nasledujúci prehľad:

	Rozšírená správa	Zahranično- politická analýza	Ekonomická analýza	Beletria
<i>Pravda</i>	27	39	33	33
<i>Práca</i>	24	29	26	35
<i>Smena</i>	26	33	34	38

Zo 49 kombinačných možností výrazových kategórií najväčšie množstvo využíva *Pravda*, a to v zahraničnopolitických analýzach. Keďže v týchto materiáloch môže ísť len o lexiku pôsobiacu svojou závažnosťou a iba v rámci termínov prezrádzajúcu postoj autora k problematike, treba vysokú variabilitu výrazu pripísať autorskému majstrovstvu, hoci rozdiely medzi denníkmi sú čiastočne zapríčinené rozdielnym rozsahom článkov. V rozšírenej správe, kde ide o jednozručé konštatovania, nebolo možné očakávať väčšie rozpätie v rámci výrazových kategórií. Pri ekonomickej analýze aj napriek širokému okruhu tém podlieha využívanie jazykových prvkov istým normám — úlohou prejavu je zapôsobiť na čitateľa a získať ho pre hospodársku politiku socialistického štátu.

Rozšírená správa prezentuje fakty, no podrobnejší rozbor ukázal, že aj v nej sa objavujú výrazové kategórie prezrádzajúce autorov postoj. Zahraničnopolitická analýza tľmočí oficiálne stanovisko, pričom použitá lexika odzrkadľuje stanovisko autora a jeho osobnú zaangažovanosť, a preto úloha stvárniť tieto materiály príťažlivou formou kladie veľké požiadavky na jeho jazykové schopnosti. Uvedený prehľad frekvencie výrazových kategórií dokazuje vysokú výrazovú pestrosť týchto materiálov. Ak je správna domnienka, že variabilita výrazu je jedným z činiteľov zaručujúcich účinnosť prejavu, možno predpokladať priaznivé pôsobenie týchto textov na čitateľa.

Beletria v *Práci* je pestrejšia ako v *Pravde* a najpôsobilivejšia z hľadiska variability výrazu je beletria uverejňovaná v *Smene*. Pri posudzovaní variability výrazu si však

treba neustále uvedomovať diametrálnu odlišnosť analytických či spravodajských textov a beletrie, kde autor môže používať výrazy z rôznych rovín jazyka.

Výskum textov v tlači z hľadiska výrazových kategórií ukázal, že existuje istá východisková báza platná pre publicistický štýl, pričom k základným výrazovým kategóriám pristupujú ďalšie, charakteristické pre žáner, resp. tematickú oblasť. Ide o výrazy patriace do kategórií, o ktorých možno predpokladať, že pôsobia už väčšmi na citovú ako na rozumovú stránku adresáta. Popri strohej, ale presvedčivej argumentácii pôsobia v článkoch aj výrazové kategórie zamerané na city prijímateľa.

Sledovanie prejavu z hľadiska výrazových kategórií v rámci jednotlivých žánrov (resp. v rámci tematických oblastí) ďalej ukázalo, že vo výskyte výrazových kategórií existuje istý systém. Tento systém tvoria kategórie, resp. slová a výrazy patriace do kategórie operatívnej a ikonickej, a to slová oznamovo textové, ku ktorým sa priradujú ďalšie hodnoty. Bohatosť výrazu z hľadiska výrazových kategórií možno posúdiť pri porovnaní schémy rozšírenej správy so schémou analytických alebo beletristických materiálov. V zásade je možné zostaviť základnú schému pre každý štýl. Základná schéma sa opakuje v prejavoch rovnakého druhu, pričom sa k nej pridružujú ďalšie výrazové kategórie, ktoré charakterizujú osobnosť autora, jeho chápanie látky, obdobie, prostredie a pod. Podobne ako pre publicistický štýl možno na základe frekvencie výrazových kategórií zostaviť schémy aj pre umelecký, hovorový, odborný alebo administratívny štýl a v ich rámci pre jednotlivé žánre, resp. útvary. Stanovením výrazových kategórií odhaľuje sa výrazová sila textu a možno usudzovať na jeho potenciálne účinky. Stanovenie výrazových kategórií by teda malo stáť na začiatku pri rozbere textu. Tým, že sa základná schéma výrazových kategórií opakuje v textoch uverejňovaných v novinách, potvrdzuje sa ich jednotnosť z hľadiska štýlu a aj z hľadiska výrazových hodnôt, ktoré vystupujú vo funkcii sémantických ukazovateľov. Hodnoty výrazových kategórií možno použiť na charakterizovanie textov z hľadiska sily a pestrosti výrazu. Tieto vlastnosti textu bezprostredne ovplyvňujú jeho pôsobenie, ktoré ďalej stupňuje prítomnosť konštrukčných a štylisticko-pragmatických prvkov.

*Inštitút pre výskum masových komunikačných
prostriedkov pri VUKVM
Bratislava, Októbrové nám. 7.*

Bibliografia

- HORECKÝ, J.: Poznámky k **metóde** analýz textu. Slovo a slovesnosť, 34, 1973, s. 34—38.
LIŠKOVÁ, Z.: Zrozumiteľnosť novinárskeho prejavu. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1973. 207 s.
MIKO, F.: Text a štýl. Bratislava, Smena 1970. 89 s.
MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Bratislava, Tatran 1973. 293 s.
OSOLSOBÉ, I.: Človek uprostřed slov. Nápady při konspektování Mikovy výrazové soustavy. In: Výskumné materiály — Pedagogická fakulta v Nitre, 1975, s. 29—40.
SEVBO, I. P.: Struktura sviaznogo teksta i automatizacija referirovanija. Moskva, Nauka 1969. 114 s.

SEMANTISCHE MERKMALE IN DER ZEITUNGSSPRACHE

Zusammenfassung

Die Grundlage für die Erforschung der semantischen Merkmale bilden je zehn Aufsätze aus dem Bereich der erweiterten Nachrichten, der auslandspolitischen Kommentare, der ökonomischen Kommentare sowie auch der Belletrie. Auf der ersten Etappe der Untersuchung wurden alle Sätze in sogenannte Texteinheiten zerlegt, wobei zu diesen Texteinheiten Verbum, Agens, Objekt, Adressat und Instrument gehören. Alle diese Texteinheiten werden mit Hilfe der Ausdruckskategorien (als von F. Miko ausgearbeitet) charakterisiert. Es hat sich gezeigt, dass mit Hilfe sieben operativen und sieben ikonischen Ausdruckskategorien (die teils obligatorisch, teils fakultativ sind) vier Grundgattungen der Zeitungssprache sehr leicht charakterisiert werden können.

FREKVENCIA DEKLINAČNÝCH TYPOV FEMINÍN V SPISOVNEJ SLOVENČINE

JÁN SABOL

1.0. Deklinačný systém podstatných mien ženského rodu obsahuje v spisovnej slovenčine štyri podmnožiny. Ich členmi sú substantíva typov *žena*, *ulica*, *dlaň* a *kosť* (typ *gazdiná*, ktorý je periférny, neproduktívny a prechodný, neinterpretujeme), od podstatných mien iných množín diferencované formálnymi príznakmi kategórie rodu, ktorými sa v kontexte bezpečne zisťuje — pri spojení určujúceho slova s nadradeným substantívom — trojaký rod v slovenčine: maskulínium, feminínium a neutrum. V množine feminín je ďalším kritériom na vymedzenie skloňovacieho typu protiklád relačnej submorfémy (k termínu Horecký, 1964, s. 22—35) v nom. sg. *-a* (*žena*, *ulica*) proti *-Ø* (*dlaň*, *kosť*). Dostávame sa tak k dvom dvojiciam skloňovacích typov, ktoré sú ako jedna skupina vydelené proti druhej skupine istým príznakom, ale zároveň sú diferencované aj vnútri. Toto rozlíšenie sa realizuje cez tzv. determinujúcu submorfému (determinujúce submorfémy), teda pádovú koncovku (pádové koncovky), v ktorej sa stretávajú všetky varianty skloňovacieho typu (má teda nulovú entropiu) a ktorá je v protiklade dvoch najbližšie stojacích deklinačných typov zvukovo (foneticko-fonologicky) dištingtívna (Sabol, 1968, s. 44—45; 1972, s. 32). Funkciu týchto submorfém majú pri skloňovacom type *žena* a *ulica* koncovky gen. sg. a nom./ak. pl. [-i] -I, pred ktorým nenastávajú alternácie, proti [-e] -E; pri skloňovacom type *dlaň* a *kosť* koncovky gen. sg. a nom./ak. pl. [-e] -E proti [-i] -I (podrobnejšie Sabol, 1968, s. 47—48).

2.0. V štúdií budeme analyzovať varianty deklinačných typov feminín v spisovnej slovenčine, teda varianty štyroch podmnožín (*žena*, *ulica*, *dlaň* a *kosť*), a to jednak na rovine realizácie, manifestácie (RM) a jednak na rovine fonologického systému, fonologickej abstrakcie (RA). Skúmanie frekvencie týchto variantov ponúka úvahy o vzťahu entropie, systému a štruktúry, ale zároveň ukazuje na vzťahy medzi jednotkami z roviny realizácie a z roviny systému, a to najmä cez typy neutralizácií, ktoré prebiehajú pri manifestácii foném v relačných submorfémach interpretovaných skloňovacích typov.

2.1. Z vokalického systému ide o tieto typy neutralizácií (podrobnejšie Sabol, 1974): L — L⁰ (neutralizácia protikladu kvantitatívnosť — nekvantitatívnosť), L⁰G⁰ — LG (krátky vokál-diftong), LG⁰ — LĜ (dlhý vokál — diftong) a v jednej výslovnostnej norme spisovnej slovenčiny (ktorá ráta s osobitnou alofónou [ä]) aj neutralizácia protikladu A — A⁰ (ostroť — neostroť).

2.1.1. Neutralizačnou pozíciou pre protiklad $L - L^0$ je postavenie po slabike s L (po slabike s dlhým nositeľom slabičnosti). Východiskom na fonematickú rekonštrukciu relačných submorfém podľa tohto protikladu je pozícia po slabike s L^0 , prípadne postavenie v jednoslabičných slovách. Submorfémy substantív typu *brána, dielňa, chvíľa, hviezdáreň* rekonštruujeme napr. podľa submorfém v slovách typu *lampa, tma, zem* (porov. V_2 RM a V_1 RA pri type *žena*, V_4 RM , V_5 RM , V_1 RA a V_2 RA pri type *ulica*, V_1 RM a V_1 RA pri type *dlaň*).

2.1.2. Neutralizácia protikladu (kontrastu) $L^0G^0 - LG$ ($-$ kvantitatívnosť, $-$ kľzavosť; $+$ kvantitatívnosť, $+$ kľzavosť), teda protikladu krátky vokál $-$ diftong nastáva v analyzovaných submorfémach pri samohláskach a, e, u, o po spoluhláske j . Východiskom fonematickej rekonštrukcie je pozícia, ktorú sme uviedli v 2.1.1.

2.1.3. Neutralizácia protikladu $LG^0 - LG$ ($+$ kvantitatívnosť, $-$ kľzavosť; $+$ kvantitatívnosť, $+$ kľzavosť), teda protikladu dlhý vokál $-$ diftong nastáva v prípadoch kontextového viazania týchto foném, ktoré sa premieta do vzťahu komplementárnej distribúcie. Východiskom ich systémovej rekonštrukcie (v RA) je postavenie po spoluhláskach $p, b, m, v, (f), s, z, r$, po ktorých v zadnom okruhu koreňovej morfémy ako jediných ide o pozíciu maximálnej diferenciácie pre tento protiklad.

2.1.4. Pri relačných submorfémach realizovaných ako $[a]$ treba v type spisovnej výslovnosti s osobitnou alofónou $[a]$ (o fonematickej platnosti \ddot{a} v spisovnej slovenčine porov. Pauliny, 1968, s. 74--76; Sabol, 1972 a; 1976) predpokladať aj neutralizáciu protikladu $A - A^0$ (ide o opozíciu foném $A - A$). Východiskom rekonštrukcie je výskyt submorfémy $[a]$ po spoluhláskach p, b, m, v .

2.2. V skúmaných typoch relačných submorfém sa vyskytuje jediný typ neutralizácie konsonantov: ide o neutralizáciu protikladu $Vc - Vc^0$ (znelosť $-$ neznelosť). Táto neutralizácia prebieha v submorféme lok. pl., ktorá sa končí $-$ v závislosti od kontextu $-$ na $[-\chi]$, resp. $[-\gamma]$. Je to jedna zo slabých pozícií uvedeného protikladu v spisovnej slovenčine (podrobnejšie Sabol, 1974 a). Fonematický charakter týchto alofón sa nedá jednoznačne preveriť a rekonštruovať, označujeme ich ako X_1 .

3.0. Jadrom našej štúdie je skúmanie pravdepodobnostného rozloženia jednotlivých variantov skloňovacích typov feminín v spisovnej slovenčine a celých skloňovacích typov v RM a RA . Výsledky svojich pozorovaní uvádzame aj v základných hodnotách teórie informácie (maximálna, reálna, relatívna entropia a redundancia).

3.1.1. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *žena* majú v prehovorovej rovine (RM) tieto hodnoty:

V_1 RM (napr. *abeceda, dužina, macka*):

$[-a, -i, -e, -u, -e, -ow; -i, -\theta, -ám, -í, -á\chi/\gamma, -amí]$,

$p = 0,727$,

$-p \log_2 p = 0,3344$;

V_2 RM (napr. *čokoláda, láska, výtvarníčka*):

$[-a, -i, -e, -u, -e, -ow; -i, -\emptyset, -am, -i, -ax/\gamma, -ami]$,

$p = 0,268$,

$-p \log_2 p = 0,5091$;

$V_3 RM$ (napr. *aloa, tma, medaila*):

$[-a, -i, -e, -u, -e, -ow; -i, -i, -ám, -i, -áx/\gamma, -ami]$,

$p = 0,003$,

$-p \log_2 p = 0,0251$;

$V_4 RM$ (napr. *alinea, idea, orchidea*):

$[-a, -i, -i, -u, -i, -ow; -i, -i, -ám, -i, -áx/\gamma, -ami]$,

$p = 0,002$,

$-p \log_2 p = 0,0179$.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *žena* v *RM* sú takéto:

$H_0 RM$ skloň. typu *žena* = 2,0000,

$H_1 RM$ skloň. typu *žena* = 0,8865,

$h RM$ skloň. typu *žena* = 0,4433,

$R RM$ skloň. typu *žena* = 0,5567.

3.1.2. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *žena* majú v (mor) fonologickej rovine (*RA*) tieto hodnoty:

$V_1 RA = V_1 RM + V_2 RM$:

$-A, -I, -E, -U, -E, -OV; -I, -\emptyset, -AM, -I, -AX_1, -AMI$,

$p = 0,995$,

$-p \log_2 p = 0,0072$;

$V_2 RA = V_3 RM$:

$-A, -I, -E, -U, -E, -OV; -I, -I, -AM, -I, -AX_1, -AMI$,

$p = 0,003$,

$-p \log_2 p = 0,0251$;

$V_3 RA = V_4 RM$:

$-A, -I, -I, -U, -I, -OV; -I, -I, -AM, -I, -AX_1, -AMI$,

$p = 0,002$,

$-p \log_2 p = 0,0179$.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *žena* v *RA* sú takéto:

$H_0 RA$ skloň. typu *žena* = 1,5850,

$H_1 RA$ skloň. typu *žena* = 0,0502,

h RA skloň. typu *žena* = 0,0317,

R RA skloň. typu *žena* = 0,9683.

3.2.1. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *ulica* majú v RM tieto hodnoty:

V_1 RM (napr. *civilizácia, inverzia, poézia*):

$[-a, -e, -i, -u, -i, -ow; -e, -i, -ám, -e, -áχ/γ, -ami],$

$p = 0,591,$

$-p \log_2 p = 0,4484;$

V_2 RM (napr. *družica, kačica, veverica*):

$[-a, -e, -i, -u, -i, -ow; -e, -\emptyset, -iam, -e, -iaχ/γ, -ami],$

$p = 0,280,$

$-p \log_2 p = 0,5142;$

V_3 RM (napr. *datľa, galoša, jedľa*):

$[-a, -e, -i, -u, -i, -ow; -e, -i, -iam, -e, -iaχ/γ, -ami],$

$p = 0,108,$

$-p \log_2 p = 0,3468;$

V_4 RM (napr. *dielňa, spálňa, tóna*):

$[-a, -e, -i, -u, -i, -ow; -e, -i, -am, -e, -aχ/γ, -ami],$

$p = 0,018,$

$-p \log_2 p = 0,1043;$

V_5 RM (napr. *chvíľa, práca, ríša*):

$[-a, -e, -i, -u, -i, -ow; -e, -\emptyset, -am, -e, -aχ/γ, -ami],$

$p = 0,004,$

$-p \log_2 p = 0,0319.$

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *ulica* v RM sú takéto:

H_0 RM skloň. typu *ulica* = 2,3219,

H_1 RM skloň. typu *ulica* = 1,4456,

h RM skloň. typu *ulica* = 0,6226,

R RM skloň. typu *ulica* = 0,3774.

3.2.2. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *ulica* majú v RA tieto hodnoty:

V_1 $RA = V_1$ $RM + V_3$ $RM + V_4$ RM :

$-A, -E, -I, -U, -I, -OV; -E, -I, -AM, -E, -AX_i, -AMI,$

$p = 0,716,$

$$-p \log_2 p = 0,3451;$$

$$V_2 RA = V_2 RM + V_3 RM:$$

$-A, -E, -I, -U, -I, -OV; -e, -\emptyset, -\acute{A}M, -E, -\acute{A}X_1, AMI,$

$$p = 0,284,$$

$$-p \log_2 p = 0,5158.$$

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *ulica* v *RA* sú takéto:

$$H_0 RA \text{ skloň. typu } ulica = 1,0000,$$

$$H_1 (h) RA \text{ skloň. typu } ulica = 0,8609,$$

$$R RA \text{ skloň. typu } ulica = 0,1391.$$

3.3.1. Jednotlivé varianty skloňovacieho typu *dlaň* majú v *RM* tieto hodnoty:

$V_1 RM$ (napr. *apanáz, hvezdáreň, kaviareň*):

$\{-\emptyset, -e, -i, -\emptyset, -i, -ow; -e, -\acute{i}, -am, -e, -ax/\gamma, -am\acute{i}\},$

$$p = 0,543,$$

$$-p \log_2 p = 0,4784;$$

$V_2 RM$ (napr. *hrst', paprad', zem*):

$\{-\emptyset, -e, -i, -\emptyset, -i, -ow; -e, -\acute{i}, -\acute{i}am, -e, -\acute{i}ax/\gamma, -am\acute{i}\},$

$$p = 0,457,$$

$$-p \log_2 p = 0,5163.$$

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *dlaň* v *RM* sú takéto:

$$H_0 RM \text{ skloň. typu } dlaň = 1,0000,$$

$$H_1 (h) RM \text{ skloň. typu } dlaň = 0,9947,$$

$$R RM \text{ skloň. typu } dlaň = 0,0053.$$

3.3.2. Variant skloňovacieho typu *dlaň* má v *RA* tieto hodnoty:

$$V_1 RA = V_1 RM + V_2 RM:$$

$-\emptyset, -E, -I, -\emptyset, -I, -OV; -E, -\acute{I}, -iAM, -E, -iAX_1, -AMI,$

$$p = 1,000,$$

$$-p \log_2 p = \text{---}.$$

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *dlaň* v *RA* sú takéto:

$$H_0 RA \text{ skloň. typu } dlaň = 0,0000,$$

$$H_1 (h) RA \text{ skloň. typu } dlaň = 0,0000,$$

R_{RA} skloň. typu *dlaň* = 1,0000.

3.4.1. Variant skloňovacieho typu *kost'* má v *RM* tieto hodnoty:

V_1 *RM* (napr. *dospelost, nepresnost, osamelost*):

$[-\emptyset, -i, -i, -\emptyset, -i, -ow; -i, -i, -iam, -i, -iaxi\gamma, -ami],$

$p = 1,000,$

$-p \log_2 p = \text{---}$.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *kost'* v *RM* sú takéto:

H_0 *RM* skloň. typu *kost'* = 0,0000,

$H_1(h)$ *RM* skloň. typu *kost'* = 0,0000,

R *RM* skloň. typu *kost'* = 1,0000.

3.4.2. Variant skloňovacieho typu *kost'* má v *RA* tieto hodnoty:

V_1 *RA* = V_1 *RM*:

$-\emptyset, -i, -i, -\emptyset, -i, -OV; -i, -i, -iam, -i, -iaxi, -ami,$

$p = 1,000,$

$-p \log_2 p = \text{---}$.

Výsledné hodnoty entropie a redundancie pri skloňovacom type *kost'* v *RA* sú takéto:

H_0 *RA* skloň. typu *kost'* = 0,0000,

$H_1(h)$ *RA* skloň. typu *kost'* = 0,0000,

R *RA* skloň. typu *kost'* = 1,0000.

4.0. Ak vyjdeme z tézy, ktorú sme overovali na zisťovaní zákonitosti v niektorých čiastkových systémoch fonologickej a morfolologickej roviny, že vyššie hodnoty entropie (a nižšia redundancia) signalizujú istú uvoľnenosť vzťahov medzi prvkami skúmaného súberu (Sabol, 1968 a, s. 77, 81—82; 1972, s. 29—30), môžeme vysloviť záver, že rovina systému (*RA*) pri variantoch deklinačných typov feminín v spisovnej slovenčine je jednoduchšia, kompaktnější ako rovina manifestácie (*RM*); táto zákonitosť vyplýva z vyššej abstrakcie roviny systému (Sabol, 1968 a, s. 81).

4.0.1. Pri type *žena* sú výsledné hodnoty relatívnej entropie v *RM* podstatne vyššie (a redundancia nižšia: $h = 0,4433$, $R = 0,5567$) než v *RA* ($h = 0,0317$, $R = 0,9683$). Väčšiu pestrosť jednotlivých variantov tohto skloňovacieho typu v *RM* spôsobuje neutralizácia kvantity. Dominantnú frekvenciu má variant, ktorý reprezentuje vzorové slovo *žena*.

4.0.2. Pri type *ulica* je relatívna entropia piatich variantov v *RM* trochu nižšia ($h = 0,6226$, $R = 0,3774$) než relatívna entropia dvoch variantov v *RA* ($h = 0,8609$, $R = 0,1391$); v *RM* je však podstatne vyššia reálna entropia skúmané-

ho súboru ($H_i = 1,4456$; $v RA H_i = 0,8609$), čím sa zvyšuje aj informačná hodnota výberu jednotlivých variantov v *RM*. Väčší rozptyl variantov tohto skloňovacieho typu v *RM* vyvoláva neutralizácia kvantity a neutralizácia protikladu dlhý vokál — diftong. V *RA* sa typy diferencované výsledkami týchto neutralizácií „zlievajú“ do dvoch súborov relačných morfém, ktoré sa rozlišujú protikladom relačnej submorfémy v gen. pl. (*-ĭ* proti *-i*). Základným frekvenčným variantom je množina submorfém, ktoré charakterizujú napr. slovo *akcia* (s [*-ĭ*] v gen. pl., s [*-ám*] v dat. pl. a s [*-áχ/γ*] v lok. pl.). Táto skutočnosť súvisí s excerpčným materiálom (*Slovník slovenského jazyka*), v ktorom majú cudzie slová veľmi veľký výskyt. Vzhľadom na tento fakt je v spisovnej slovenčine frekventovanejší variant s relačnou submorfémou *-ĭ* v gen. pl. ($p = 0,716$) v porovnaní s variantom s nulovou relačnou submorfémou v gen. pl. ($p = 0,284$). Základný variant pri domácich slovách reprezentuje vzorové slovo *ulica*. Ukazuje sa teda, že i súbory relačných submorfém substantív môžu naznačovať zaradenie slova do určitej štýlovej oblasti dnešnej spisovnej slovenčiny (v danom prípade ide o protiklad cudzie, resp. prevzaté slovo — domáce slovo).

4.0.2.1. Poznamenávanie, že koncovky [*-jam*] a [*-jax/γ*] v dat. a lok. pl. pri jednom z variantov substantíva *rozopra* (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 108) treba v *RA* výnimočne rekonštruovať ako *-iAM*, *-iAX₁* (porov. 2.1.3).

4.0.3. Dva varianty deklinačného typu *dlaň* v *RM*, ktoré vznikajú neutralizáciou kvantity pri prvom z nich (porov. 3.3.1), sú frekvenčne rozložené dosť rovnomerne; táto skutočnosť sa odráža vo vysokých hodnotách entropie a v nízkej redundancii ($h = 0,9947$, $R = 0,0053$). Je zaujímavé, že mierne prevažuje variant, pri ktorom sa uplatňuje rytmické krátenie; ide tu o slová s produktívnymi slovotvornými príponami. Na úrovni systému sa obidva varianty spájajú do jediného typu (s nulovou entropiou a maximálnou redundanciou). Na rozdiel od deklinačného typu *ulica* diftongy pri tomto skloňovacom type predpokladáme aj v *RA* (pozri 2.1.3). Výnimočné tvary dat. a lok. pl. [*-ám*] a [*-áχ/γ*] pri slove *kader* (Morfológia slovenského jazyka, s. 109) treba rekonštruovať v *RA* s *-A-*.

4.0.4. Pri neproduktívnom, ustupujúcom type *kosť* (Morfológia slovenského jazyka, s. 110) sme v *RM* i *RA* našli len jeden variant (s nulovou entropiou a maximálnou redundanciou), hoci tu nemožno vylúčiť neutralizáciu kvantity. Osíhotené slovo *cirkev* má v dat. a lok. pl. koncovky *-ám*, *-ách* [*-ám*, *-áχ/γ*], ktoré pri tomto skloňovacom type výnimočne rekonštruujeme ako *-AM*, *-AX₁*. Rovnako ako pri type *dlaň* i pri tomto súbore relačných submorfém predpokladáme diftongy aj na rovine systému (pozri 3.4.2 a 4.0.3).

4.1. Dynamika jazykového systému sa prejavuje vo všetkých systémoch a podsystémoch, teda aj v paradigmaticke substantív. Popri synchronických zákonitostiach vstupujú tu do hry aj niektoré osobitosti zdedené zo starších vývinových štádií. Určité skloňovacie typy sa charakterizujú živším vnútorným pohybom, citlivejšie reagujú napr. na slovotvorné ustrojenie, prípadne sémantické „echo“ substantív, iné

sú neproduktívne, meravé, synchronicky sa dostávajú pod tlak najbližších skloňovacích typov. V skúmanej množine podstatných mien posledné konštatovanie sa vzťahuje najmä na napätie medzi skloňovacími typmi *dľaň* a *kosť*; typ *dľaň* postupne — cez determinujúce submorfémy — pohlcuje výrazy patriace do skloňovacieho typu *kosť*. Ako sme videli, pri type *kosť* chýba variantnosť, ktorá by zaisťovala jeho vnútornú dynamiku. Zdá sa, že i táto skutočnosť rozhoduje o produktívnosti, resp. meravosti skloňovacích typov.

5.0. Všeobecnejšie závery o vzťahu variantnosti, produktívnosti a dynamike skloňovacích typov substantív a o využití mier teórie informácie pri zisťovaní tejto dynamickosti bude možné vysloviť až po analýze frekvencie a pravdepodobnostného rozloženia deklinačných typov maskulín a neutier v spisovnej slovenčine.

Filozofická fakulta UPJŠ

Grešova 3, Prešov

Bibliografia

HORECKÝ, J.: *Morfematická štruktúra slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 194 s.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

PAULINY, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 126 s.

SABOL, J.: Formálne vymedzenie skloňovacieho typu. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu*. Red. J. Dzurenka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 43—53.

SABOL, J.: K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968 a, s. 76—83.

SABOL, J.: On the Use of Entropy in the Investigation of the System and Structure of Language. In: *Recueil linguistique de Bratislava*. 3. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 29—35.

SABOL, J.: K problematike samohlásky *ä* v spisovnej slovenčine. *Slovenská reč*, 37, 1972 a, s. 146—151.

SABOL, J.: Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme. In: *Studia Academica Slovaca*. 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ustav školských informácií 1974, s. 405—417.

SABOL, J.: Fonologické zafaženie protikladu *znelosť* — *neznelosť* v spisovnej slovenčine. In: *Jazykovedné štúdie*. 12. Peciarov zborník. Red. J. Oravec. Bratislava, Veda, 1974 a s. 53—69.

SABOL, J.: On the Morphonology of the Slovak Substantives. In: *Recueil linguistique de Bratislava*. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1976 (v tlači).

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1965. 5 zv.

FREQUENCY OF DECLENSION OF FEMININE TYPES IN LITERARY SLOVAK

Summary

It is the task of the present study to investigate and analyze the frequency dispersal of the single variants of declension of feminine types in literary Slovak on the manifestation and system levels. The relation between these variants is defined in the basic values of the theory of information. The investigation of the sound realization of the relation submorphemes of the analyzed declension types (*žena, ulica, dlaň, kosi*) is based on the neutralisations that realize themselves in the already mentioned morphemes, i. e. neutralization of quantity, of the opposition short vowel — diphthong, long vowel — diphthong and voiced — voiceless. The study is concluded by the notes on investigation of dynamics and productivity of declension types of nouns in literary Slovak.

ROZHLADY

BILANCIA PSYCHOLINGVISTICKÉHO VÝSKUMU

VIKTOR KRUPA

Psycholingvistika má bezprostredný vzťah k najaktuálnejšiemu problému v súčasnej lingvistiky — k rečovej činnosti. Dôkazom rastúceho záujmu o otázky psycholingvistiky v Sovietskom zväze je kolektívna monografia *Osnovy teorii rečovej dejateľnosti*, ktorá vyšla r. 1974 v moskovskom vydavateľstve Nauka za redakcie A. A. Leontieva. Zostavovateľ v úvode zdôrazňuje, že kniha je pokusom o náčrt pozícií sovietskej psycholingvistiky, konkrétne moskovskej školy, ktorá vychádza na jednej strane z prác L. S. Vygotského, A. N. Leontieva, A. R. Luriiu, na druhej strane z Baudouina de Courtenay a z L. V. Ščerbu. Po druhé, publikácia má plniť úlohu kompendia, preto prispievatelia vysvetľujú všetky teoretické i praktické poznatky potrebné pre komplexný a interdisciplinárny výskum reči. Po tretie, kniha má plniť aj funkciu učebnice a niektoré kapitoly (napríklad ôsma) sú zamerané predovšetkým na pedagogické potreby.

Publikácia sa skladá zo šiestich hlavných častí a pre všetky je príznačná široká perspektíva, takže čitateľ môže obsiahnuť rečovú činnosť vo všetkých jazykových aj mimojazykových súvislostiach.

Prvá časť (s. 5—35) je venovaná ontológii rečovej činnosti. Kladne treba hodnotiť úsilie definovať a podrobne vysvetliť všetky pojmy, medziiným aj pojem činnosti všeobecne. Činnosť sa tu chápe ako ohnivo spájajúce subjekt a objekt (s. 7). Bytie človeka si možno predstaviť ako súhrn, systém či hierarchiu nasledných činností. Práve v činnosti nastáva prechod odrážaného do subjektívneho odrazu alebo ideálna, ale aj opačne, prechod ideálna do materiálna. Správne sa rozlišuje činnosť od operácie. Ak sme správne pochopili autora, operácie sú fixované činnosti a ich osudom je stať sa funkciou stroja (s. 16). Činnosť je dynamický systém, charakterizovaný neprestajnými transformáciami (s. 17). Reč je zvláštny, špecificky ľudský druh činnosti. V zhode s Marxom autor chápe osvojovanie jazyka ako zmenu predmetnej formy na formu činnosti a súčasne ako utváranie rečovej schopnosti (s. 21). Rečový akt zahŕňa predovšetkým orientačný článok. V užšom slova zmysle autor chápe pod orientáciou voľbu prijímateľa a prispôbenie komunikácie možnostiam či schopnostiam prijímateľa. Rečový akt ďalej obsahuje programovací článok. Predpokladá sa, že program rečového aktu nejestvuje v prísne jazykovom kóde; autor hovorí

o predmetno-zobrazovacom kóde alebo o kóde obrazov a schém. Od programu vedie cesta k realizácii správy v jazykovom kóde. Patrí sem viacero mechanizmov, ktoré zabezpečujú výber slov, prechod od programu k realizácii, gramatickú prognostiku, zvažovanie syntaktických variantov, fixáciu a reprodukciu gramatických „záväzností“. Súčasne s realizáciou programu sa uskutočňuje motorické programovanie výpovede a potom jeho realizácia. Azda by nebolo od vecí upozorniť, že jednotlivé články alebo zložky nie sú v čase od seba prísne rozhraničené a sú azda podmienené aj individuálne.

Rečový akt sa neuskutočňuje vo vzduchoprázdne, ale podlieha vplyvom rozličných činiteľov. Rozlišujú sa činitele ovplyvňujúce rečovú intenciu a činitele ovplyvňujúce realizáciu rečovej intencie (s. 29). Pri tomto probleme sa nebudeme podrobnejšie zastavovať, ale všimneme si bližšie otázky modelovania rečovej činnosti. Pojem „model“ sa chápe všelijako a často sa používa iba ako módný, ale prázdny termín. V logike vedy sa model definuje ako ideálny alebo materiálne realizovaný systém, ktorý zobrazuje alebo reprodukuje skúmané objekty a je schopný nahraďiť ich tak, že výskum modelu poskytne nové poznatky o objektoch. Z toho vyplýva, že za modelovanie nemožno pokladať ľubovoľné zobrazenie predmetu. Rozlišujú sa modely fyzické a modely ideálne (teoretické). Ideálne modely sa ďalej delia na názorné a znakové. V ostatnom čase sa neraz zabúda na hypotetickosť modelov a na skutočnosť, že model nie je jediným prostriedkom poznávania. V súvislosti s modelmi si treba uvedomiť, čo je objektom pre jazykovedca. V knihe sa správne tvrdí, že je ním rečová činnosť (s. 39), ale toto tvrdenie treba spresniť v tom zmysle, že rečová činnosť, reč je jediným konkrétnym pozorovateľným objektom pre jazykovedca. Mnohotvárnosť objektu predpokladá pluralitu modelov, ktoré v rovnakej miere zodpovedajú skutočnosti (ibid.). Tým sa však otázka adekvátnosti modelu nerieši, lebo ju nemožno posudzovať bez vzťahu k subjektu bádateľa a cieľom, ktoré sleduje. Pravdepodobne toto má na mysli autor, keď na nasledujúcej strane dodáva, že absolútny model jazyka a či rečovej činnosti nejestvuje. Vyčerpávajúci opis nie je totožný s reálnym modelom, ale rovná sa súhrnu všetkých možných modelov. Možno teda akceptovať Meľčukovovu tézu o neexistencii absolútnych kritérií na hodnotenie toho-ktorého modelu (s. 40).

Ak máme skonštruovať model rečovej činnosti, musíme si uvedomiť, že rečovú činnosť nemôžeme chápať ako čosi úplne determinované, už vopred vymedzené až do najmenších podrobností. Psychologické výskumy nasvedčujú, že činnosť, hoci sa opiera o fixovaný systém orientačných bodov a uskutočňuje sa pod vplyvom istých usmerňujúcich faktorov, je plastická a podlieha náhodným vplyvom, ako aj vplyvom, ktoré nastupujú až potom, keď sa už činnosť rozbehla (s. 41).

Rozsah pojmu rečovej činnosti je taký široký, že sama lingvistika by ju nemohla adekvátne vysvetliť; rečová činnosť je nevyhnutne aj predmetom skúmania psychológie. Tu sa vynára otázka, čo z rečovej činnosti modeluje jazykovedca. V knihe nachádzame odpoveď, že lingvistika modeluje to, čo bezprostredne nediktuje

psychofyziologická štruktúra rečovej činnosti: jazyk diktuje rečovej činnosti spôsoby organizácie tejto činnosti vnútri jednotlivých výpovedí (s. 41—42).

Rozličné navrhované modely vychádzajú z viacerých základných antinómií. Sú to **najmä**: jazyk — reč, etickosť — emickosť, systém — norma, syntagmatika — paradigmatica, synchronia — diachronia, aktívnosť — pasívnosť, deskriptívnosť — preskriptívnosť (s. 42).

Protiklad jazyk — reč sa obyčajne zakladá na vzťahu sociálneho — individuálneho a potenciálneho — reálneho. V knihe sa vyslovuje názor, že nie je celkom správne dávať jazyk do protikladu s rečou v tradičnom chápaní (s. 44). Jazyk jestvuje iba prostredníctvom reči a je to mechanizmus, ktorý sa práve vďaka rečovej činnosti neprestajne adaptuje, rekonštruuje a regeneruje. Reč je spôsobom existencie jazyka a jazyk ako systém je v stave neprestajnej prestavby. Z tejto príčiny sa nám nezdá potrebné rozlišovať jazyk ako predmet od jazyka ako procesu. Rečovú činnosť možno chápať ako proces pozostávajúci zo súboru reverzibilných transformácií typu jazykový mechanizmus → výpoveď a výpoveď → jazykový mechanizmus. **Protiklad etickosť — emickosť** (podľa terminológie K. L. Pika) poznáme pod názvom **invariant** — variant. Týka sa otázky, do akej miery je konkrétna podoba reči podmienená štruktúrou jazyka a čo spôsobuje, že existujú rozdiely medzi rozličnými realizáciami jedného a toho istého invariantu (s. 45—46).

Pre slovakistov bude iste zaujímavá kapitola venovaná norme (s. 46—48). Ako **norma** sa tu chápe súhrn jazykových javov, ktoré neplnia v jazyku bezprostrednú rozlišovaciu funkciu a vystupujú ako všeobecne akceptované (tradičné) realizácie. Žiada sa dodať, že táto realizácia a stupeň, do akého ich dodržiava hovoriaci, poskytuje informáciu o sociálnom a nárečovom zaradení používateľa jazyka. Dôležitá je poznámka, že pri norme nemáme do činenia s abstrakciami foném, morfém atď., ale so slovami v ich konkrétnej podobe. Ďalej treba zdôrazniť, že normu možno vedome ovplyvňovať.

Medzi základné protiklady v jazyku patrí opozícia syntagmatika — paradigmatica (s. 49—51). V poslednom čase sa čoraz väčšmi uplatňuje názor, že jestvujú dva druhy gramatiky podľa toho, či je v nich zahrnutá linearita alebo nie, a to systémy abstraktných objektov a syntaktické čiže konkaténatívne systémy. Zo psychologického hľadiska vyzerá situácia trochu inak. A. R. Luria rozlišuje dva druhy syntetizujúcej činnosti. V prvom prípade ide o syntézu jednotlivých prvkov do simultánnych priestorových schém, v druhom o syntézu jednotlivých prvkov do následných radov (s. 51). Je však škoda, že v tejto úvodnej časti sa o vzťahu syntagmatiky a paradigmaticky viac nedečítame.

Pozornosť si zasluhujú poznámky o vzťahu synchronie a diachronie (s. 51—55). Poukazuje sa v nich na väčšiu dôležitosť synchronie ako jedinej reality pre používateľov jazyka. Správne sa zdôrazňuje, že synchronické jednotky sa nezhodujú s jednotkami zmeny (čiže s diachronickými jednotkami) a táto skutočnosť podľa nášho názoru svedčí o tom, že vnútorné činitele nemôžu poskytnúť dostatočné

a vyčerpávajúce vysvetlenie zmien v jazykových systémoch. Mimochodom, takéto vysvetlenie dodnes nemáme, hoci ho bezpochyby treba hľadať cez rečovú činnosť, v potrebe adekvátne slúžiť cieľom komunikácie v rámci spoločnosti. Z toho vyplýva nevyhnutnosť skúmať vývinové zmeny jazyka s prihliadnutím na podmienky, v ktorých vývin prebieha.

Jazyk možno modelovať v dvoch smeroch. Buď vychádzame od rečových faktov a smerujeme k systému, alebo naopak, ideme od systému k rečovým faktom (s. 55). To približne zodpovedá stanovisku **počúvajúceho** (analýza) alebo **hovoriaceho** (syntéza). Musíme si však uvedomiť, že **počúvanie** nie je presnou inverziou **hovorenia**. V doterajších modeloch sa zabúdalo na jednu dôležitú skutočnosť, na ktorú sa v knihe upozorňuje: Cieľom hovoriaceho nie je skonštruovať formálne správnu výpoveď, ale dosiahnuť riešenie istej neverbálnej úlohy. A preto modely, ktoré si kládli za úlohu generovať všetky správne a jedine správne výpovede, nemôžu byť adekvátnymi modelmi rečovej činnosti aspoň z tejto príčiny, ak nie aj z iných príčin.

Pokiaľ ide o nárečia, správne sa zdôrazňuje, že v dnešnom svete dialekty nie sú už čisto teritoriálne, ale indikujú aj vertikálne zaradenie hovoriaceho, t. j. jeho sociálnu príslušnosť (s. 61).

V piatej kapitole, pri charakteristike rečovej činnosti a psychológie reči, vychádza autor z niekoľkých predpokladov. Po prvé, problém reči sa tu z hľadiska psychológie pokladá predovšetkým za problém komunikovania prostredníctvom jazyka. Po druhé, jazyk nie je totožný s rečou a reč nie je iba manifestáciou jazyka, ale súčasne i formou jestvovania vedomia. Po tretie, vonkajšia reč je procesom premeny **myšlienky na slovo**, materializáciou a objektivizáciou myšlienky (s. 64—65). Vo svetle marxistickej teórie sa činnosť nechápe mechanisticky, lež ako aktívne vzájomné pôsobenie človeka a objektívnej skutočnosti. Pritom existujú tri vzájomne späté druhy činnosti: poznávacia, spoločenskovo-výrobná a komunikatívno-spooločenská (s. 65—66). Predmetom lingvistiky je, prirodzene, posledná, ale ani poznávacia čiže individuálno-psychická činnosť sa nedá od nej oddeliť. Všetky schémy komunikovania vychádzajú zo základného komunikačného aktu $H \rightarrow P$ (jednosmerný **komunikačný akt**). Hovorenie i počúvanie treba pokladať za činnosť, pričom jedna je aktívnejšia ako druhá.

Vzhľadom na mimoriadnu obľubu matematických a kvázimatematických modelov je veľmi zaujímavá šiesta kapitola (s. 73—80). Za posledné desaťročia sa nazhromaždilo toľko rozličných spôsobov „matematizácie“ jazykovedy, že bude možné pristúpiť k ich triezvemu a nezaujatému hodnoteniu. Podľa názoru autora matematický aparát generatívnych gramatík nepostihuje adekvátne vlastnosti rečovej činnosti. **Matematik môže nájsť, presnejšie, skonštruovať súbor vzťahov (pravidiel), ktoré umožňujú prepojiť jazyk a reč.** Lenže takýto súbor vzťahov nie je odrazom toho, čo sa odohráva v hlave používateľa jazyka. Skutočný proces generovania reči je oveľa zložitejší, a čo je dôležitejšie, na konci reálneho,

konkrétneho generovania reči stojí invariant obsahu, a nie invariant výrazu, ako pozorujeme v dosiaľ známych matematických modeloch. Podľa nášho názoru však matematické modely ani napriek tomu **ne strácajú užitočnosť**; osvedčujú sa pri vyučovaní jazykov, pomáhajú preniknúť do vnútorného usporiadania jazyka, umožňujú tvoriť správne výpovede a vedú aj k **spoznávaníu obsahových invariantov**.

Nádeje, ktoré sa vkladali kedysi do teórie informácie, sa neukázali opodstatnené. Matematický aparát teórie informácie nemožno využiť pri modelovaní rečovej činnosti vcelku (túto skutočnosť už dávno konštatoval aj Y. Bar-Hillel). Miera aplikovateľnosti teórie informácie na modelovanie rečovej činnosti je krajne obmedzená. Podľa autora najbližšie k ideálu stojí tzv. **teória optimálnych procesov**, ktorá sa za posledné roky **vyčlenila ako samostatná matematická oblasť** (s. 78). Teória optimálnych procesov sa dá aplikovať na situácie, pre ktoré je príznačná **viackrokosť**, keď treba na ceste k cieľu pred každým krokom vykonať nejaké rozhodnutie. Jazyk kvalifikuje na použitie teórie optimálnych procesov ten fakt, že jeho stav závisí nielen od nášho pôsobenia na systém, ale aj od množstva druhých, ťažko postihnuteľných faktorov. Rečovú činnosť možno interpretovať ako súbor optimálnych procesov; dosiaľ však nik neaplikoval teóriu optimálnych procesov na reč.

Veľmi zasvätená kapitola je venovaná znaku (s. 81—105). Autor vychádza predovšetkým z bohatej literatúry a vymenúva tieto hlavné vlastnosti symbolických prostriedkov jazyka (s. 83—84): (1) sociálna aprobácia, (2) diskretnosť, existencia hraníc, (3) rozlišiteľnosť a reprodukovateľnosť, (4) plnenie spoločenských funkcií, poukazovanie na označované reálie, (5) pevná súvislosť, spätosť vonkajších i vnútorných foriem, (6) substančná rozdielnosť symbolických prostriedkov a označovaných reálií, (7) schopnosť transmutácie jedného súboru symbolických prostriedkov do druhého

Značnú pozornosť venuje autor definícii symbolu a znaku. Z hľadiska gramatiky je zaujímavé konštatovanie, že indexy flektívnych a derivačných tvarov nie sú znakmi, ale iba symbolmi. Sú to symboly, ktoré označujú, že daný znak má istú valentnosť. Medzi znakmi sa rozlišujú dva hlavné typy vzťahov, a to vzťahy paradigmatické a vzťahy syntagmatické. Paradigmatické vzťahy sa prejavujú v distribúcii prvkov v texte, syntagmatické zase v kombinatorike prvkov (s. 90). Autor rozoznáva viac podtypov syntagmatických vzťahov ako napr. U. Weinreich (podradovanie, determinácia, identifikácia, vzťah operanda a operátora). Za význam znaku sa pokladá predmet, na ktorý sa znak vzťahuje (denotatívny význam), alebo trieda takýchto predmetov (designatívny význam). Podobne sa definuje aj význam symbolu (s. 91). Zmysel znaku sa definuje ako netriviálna množina všetkých okolí, v ktorých sa tento znak vyskytuje. Vzťah znaku k významu pokladá autor za nominatívnu funkciu alebo nomináciu, jeho vzťah k množine okolí za konotatívnu funkciu alebo konotáciu. Sémantika znaku je **zložitejšia** ako sémantika symbolu, lebo okrem nominácie zahŕňa aj konotáciu a zároveň do nej patrí aj organizácia

obsahu. Vzťah medzi rovinou obsahu a rovinou výrazu sa nechápe nijako zjednodušené. Naopak, zdôrazňuje sa mnoho-mnohoznačný charakter tohto vzťahu a jeho asymetrickosť (s. 94). Znak sa líši od symbolu ešte aj v tom, že predpokladá druhé znaky a je teda asociatívny (ibid.). Naproti tomu symboly existujú iba v ohraničenom počte a nepredpokladajú existenciu systému symbolov. Systémovosť znakov je garantovaná dištinktívnymi príznakmi znakov.

Základnými nositeľmi znakových funkcií v jazyku sú slovo a veta (s. 98). Veta sa vyznačuje veľkou vnútornou rozčlenenosťou, a to ju robí schopnou adekvátne zobrazíť súvislosti medzi zložkami situácie. Slovo zasa pomenúva zložky situácie a súčasne ich podáva zvečnene (s. 99). Na jednu a tú istú situáciu sa môžu vzťahovať viaceré vety; vyplýva to z možnosti nerovnakého hodnotenia zložiek situácie. Autor v tejto súvislosti upozorňuje na spojitý (kontinuitný) charakter vetnej sémantiky. To sa zhoduje s našim názorom vysloveným inde, podľa ktorého veta je spojitým analógom výrazu reality (takisto spojitaj), pričom tento spojitý analóg sa konštruuje z nespojitých prvkov a práve jeho usúvzťažnosť s konkrétnou situáciou umožňuje premenu diskretných významov nespojitých prvkov na spojitý zmysel vety. Usúvzťažnosť vety s realitou zaručuje i jednoznačnosť vety na rozdiel od slova, ktoré býva často mnohoznačné. Takto prichádzame k záveru, ktorý nie je nijako nový, ale ktorý bolo potrebné rehabilitovať: základnými jednotkami jazyka sú slovo a veta.

Tretia časť (*Psycholingvistika*, s. 106—240) sa sústreďuje na otázky psycholingvistických metód, lingvistického experimentu a mimojazykovej podmienenosti jazykových javov. Jednotliví autori podávajú prehľad o stave výskumu v oblasti fonetiky, gramatiky, lexiky i sémantiky. Otázka univerzálnych vlastností jazyka sa chápe dostatočne široko. E. M. Voľf (s. 137) sa stotožňuje s J. Greenbergom, C. Osgoodom a J. Jenkinsom, že všetky javy, ktorých frekvencia v rozličných jazykoch presahuje hranice náhodnosti, môžu byť zaujímavé pre psychológiu. Nazdávame sa, že niektoré univerzálie sa vyskytujú vo všetkých jazykoch, kým iné iba v niektorých. Do tejto druhej kategórie patria také univerzálie, ktoré sa viažu na prítomnosť nejakej inej vlastnosti v skúmanom jazyku; mohli by sme ich nazvať podmienené univerzálie. Je pravda, že mnohé univerzálie sa dajú vysvetliť cez psychológiu rečovej činnosti, ale vyskytujú sa aj také, ktoré sú podmienené sociálnymi, kultúrnymi a štruktúrnymi faktormi. V niektorých prípadoch by bolo treba spresniť autorove poznámky, napríklad tam, kde tvrdí, že niet konkrétnej psychologickej interpretácie pre existenciu troch osôb a kategórie čísla pri zámenách (s. 143). V skutočnosti sa tieto štruktúrne vlastnosti dajú vysvetliť cez rečovú situáciu a sú odrazom faktu, že popri bezprostredných účastníkoch rozhovoru (hovoriacom a počúvajúcim) jestvujú aj osoby nezúčastnené na rozhovore.

V kapitole venovanej fonetickému výskumu (s. 145—160) autori zdôrazňujú, že členitosť rečového prúdu na jednotlivé hlásky nevyplýva z fyzikálnych charakteristík reči. Aj fonéma je definovaná čisto funkčne: jeden a ten istý diferenciálny príznak má na fyzikálnej rovine niekoľko principiálne rozdielnych korelátov. To však nič

nemení na reálnosti fonémy pre jazykové vedomie hovoriacich. Reálnymi jazykovými jednotkami sú aj morfémy a slová. Slová sú foneticky samostatné; dôležitú úlohu tu hrá prízvuk. Podľa autorov je syntagma jednotkou reči, nie jednotkou jazyka (s. 150). Hovoriaci však netvorí syntagmy v reči z ničoho, a preto sa nazdávame, že do jazyka patria aspoň schémy syntagiem, podobne ako doň musia patriť aj schémy viet.

Mnohí prívrženci transformačnej generatívnej gramatiky pokladali fonému za zbytočný termín a za jednotku odvodenú z diferenciálnych príznakov. Autori riešia vzťah fonéma — diferenciálny príznak celkom opačne, a v tom im nemôžeme nedaf za pravdu; diferenciálne príznaky sú konštrukty odvodené od hláskových protikladov (s. 155).

Autori sa zaoberajú aj tzv. hraničnými signálmi a tvrdia, že ich hodnota pre hľadanie predelov medzi susednými slovami je pochybná. Podľa nášho názoru hraničné signály sú iba čiastkovým aspektom problematiky spoznávania slov vo výpovedi. Popri zmyslovej stránke, spomínanej v knihe (s. 158), prijímateľ správy **beže** do úvahy aj postavenie vo vete, prízvuk, odmlky a iné momenty. Nesmieme zanedbávať ani pravdepodobnostný aspekt. Čím väčší čakáme, že sa v danej pozícii vyskytne to-ktoré slovo, tým menej námahy nás stojí jeho zachytenie a identifikácia.

V kapitole o výskume gramatiky (s. 161—187) A. A. Leontiev zaujíma stanovisko k faktu, že existuje veľký počet rozličných generatívnych modelov. Táto skutočnosť nevyplýva len z rozličnej miery adekvátnosti týchto modelov, ale aj zo zložitosti a mnohotvárnosti mechanizmov, ktoré zabezpečujú syntaktickú organizáciu výpovede. Preniknúť hlbšie do syntaktickej organizácie reči pomáha aj pohľad na mimický jazyk hluchonemých (s. 162—165), na vlastnosti pamäti a na psycholinguvistické aspekty derivácie a flexie (s. 166—168). Autor vyslovuje názor, že slovné druhy nie sú psycholinguvistickou realitou. Fakty z detskej reči i z reči hluchonemých mu očividne dávajú za pravdu. Zdá sa, že slovné druhy sú iba akýmisi generalizáciami syntaktických funkcií, sú bližšie k povrchovej gramatike a univerzálnosť lingvistického javu je tým menšia, čím je vzdialenejší od hĺbkovej štruktúry. Leontiev ďalej rozoberá stochastické modely (s. 169—171), modely založené na bezprostredných zložkách (s. 172—174), transformačné modely (s. 175—182) a uzatvára kapitolu náčrtom nových smerov v psychológii gramatiky (s. 182—187). Teoreticky najdôležitejší je postulát, že psychologické mechanizmy tvorenia a vnímania reči sa môžu líšiť podľa konkrétnej stratégie hovoriaceho, podľa mimorečových podmienok, konkrétnej úlohy rečového aktu a menia sa aj v závislosti od postoja hovoriaceho k vlastnej výpovedi (s. 182). A čo je ešte dôležitejšie, syntaktická štruktúra výpovede nie je presne a pevne zadaná od samého začiatku rečového aktu, ale mení sa a dobudúva až do konca generačného procesu (s. 186). Ukazuje sa teda, že gramatika, ak má byť realistická, nesmie absolutizovať, ale musí prihliadať na rôznorodosť, mnohotvárnosť a premenlivosť rečovej činnosti, lebo iba tak sa môže stať jej verným a pravdivým modelom.

Povahu informačívneho pohľadu má kapitola venovaná výskumu lexiky a séman-

tiky (s. 188—219). Zdôrazňuje sa tu prechod od roviny existencie významov v jazykovom systéme k rovine fungovania jazyka (tento prechod je príznačný pre psycholingvistiku). Autor prihliada i na napätie medzi individuálnou povahou pomenovacieho aktu v jeho priebehu a sociálnou povahou jeho určenia, ale hlavnú pozornosť venuje konkrétnym metodikám výskumu slovných významov, napríklad asociatívnej metóde, metóde sémantického diferenciálu, kombinatorickej metóde atď.

Z filozofického hľadiska je mimoriadne zaujímavá štrnástá kapitola, venovaná predovšetkým teórii lingvistickej relativity (s. 220—232). Autor upozorňuje, že Whorfovu hypotézu možno posudzovať z gnozeologického alebo ontologického hľadiska; sovietski bádatelia ju hodnotili najmä zo svetonázorových pozícií a zväčša ju odmietali. J. A. Sorokin sa vo svojej štúdii usiluje o diferencovanejší prístup k Whorfovým záverom a v zhode s Millerom a McNeillom tvrdí, že jazyk vplyva na vnímanie nepriamo, cez zapamätávanie si a reprodukciu dávnejšie prijatej informácie. Tento takzvaný najslabší variant Whorfovej hypotézy dovoľuje presnejšie odhaliť zložité vzťahy medzi jazykom, myslením a poznávaním (s. 223—224). Ak chce lingvista posudzovať hodnotu Whorfovej hypotézy, nemôže nebrať do úvahy výsledky psychologického výskumu. Zo psychologického stanoviska je nepochybné, že osvojenie si jazyka predpokladá istú kategorizáciu skutočnosti. Proces kategorizácie v podstate usmerňuje spoločenská prax a individuálna skúsenosť, sprostredkovaná spoločenskou praxou. A navyše, kategorizácia reality nie je absolútne polárna; kategoriálne rozdielnosti sa eliminujú počas generovania výpovede, pričom významy jednotlivých prvkov výpovede (= slov), vzaté v súhrne, nedávajú význam výpovede ako celku (s. 230). Sorokin uzatvára diskusiu poznámkou, že doterajšej kritike Whorfovej hypotézy chýba solídna argumentácia a úlohou lingvistiky je práve pokúsiť sa ju sformulovať.

Štvrtá časť knihy (s. 241—311) podáva prehľad teórie rečovej komunikácie. Prispievatelia rozoberajú v nej tieto problémy: funkcie a formy reči, sociolingvistické aspekty teórie rečovej komunikácie, reč v masovokomunikačných prostriedkoch, kultúru reči.

V piatej časti (s. 312—327) sa poukazuje na dva možné prípady aplikácie teórie rečovej činnosti — v oblasti detskej reči a v patológii reči. Vzhľadom na malý rozsah je poslanie tejto časti knihy iba informatívne.

V záverečnej časti (s. 328—332) A. A. Leontiev upozorňuje na zmenu vedeckej klímy v lingvistike: do stredobodu pozornosti sa dostáva rečová činnosť. Zároveň sa vynára úloha vypracovať taký vedecký prístup, takú komplexnú vedeckú disciplínu, ktorá by skúmala rečovú činnosť zó všetkých stránok a vo všetkých súvislostiach. Táto úloha je o to neodkladnejšia, že doposiaľ sa reálnymi vlastnosťami a priebehom generovania nezaoberal nik, ani prívrženci transformačnej generatívnej gramatiky.

*Kabinet orientalistiky SAV
Bratislava, Klemensova 19*

Summary

This article, based upon a collective monograph titled *Foundations of the theory of speech activity* (*Osnovy teorii rečevoj dejatel'nosti*, Moskva 1974) sums up what has been achieved by Soviet psycholinguistics. A good deal of attention is devoted to such problems as ontology of speech activity, modelling, mathematical methods, linguistic sign, word and sentence, language in relation to thought and culture, etc. The publication as a whole is witness to the fact that the climate of linguistic research has undergone a substantial change. The latter is characterized by an ever increasing interest in the speech activity.

CEPLITISOVA ANALÝZA INTONÁCIE

SLAVO ONDREJOVIČ

V ostatnom čase sa na viacerých pracoviskách (vrátane našich) intenzívnejšie skúma suprasegmentálna zložka rečového signálu. Napriek tomu sa mienky bádateľov rozchádzajú aj v hodnotení podstaty tohto javu, aj v tom, ako ho treba skúmať. S jedným zo spôsobov analýzy intonácie sa možno zoznamiť v prácach Lajdmata Krišianoviča Ceplitisa, najmä v jeho monografiách o analýze rečovej intonácie (Ceplitis, 1974) a o teórii verejného jazykového prejavu (Ceplitis — Katlape, 1971), ale aj v početných štúdiách v lotyšskom a ruskom jazyku.

Poslednou jeho prácou z tejto oblasti je monografia *Analýza rečovej intonácie* (1974). L. K. Ceplitis v nej zoznamuje lingvistickú verejnosť s teóriou vypracovanou v Laboratóriu AV Lotyšskej SSR v Rige.

V prvej kapitole (*Základné tendencie vo výskume intonácie*, s. 9—25) upozorňuje Ceplitis na isté smerovania v štúdiu intonácie. Za najdôležitejšiu pokladá tendenciu vidieť intonáciu komplexne, t. j. uplatniť pri jej výskume systémový prístup. Sleduje pritom všetky odvetvia, ktoré skúmajú intonáciu. Už vo svojej predchádzajúcej knižke *Teória verejného jazykového prejavu* (Ceplitis — Katlape, 1971) upozorňoval, že na tomto poli by mali lingvisti viac spolupracovať s teoretikmi scénickej reči. I tu znova poukazuje na to, že lingvistická intonológia neoprávnene obchádza bohatý materiál, ktorý nazhromaždila teória scénickej reči (najmä o generovaní intonácie). Ospravedlnením nie je ani to, že teória verejnej a scénickej reči zasa nedostatočne prihliada na výsledky lingvistických výskumov.

V druhej kapitole (s. 26—30) sa autor zapodieva výskumom intonácie lotyšského jazyka. Je to jediná pasáž venovaná konkrétnemu jazyku. Veľmi inštruktívna je tretia kapitola *Získavanie východiskových informácií vo výskume intonácie* (s. 31—55). Zaujímavé sú najmä poznámky o selekcii a hodnotení materiálu, o informantoch, o vzťahu subjektívnej a objektívnej metódy atď.

Veta (výpoveď) sa často definuje pomocou intonácie, t. j. za vetu sa pokladá intonačne uzavretá, samostatná, spracovaná atď. jazyková jednotka. Preto opierať sa pri určovaní intonácie o vetu by znamenalo zjavnú tautológiu. Odkaz na vetu sa však úplne nevyučuje. Je možný, ale iba v takých lingvistických koncepciách, kde sa veta definuje bez ohľadu na intonáciu. Intonácia sa však v každom prípade navrstvuje (v metaforickom zmysle) na segmentálne jednotky. Podľa Ceplitisa sú to „akékoľvek úseky rečového signálu, nie menšie ako slovo“, teda to, čo sa obyčajne nazýva prehovorom alebo (od čias glosematikov) textom. Ceplitisov termín výpo-

veď, ktorý sa používa v sovietskej tradícii, v iných lingvistikách (napr. aj v našej) asociuje s významom aktualizačný korelát vety.

Východiskom na vymedzenie intonačných „prvkov“ (v kapitole *Lingvisticko-akustická analýza intonácie*, s. 56—152) je ich sémantickosť a relatívna samostatnosť. Podľa Ceplitisa sú to tieto prvky:

1. *intenzitné*: a) intonačná pauza, b) intonačná intenzita, c) logický prízvuk;
2. *frekvenčné*: a) melódia, b) výškový rozsah;
3. *temporálne*: a) intonačné tempo, b) emfatická dĺžka;
4. *spektrálne*: intonačný timbre.

Až na nepatrné úpravy autor uvádza taký istý systém intonačných elementov ako vo svojej knihe o teórii verejného jazykového prejavu. Omnoho zaujímavejšie je však jeho porovnanie so systémom suprasegmentov v štúdií J. Sabola (1975), kde sa chápanie týchto javov, vypracované v našej intonológii, podáva najšustavnejšie. Konfrontáciu týchto dvoch koncepcií možno prehľadne zaznamenať takto:

	SABOL	CEPLITIS
<i>silové</i>	intenzita hlasu	— intonačná intenzita
<i>intenzitné</i>	prízvuk	—
<i>prvky</i>	dôraz	— logický prízvuk
	emfáza	—
		intonačná pauza
<i>frekvenčné</i>	hlasový register	— výškový rozsah
<i>tónové</i>	melódia	— (melódia)
<i>prvky</i>		
<i>temporálne</i>	kvantita	emfatická dĺžka
<i>časové</i>	pauza	—
<i>prvky</i>	tempo	— intonačné tempo
	rytmus	—
<i>spektrálne</i>	—	intonačný timbre
<i>prvky</i>		

Ako vidieť, veľké rozdiely medzi nimi nie sú. Niektoré odlišnosti (napr. prítomnosť slovného prízvuku a rytmu u Sabola) treba pripísať tomu, že on uvádza suprasegmentálne javy, čo môže byť širší pojem ako intonačné javy. Omnoho viac rozdielov je však v ich interpretácii.

L. K. Ceplitis pri každom intonačnom prvku preberá: 1. jeho fyzikálnu podstatu, akustické a auditívne charakteristiky; 2. diferencie daných prvkov oproti prvkom akusticky blízkym, no asémantickým; 3. významy, ktoré sa vyjadrujú týmito

prvkami. Hoci ide o dobre premyslenú a podnetnú koncepciu, opis a zatriedenie niektorých intonačných prvkov môže vyvolať diskusiu.

Pauzy sa napríklad delia na sémantické čiže intonačné, a to intelektuálne a emotívne, a asémantické. K asémantickým pauzám sa priradujú pauzy konštitutívne, t. j. rytmické (technické: oddeľujú sa nimi napríklad verše) a artikulačné (pauzy pri artikulácii niektorých spoluhlások, najmä explozív). Treba však povedať, že pomenovanie artikulačná pauza v tomto prípade neobstoí, pretože počas artikulácie týchto hlások sa artikulačná činnosť nezastaví ani na moment. Ide o pauzy čisto akustickej povahy. Medzi asémantickými, t. j. neintonačnými pauzami sa uvádzajú ešte pauzy zosilňujúce, ktoré sú akustickým prostriedkom na zintenzívnenie dôrazu (v našej tradícii sa nazývajú významovými). Už samy termíny nabádajú k úvahe, či ide naozaj o pauzy neintonačné, t. j. „bez významu“. Okrem toho sa tu hovorí o pauzách neintonačných situatívných, individuálnych a fyziologických (sem sa zaraďujú zasa pauzy skutočne fyziologické, vznikajúce napríklad pri nedostatku vzduchu v pľúcach, ale aj iné, napr. zadržnutia v reči, keď sa „zabudne“ potrebné slovo alebo to, čo treba povedať, a aj to, keď hovoriacemu je ťažko vyjadriť nejakú myšlienku (s. 74). O fyziologickej podstate týchto páuz možno hovoriť iba sprostredkovane, primárne sú to pauzy psychologické (porov. našu recenziu knihy *Teorija publickej reči*, Slovenská reč, 40, 1975, s. 119—121). J. Sabol pauzy zaraďuje k časovým (temporálnym) javom. Vychádza z toho, že prestávka vzniká rušením artikulačného prúdu. Platí to však len z hľadiska fonetického, fyzikálneho. Pauzu — ako ukázali samy fonetické výskumy — subjektívne pociťujeme aj na takých miestach, kde fyzikálne (objektívne) nie je ničím signalizovaná ako prestávka. To je však hľadisko psycholingvistiky (psychofonetiky). Ceplitis chápe pauzy ako úseky nulovej sily, čiže tiež fyzikálne. Zo stanoviska, ktoré berie ohľad aj na vedomie človeka, možno namietnuť i to, že pri tzv. netemporálnych pauzách sa dojem prestávka dosahuje iba ostrou zmenou melódie, tempa, resp. sily hlasu. Z fyzikálneho hľadiska možno však pauzu zaradiť k temporálnym i intenzítnym prvkom, hoci časovú zložku by sme označili ako bližšiu k jej (funkčnej) podstate ako intenzítnú. Je to trocha iná situácia ako pri dôraze (logickom prízvuku). Ten priradujeme k istému druhu intonačných prvkov tiež viac-menej konvenčne (ide tiež o komplexný jav), ale napríklad za silový ho pokladáme len tam, kde sa nám zdá, že najvýraznejšie sa prejavuje jeho intenzitná zložka.

Okrem páuz a intonačnej intenzity (Sabolom nazývanej intenzitou hlasu alebo celkovým silovým registrom reči) dôležitým intenzítnym prvkom intonácie je tu logický prízvuk (u Sabola dôraz). Logický prízvuk sa metodologicky správne diferencuje od syntaktického (t. j. podľa našej terminológie dôraz od vnútorného prízvuku) ako intonačný prvok proti konštitutívnemu. Z týchto dvoch druhov prízvukov výraznú akustickú hodnotu má len logický prízvuk (dôraz). Vnútorný (syntaktický) prízvuk ako konštitutívny prvok má bližšie k prvkom hĺbkovej roviny.

Zo všetkých typov akustických prízvukov (slovného, rytmického, syntagmatického a logického — všetky podľa Ščerbovho chápania) sa za semantický pokladá iba logický prízvuk. Iba jeho premiestnenie znamená zmenu významu vety.

U Ceplitisa sa stretávame aj s termínmi hlavné a vedľajšie vetné prízvuky. Tieto pojmy sa u nás používali na prelome storočia (napr. Tichomír Milkin), neskôr iba zriedkavo (na začiatku aj H. Bartek). Treba si však uvedomiť, že v Ceplitisových prácach nejde o vety (aj keď sa o vetách hovorí), ale o súvetia. Aj problematike intenzitných pomerov v súvetiach sa už venoval kedysi dávno u nás M. Hattala (najmä v diele *Grammatica linguae slovenicae*).

Melódiu Ceplitis nepokladá za samostatný intonačný prvok. Pripisuje jej iba úlohu byť jednou zo základných diferenčných intoném. Podkladom pre zaradenie nejakého javu medzi intonačné elementy je v tejto koncepcii jeho schopnosť vyjadrovať význam a samostatnosť medzi intonačnými prvkami. Ceplitisovi sa zdá, že nie je splnená predovšetkým druhá podmienka, pretože melódia pri vyjadrovaní významu viaže na seba iné intonačné prvky. Napríklad „význam radosti“ sa vyjadruje nielen melódiou, ale aj silou, tempom, tónom. Nie je však veľmi ťažké nájsť význam, ktorý je vyjadrený len melódiou (napr. niektoré typy otázok). Mohlo by ísť teda nanajvýš o protiklad schopnosť vyjadrovať viacero významov — schopnosť vyjadrovať málo významov.

Za samostatný frekvenčný intonačný prvok sa pokladá rozsahová výška (diapazonná výška), teda to, čo Sabol nazýva hlasovým registrom. Aj keď sa tento komponent doteraz obyčajne pokladal za súčasť melódie, je očividné, že ho možno pokladať za samostatný prvok. Ide o analógiu s intonačnou intenzitou, ktorú by preto bolo možné nazvať aj „rozsahovou intenzitou“ (podľa Sabola „silovým registrom“).

Bola by tu však ešte terminologická otázka. Ceplitisovu „diapazonnu výšku“ prekladáme ako rozsahová výška a dávame tomuto termínu prednosť pred Sabolovým termínom hlasový register. V teórii spevu sa totiž termín hlasový register (register hlasu) ustálil na označenie umelo stanovených tónových radov ľudského hlasu, ktorých stredy sa vyznačujú istými charakteristicky odstupňovanými vlastnosťami (porov. stroboskopickú štúdiu M. Sováka, 1945). V každom prípade je na uváženie, či denotáty týchto dvoch pojmov (v teórii spevu a teórii reči) majú toľko spoločných črt a vlastností, aby ich identická podoba vytvárala v onomaziologickej rovine „metaforu“, a nie homonymiu.

O timbre sa tradične hovorí ako o individuálnej vlastnosti každého jednotlivca, „súčasťou výzorových a výrazových symptónov“ (Sabol, 1975, s. 376). Podľa Ceplitisa je to spoja s konštitutívnu funkciu (timbre vlastný jazyku alebo dialektu, určený artikulačnou bázou alebo frekvenciou zvukov istého typu) iba jeho sémantická funkcia. Intonačný timbre rozdeľuje autor na segmentálny (zhruba prvé dva formanty) a suprasegmentálny (ostatné). Existencia suprasegmentálneho timbru sčasti protirečí faktú, že v suprasegmentálnom systéme sa využívajú iba tie významy

a vlastnosti signálu, ktoré sa nevyužili alebo len čiastočne využili v segmentálnom systéme. Tak nedochádza k vzájomnému rozrušovaniu týchto dvoch systémov (M. Romportl). Zdá sa, že timbre ako spektrálny prvok je tým hraničným elementom, ktorý síce obmedzene, ale predsa len slúži aj v suprasegmentálnej rovine. Ceplitis to presvedčivo dokazuje analýzou výpovedí s rovnakým verbálnym obsadením, líšiacimi sa iba timbrom. Lenže otázka sa komplikuje aj ináč. Nie je ľahké rozhodnúť, či timbre sa má pokladať za znak alebo za symptóm psychického stavu hovoriaceho. Nevieme totiž, či psychický stav sa odráža v zmene timbru uvedomene (vtedy by mohol byť timbre jazykovým znakom), alebo neuvedomene, bez iniciatívy hovoriaceho (vtedy by bol symptómom). Oba druhy sú totiž akusticky totožné.

V kapitole venovanej lingvisticko-akustickej analýze intonácie sa sémantika používa hlavne ako kritérium, podľa ktorého sa jednotlivé javy priradujú alebo nepriradujú k intonačným prvkom. Sémantickej stránke jednotlivých prvkov intonácie sa autor sústredene venuje v kapitole *Sémantická analýza intonácie* (s. 153—202). Vychádza z toho, že sémantika textu predstavuje súbor významov: lexikálneho, gramatického, syntaktického a intonačného. Autonómnosť intonačných významov v rámci sémantických komplexov dokazuje aj analýzou rovnako štruktúrovaných výpovedí. Pri určovaní niektorých intoném (vydeľujú sa štyri druhy: 1. intelektuálna, 2. voluntatívna, 3. emotívna, 4. zobrazujúca) sa však už nemôže opierať o prísny program analýzy. Lingvistika nemá vo svojom repertoári metodíku, na základe ktorej by sa dalo určiť, či emocionálna intonácia v danom texte je somatickou reakciou (neintonáčny prvok), alebo je to jazykový znak (intonáčny prvok). Preto vyčlenenie skupiny emotívnych intoném stojí na málo pevných nohách.

Ak sa zo sémantickej stránky študovali intonémy ako jazykové znaky, z funkčnej stránky sa v piatej kapitole (*Funkčná analýza intonácie*, s. 203—217) preberá použitie intoném. Okrem sémantických a syntaktických funkcií sa vydeľujú štylistické funkcie. Vývoj spisovných jazykov sa v súčasnosti vyznačuje najmä diferenciaciou jazykových prostriedkov pre potreby jednotlivých štýlov. V tejto štylistickej diferenciacii má svoje miesto aj intonácia. Problém štylistických funkcií intonácie nebol doteraz špeciálne spracovaný, a preto si Ceplitis vyberá funkčné štýly vypracované v štylistike pre iné roviny (informačný, vedecký, publicistický a umelecký). Ako vidieť, toto štylistické rozvrstvenie jazyka dobre odráža rozdiely aj vo využívaní intonačných prostriedkov v rôznych jazykových situáciách a na rôznych ciele (porov. Ceplitis — Katlape, 1971, s. 24—26).

Ceplitisova monografia o intonácii sa vyznačuje obrovským bohatstvom prameňového materiálu. Na konci knihy (s. 218—270) sa uvádza viac ako 1600 bibliografických prameňov a takmer všetky (!) sa využívajú aj v texte knihy. A nie sú to iba náhodne zhromaždené bibliografické údaje. Je to jeden z najlepších prehľadov súčasnej intonológie. Uvedené sú i najvýznamnejšie práce viacerých českých jazykovedcov a fonetikov (Romportla, Daneša, Chlumského, Janotu, Sedláčka,

Sychru, Ondráčkovej, Zimu, Fírbase a i.). Ceplitisove práce (najmä jeho *Analýza rečovej intonácie*) sa určite stanú jednými z najhľadanejších teoretických kompendií aj u nás. Dobre dopĺňajú naše pôvodné práce z oblasti intonológie a poskytujú aj možnosť konfrontácie.

Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2

Bibliografia

- CEPLITIS, L. K. — KATLAPE, N. J.: Teorija publičnoj reči. 1. izd. Riga, Izdatel'stvo Zinatne 1971. 118 s.
- CEPLITIS, L. K.: Analiz rečevaj intonacii. 1. izd. Riga, Izdatel'stvo Zinatne 1974. 272 s.
- SABOL, J.: Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 4. **Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry**. Red. J. Mistrík. Bratislava, *ALFA*, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry 1975, s. 375—393.

ИНТОНАЦИОННЫЙ АНАЛИЗ Л. К. ЦЕПЛИТИСА

Резюме

В обзоре детально рассматриваются основные положения одного типа анализа интонационной стороны речевого сигнала. Оценивается система интонационных элементов, предложенная Л. К. Цеплитисом, который основывает теоретические предпосылки анализа интонации, разработанные в Лаборатории *АН Латвийской ССР* в Риге. Эта концепция сравнивается с системой суперсегментных явлений в статье Яна Сабола, представляющей собой их наиболее полный и последовательный перечень в словацкой интонологии. Высказывается мнение, согласно которому наблюдаемые различия между концепцией Л. К. Цеплитиса и Я. Сабола касаются в большей мере их дальнейшей разработки.

SPRÁVY A POSUDKY

STEPANOV, J. S.: METODY I PRINCIPY SOVREMENNOJ LINGVISTIKI. 1. izd. Moskva, Nauka 1975. 311 s.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že J. S. Stepanov vo svojej práci dosť ekleticky porovnáva metódy používané v súčasnej sovietskej i americkej, resp. buržoáznej jazykovede a že neprimeranú pozornosť venuje takým metódam, o ktorých sa dosť jednoznačne usudzuje, že nie sú v zhode s marxisticko-leninskou koncepciou jazyka ako historicko-spoločenského faktu. Zdanlivo sa táto mienka potvrdzuje podrobným opisom metód deskriptivizmu, štrukturalizmu v koncepcii F. de Saussura i L. Hjemsleva. Ale na druhej strane fakt, že J. S. Stepanov uvádza veľký počet rozličných jazykovedcov, neobmedzuje sa iba na uvedené dve mená, ukazuje, že **nechápe problematiku jazykovednej metódy** zúžene a zjednodušujúco.

Najväčšiu pozornosť si zaslúži úsilie J. S. Stepanova spojiť jednotlivé opisované metódy do hierarchickej zviazanej stupnice. Presvedčivo ukazuje, že metódy distribúcie, opozície, funkcie a reprezentácie (ako pre jednoduchosť nazýva jednotlivé metódy) môžu byť spojené do istého bádateľského cyklu, ak sa jazykoveda chápe ako semiotická veda.

Práve takéto chápanie jazykovedy je hlavnou tézou J. S. Stepanova. Na s. 281 hovorí výslovne, že v základe mnohostranného využitia jazyka ako dorozumievacieho prostriedku, ale aj ako nástroja poznávania a pôsobenia sú tri elementárne funkcie: nominačná, predikačná a lokačná, vhodné s troma aspektmi semiotiky, resp. znaku (sémantika, syntaktika, pragmatika). Pritom však autor právom zdôrazňuje, že tieto elementárne funkcie sú iba čiastkovými aspektmi čisto semiotických pojmov.

Ďalšou východiskovou tézou J. S. Stepanova je fakt, že každá elementárna funkcia má vlastný formálny aparát, a to prvotný a druhotný. Napríklad prvotný formálny aparát nominácie pozostáva z jazykových znakov tvoriacich menné a slovesné triedy. V analogickom aparáte predikácie je základný systémový vzťah. V prvotnom formálnom aparáte lokácie sú také znaky, ktoré možno vymedziť vo vzťahu k aktu reči, konkrétne to sú elementy *ja — tu — teraz*. Druhotné formálne aparáty vznikajú prenášaním metaforického typu (v chápaní J. Kuryłowicza).

Za dôležitý prínos J. S. Stepanova treba pokladať i jeho výklad o vzťahoch reprezentácie abstraktných pojmov konkrétnymi pozorovateľnými prvkami (napr. vzťah slova k abstraktnému slovu, vzťah morfy k morfému), pričom tento vzťah je iba jednou zložkou štruktúry systému v jazyku (s. 279); ďalšími zložkami sú vzťah medzi celkom a časťou, resp. vzťah inklúzie (morfa — slovo, morféma — abstraktné slovo), ako aj vzťah funkcie (morfa — slovo). Z takejto rozmanitosti vzťahov dochádza autor aj k zisteniu, že nie je správne hovoriť o štruktúre alebo systéme jazyka, ale o štruktúre systému (sympatický tu je odkaz na pražské *Tězy* z r. 1928). Pravda, Stepanov hovorí ešte presnejšie o semiologickej štruktúre jazyka (s. 279) a ukazuje — to je vlastne záver z jeho podrobných výkladov — že ju možno opísať len s ohľadom na všetky typy reprezentácie.

Všetky výklady, zahrnujúc do toho i pokus o semiotický výklad istého úseku jazyka (obmedzený na výklad o francúzskych predložkách *en, à*) smerujú k jedinému záveru, formulovanému veľmi výrazne na s. 300. Je to idea syntézy metód. Táto syntéza je podľa J. S. Stepanova nevyhnutná preto, že treba využiť a zjednotiť najmä doterajšie dva základné typy metód, induktívnu metódu (Stepanov ju označuje ako tradičný filologický cyklus) a hypoteticko-deduktívnu metódu. Cieľom takéhoto spojenia je vypracovať metódu, ktorá umožní preniknúť od povrchových javov (Stepanov tu používa termín *vidimost* — pozorovateľnosť) k hlbkovým javom (k podstate).

Veľmi inštruktívne sú tie partie knihy, v ktorých autor robí závery z jednotlivých opisovaných metód a formuluje štyri postuláty, konfrontujúčich predovšetkým s postulátmi F. de Saussura, ktorý ich svojho času formuloval najvýraznejšie. Sú to postuláty o zhodách a rozdieloch, o syntagmatických a paradigmatických vzťahoch, o synchronii a diachronii a o čase a priestore (pravda, tento posledný vzťah nie je formulovaný u F. de Saussura explicitne).

Proti Saussurovej téze, že v jazyku niet ničoho okrem zhôd a rozdielov, J. S. Stepanov zdôrazňuje, že rozdiely vyplývajú z materiálnej povahy jazykového znaku, ako aj z faktu, že diferenciálne príznaky majú funkciu nie rozlišovať, ale stotožňovať. Kým teda u de Saussura je poradie diferenciálnych príznakov arbitrárne, podľa Stepanova jestvuje v jazyku objektívne len jedno správne poradie.

Pokiaľ ide o paradigmatické a syntagmatické vzťahy, F. de Saussure ich pokladá za rovnoprávne, kým pre Stepanova sú syntagmatické vzťahy prvotné, pretože jazykové jednotky sú pre svoju materiálnu povahu nevyhnutne lineárne. Proti saussurovskému poňatiu synchronie a diachronie ako ostro protikladných javov Stepanov zdôrazňuje, že os súčasnosti (synchronia) nie je v protiklade k osi času (diachronii), lebo každý opis hĺbkovej štruktúry vzťahov je zároveň prvým krokom k rekonštrukcii predchádzajúceho stavu.

Napokon v štvrtom postuláte sa tvrdí, že arbitrárnosť jazykového znaku v jeho vzťahu k objektívnemu svetu je veľmi obmedzená, lebo niet diskkrétnej jazykovej hranice, a že jestvovanie jazyka v priestore a čase je vlastne prejavom jedného javu, jestvovania jazyka v časopriestore.

Možno povedať, že práve Stepanovove postuláty zreteľne dokazujú prevažujúci význam základných myšlienok marxisticko-leninskej filozofie (najmä téz o jednote a boji protikladov) aj pri riešení základných metodologických otázok v jazykovede.

J. Horecký

KUBRIAKOVA, J. S.: OSNOVY MORFOLOGIČESKOGO ANALIZA (NA MATERIALE GERMANSKICH JAZYKOV). 1. izd. Moskva, Nauka 1974. 318 s.

Vyzerá to trochu paradoxne, že po Nidovom kompendiu (*Morphology. The descriptive analysis of words* 1. ed. Ann Arbor 1946) bolo treba čakať takmer tridsať rokov na zovšeobecňujúcu prácu z teoretickej morfológie, vychádzajúcej primárne z morfolologickej, resp. morfematickej analýzy. Je síce pravda, že najmä v štyridsiatych rokoch v centre záujmu jazykovedcov (predovšetkým amerických deskriptivistov) stála detailne rozpracovaná problematika morfematickej analýzy, lenže tá neprekročila vlastnú jednostrannosť a v opise jazykového systému nezaujala také miesto, aké by si azda boli želali jej zakladatelia.

J. S. Kubriaková si postavila náročnú úlohu: vyjasniť základy morfolologickej analýzy (autorka používa iba tento termín) a určiť jej miesto vo všeobecnom opise morfológie skúmaného jazyka. Pod morfolologickou analýzou rozumie súbor výskumných postupov, zacielených na poznanie štruktúry slova a zákonitosti jeho synchronného formovania (s. 22). Autorka analyzuje šesť súčasných germánskych jazykov; nerobí ich komplexný rozbor, ale skúma iba isté javy a vyberá ilustračné príklady, porovnávajúc ich skoro vždy aj s ruštinou.

Svoj výskumný aparát a teoreticko-metodologické východiská buduje na domácej jazykovej tradícii (základnou jednotkou analýzy je slovo, nie morféma; morféma je najmenšia významová časť slova), no kriticky využíva aj postupy deskriptívnej lingvistiky. V dialektickej negácii jednostranných deskriptivistických postupov a procedúr vidíme cenný prínos autorky. Ak totiž v morfolologickej analýze využíva tri základné deskriptivistické procedúry (segmentáciu, identifikáciu, klasifikáciu) a dokonca pomenúva ich názvami jednotlivé kapitoly, nezostáva v ich zajatí a prekonáva nedostatky, ktoré sa s odstupom času vyčítajú deskriptivistom (s. 6). Zisťuje, aká je funkcia distribučných procedúr v analýze, no neprikladá im rozhodujúcu úlohu. Opis syntagmatických štruktúr v morfolologickej rovine vždy dopĺňa aj paradigmatic-

kými vzťahmi. Na všetkých stupňoch analýzy sa opiera o derivačnú morfológiu. Neprijíma neadekvátnu deskriptivistickú stratifikáciu jazykových jednotiek (morféma → kombinácie morfém → syntax), ale centrum jej analýzy tvorí slovo (nehovorí o slovom tvare, ako je to zaužívané v našej jazykovednej tradícii).

Vedecký opis morfológického systému skúmaného jazyka má podľa J. S. Kubriakovovej zahŕňať tri časti: morfematiku (všetko, čo je spojené so špecifikou morfém, ich vyčleňovaním a klasifikáciou); paradigmaticku (štruktúra a organizácia paradigmatických radov a vzťahov medzi nimi); tvorenie slov (slovotvorné modely a ich organizácia, stavba a usporiadanie slovotvorných radov, hniezd atď.). Morfológickú štruktúru slova (hlavná oblasť výskumu morfematiky) nemožno adekvátne opísať bez rešpektovania všetkých troch zložiek. Taktó sa morfematika akoby vklíňovala do paradigmaticky a tvorenia slov.

V tradičnom opise morfológického systému jazyka, postavenom na paradigmaticke, slovných druhoch a gramatických kategóriách, bolo ťažko zachytiť dynamiku morfológického systému — obligatórna paradigma „pripúšťa“ iba varianty a dvojtvary. Rozvoj teórie generatívnej gramatiky ukázal na prednosti procesuálneho prístupu k jazykovým javom, ktorý si vyžaduje aj zásadne odlišný pohľad na základné morfológické pojmy. Hoci Kubriakovovej analýza je induktívna, rešpektuje aj dynamiku morfológického systému: tvorenie tvarov a slov chápe ako proces konštruovania sekundárnych jednotiek.

Autorka sa na všetkých stupňoch analýzy pridŕža východiskovej definície morfémy (s. 11 n.). Morféma je síce najjednoduchšia jednotka morfológickej roviny, no nie jediná; popri nej je tu ešte slovo, základ a paradigma. Morféma je znaková jednotka, ktorá prenáša rôzne typy jazykového významu; popri lexikálnom význame je to aj reziduálny význam (ostatočný), diferenciálny a štruktúrny význam. Morféma je bilaterálna jednotka, charakterizuje ju teda kongruentnosť formy a obsahu; odtrhnutím jednej stránky sa stráca jej celosť ako jednotky. Morfému charakterizuje hraničnosť (rus. predelnosť), t. j. nerozložiteľnosť v morfológickej rovine na jednotky tej istej kvality a komplexnosť (jej funkcia sa nedá odvodiť z funkcií jej konštruktov v nižšej rovine).

Analýza morfológického systému z takéhoto aspektu sa začína segmentáciou textu na najmenšie významové jednotky (morfémy, resp. morfy). Dnes je už na rozdiel od deskriptivistických začiatkov jasné, že bez prihliadnutia na význam a slovný tvar nedá členiť, lebo správnosť segmentácie sa overuje iba s oporou na význam. Pri segmentácii slov sa autorka neopiera iba o opakovateľnosť segmentov s tým istým významom v nerovnakých okoliach, ale aj o tú vlastnosť, že isté segmenty sú nositeľmi istej štruktúrnej informácie. Takéto chápanie (podobný názor zastávajú napr. J. S. Maslov, A. N. Tichonov) jednak umožní adekvátnejšie vyriešiť problematiku tzv. *prázdnych morfém* (Ch. F. Hockett ich chápal celkom protikladne: ako zvyškové fonologické postúpnosti, ktoré nemajú nijaký vzťah k prenášanej informácii), jednak umožní podstatne zmenšiť zbytočne veľký počet a typy tzv. *interfixov* (J. E. Zemskaja a i.).

Aj proti jednostrannosti deskriptivistov (začiatkový formalizmus) a na druhej strane aj proti intuitívnemu členeniu slova založenom na individuálnom povedomí autorka stavia tri typy členiteľnosti slov. Totiž formálne členiteľné slová nemusia byť členiteľné aj sémanticky, inými slovami, sémantické predpoklady členiteľnosti v morfológickej rovine môžu byť iné ako v slovotvornej rovine a často sa rozchádzajú. Pridŕžajúc sa dôsledne distribučno-sémantickej korelácie vydeľuje okrem živého morfológického členenia aj podmienené (uslovnoje) členenie slov s nejasnou sémantikou (napr. *ručka* — deminutívum, no *ručka* na pere a pod.) a defektné členenie (slová s distribučným ohraničením, typ *malina* a i.). Hoci taktó vyčlenené jednotky fungujú paralelne s ostatnými morfémami, resp. morfami, nedosahujú ich status. Autorka tieto segmenty, ktoré majú buď väčšie distribučné ohraničenie ako iné morfy, alebo sú sémanticky neúplné či narušené, nazýva kvázimorfy (s. 60). Hierarchicky vyčlenené segmenty dávajú obraz o centre a periférii morfológického systému, a ako na to poukázali iní autori, dajú sa tieto vzťahy vyjadriť aj štatisticky, resp. aplikovaním metód teórie informácie.

Identifikácia morfém (s. 66—109) značí prechod od vyčlenených segmentov na syntagmatickej osi k ich paradigmatickej interpretácii, čiže prechod od jednotiek vytvárajúcich text k jednotkám konštitujúcim jazykový systém. Deskriptivisti aj pri identifikácii morfém prechádzali z jedného extrému do

druhého (porov. autorkinu kritiku na s. 73 n.) Predovšetkým v pravidle, že „morfy jednej morfémy sa nikdy nestretajú v tom istom okolí“ nebolo jasné, či ide o fonologické okolie, alebo o morfológické okolie. (Podľa tohto pravidla nom. pl. rus. slov *stoly* — *doma* patrí k tej istej morféme, no *traktory* — *traktora už nie a pod.*) **Deskriptivisti** sa zo začiatku usilovali o dôslednú formalizáciu analýzy, no v ďalšom štádiu **zveličovali funkciu významu** až natoľko, že nevyžadovali materiálnu totožnosť alebo zhodu jednotiek v morfológickej rovine. J. S. Kubriakovová stavia svoje pravidlá identifikácie morfém (s. 79—87) na **pevnom zväzku funkčných a formálnych kritérií, na určení prípustného varíovania jazykového znaku v morfológickej rovine.** Celostnosť jazykového znaku **sa zachováva** dovtedy, kým variácie označovaného alebo označujúceho neprekročia hranice, ktoré pripúšťa daný systém.

Morfológické javy majú teda dvojakú identickosť : aj sémantickú, aj fonetickú. V analýze sa rešpektuje aj forma aj obsah, pričom sa **veľa pozornosti venuje formálnym kritériám.** **Autorkin systémový prístup sa prejavuje v tom, že ju v analýze nezaujímajú natoľko rozdiely ako práve miesto a funkcia skúmaných javov v jazykovom systéme ako celku.**

Dôsledný systematický prístup J. S. Kubriakovovej sa prejavuje aj v klasifikácii morfém (s. 110—176). Proti staršiemu deleniu morfém na koreňové a afixálne, ktoré bolo založené na ich hierarchii v rámci slova (lexikálny význam koreňovej morfémy proti gramatickému významu afixálnej morfémy), **klasifikuje morfémy na „služobné“ a „neslužobné“.** Táto **klasifikácia vychádza z postavenia a funkcií týchto dvoch typov morfém v jazykovom systéme (teda nie v slove!).** Hornou hranicou „služobných“ morfém je slovo, kým „neslužobné“ morfémy môžu byť exponentmi jednotiek z vyššej roviny, syntaktickej, teda vety. O voľných a viazaných morfémach autorka hovorí iba v súvislosti s koreňovými morfémami (s. 113 n.). Afixy klasifikuje podľa ich funkcie na tvarotvorné a slovtvorné (podľa typu prenášaného významu).

Vo detailnej klasifikácii morfém nasleduje opis zložených morfematických postupností a teoretické **základy ich analýzy** z morfológického a slovtvorného aspektu (s. 177—235). Rozoberajú sa tu všetky **aktuálne otázky** tvorenia slov a morfológie, resp. ich „prienikovej“ časti : **problematika východiskového slova a smer motivovanosti, trunkácia, konverzia, sémantická motivácia, problematika paradigmy a konštituovanie jej členov, špecifika slovtvorného významu atď.** (Na tieto problémy z hľadiska Tichonovovho systému slovtvorných hniezd sme poukázali v štúdií J. Furdík — K. Buzássyová — J. Bosák : *Nové podnety zo sovietskej derivatológie.* Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 52—71.) Autorkiným objektom analýzy sú iba dvojice slov vzdialené od seba na jednu operáciu, nezaujíma ju teda „generatívna história“, ako je to napr. v **generatívnom modeli P. A. Sobolevovej alebo D. S. Wortha,** kde sa analyzuje konkrétne slovo **od jeho základného tvaru až po posledný krok na generátore.** Kubriakovovej riešenia sú originálne, dalo by sa s nimi z iných pozícií polemizovať, lenže to nie je našim cieľom. Chceme práve vyzdvihnúť autorkin komplexný systémový prístup, dôslednejšie rešpektovanie systémovosti jazykových jednotiek a javov v každej operácii a aj jej potvrdenie všeobecného postulátu, že „princíp derivácie preniká celým procesom tvorenia a prijímania reči“ (s. 184). Na jednej strane napr. autorka neoddeľuje od seba tvorenie slov a morfológiu, lebo sa obidve pretínajú v štruktúre odvodeného slova, no na druhej strane ich nestotožňuje, teda v analýze nemieša kritériá z dvoch rovín. Prirodzene, potom nestavia proti sebe ani slovtvornú a morfológickú analýzu, hoci každá z nich má špecifické analyzačné procedúry a postupy. Pri analýze morfológickej štruktúry slova stačí vydeliť postupnosť morfém, aby sme sa presvedčili, že vydefovaná jednotka má miesto v jazykovom systéme. **Konkrétny význam morfémy ustupuje do pozadia, na druhý plán, lebo v tomto štádiu analýzy je dôležitá jeho prítomnosť, a nie špecifickosť.** Špecifickosť významu je relevantná v slovtvornej rovine, pretože bez nej **sa nedá stanoviť motivovanosť odvodeného slova a smer odvodenosti** (s. 218).

Autorka na jednom mieste hovorí, že jej práca je „demonstráciou možnosti morfológickej analýzy“ (s. 23). Jednostrannosť desafročia **prijímaných a opakovaných niektorých deskriptivistických termínov** J. S. Kubriakovová prekonala komplexným systémovým prístupom : sústavou pravidiel stanovuje hranice neporušiteľnosti jazykového znaku, pričom v rámci týchto pravidiel prekračuje morfológickú rovinu aj smerom k fonologickej rovine, aj smerom k syntaktickej rovine. Segmentácia, identifikácia a klasifikácia

...orém sú založené na systémovom chápaní jazyka, no na druhej strane výsledky analýzy spresňujú doterajšie poznatky o fungovaní jazykového systému ako celku, o jeho zdrojoch dynamiky, o centrálnych a periférnych javoch a pod. A hoci sú dnes na výslní súčasnej jazykovedy sémantika a syntax, morfológický komponent nestráca svoju dôležitosť ani v generatívnej gramatike.

J. Bosák

JEDLIČKA, A.: *SPISOVNÝ JAZYK V SOUČASNÉ KOMUNIKACI*. 1. vyd. Praha, Univerzita Karlova 1974. 227 s.

Kniha A. Jedličku má dve časti: V prvej sa podávajú výklady o základných pojmoch na historickom pozadí a na základe rozličných teórií spisovného jazyka, ktorých je už dnes značný počet. V druhej časti sa predkladajú základné charakteristiky súčasnej spisovnej češtiny, pričom sa teoretické výklady z prvej časti osvetľujú konkrétnymi príkladmi z oblasti morfológie, syntaxe i lexiky.

V prvej, teoretickej časti venuje A. Jedlička **osobitnú pozornosť pojmu normy**, ako sa vykryštalizoval najmä v prácach českých teoretikov spisovného jazyka. **Sám nepodáva novú definíciu normy**, ale poukazuje na jej charakteristické črty. Zdôrazňuje jednak špecifickú jazykovú a sociálnu povahu normy (s. 59), jednak jej podstatné črty (ako je ustálenosť, relatívna jednotnosť a funkčné rozvrstvenie). Vo zvýšenej miere zdôrazňuje (a potom aj v druhej časti dokladá konkrétnymi príkladmi) variantnosť normy. Práve konkrétne príklady v druhej časti však ukazujú, že ide skôr o variantnosť prostriedkov v rámci danej normy, nie azda o to, že v rámci jedného spisovného jazyka jestvuje niekoľko noriem. Ak pritom vyzdvihuje, že variantnosť normy spisovného jazyka je zviazaná so sociálnou funkciou spisovného jazyka (s. 58), bolo by treba dodať, že nielen variantnosť normy súvisí so spoločenskou situáciou, ale **vlastne sám pojem normy**. Možno povedať, že norma — ak sa chápe ako súhrn kolektívne uznávaných a používaných jazykových prostriedkov — je vlastne prenesením abstraktného systému jazyka do sociálnej roviny. A toto prenesenie, skonkretizovanie jazykového systému je práve veľkou zásluhou pražskej školy, ku ktorej sa A. Jedlička prirodzene hlási.

Dôraz na sociálne fungovanie jazyka je zahrnutý už v titule knižky, lebo komunikatívnu funkciu jazyka si nemožno predstaviť bez súvislosti s danou spoločnosťou, v ktorej sa jazyková komunikácia realizuje. Vlastný komunikačný aspekt, opretý o teóriu komunikácie, uplatňuje sa však v Jedličkových výkladoch pomerne málo. Menej podrobne sa vykladá aj o sociálnej situácii, hoci niektoré rozvádzané fakty, napr. kontaktové javy medzi češtinou a slovenčinou, vyplývajú bezprostredne zo špecifickej sociálnej situácie v našom štáte.

Prirodzene, A. Jedlička si uvedomuje neobyčajnú **zložitosť jazykovej situácie** (ako ďalšieho dôležitého prvku popri spoločenskej situácii), presnejšie povedané, rozvrstvenia, stratifikácie spisovného i národného jazyka. Pozorne si všíma najmä vzťah medzi spisovným jazykom a bežne hovoreným jazykom (s. 104). Zdôrazňuje, že popri výlučne spisovných jazykových prostriedkoch zasahujú do spisovného jazyka aj neutrálne prvky bežne hovoreného jazyka a tie spolu s neutrálnou vrstvou výlučne spisovných prostriedkov tvoria centrálnu vrstvu. Je však otázka, vzhľadom na čo je táto vrstva centrálna. Ukazuje sa, že práve vyделение centrálnej vrstvy naznačuje existenciu takého útvaru, ktorý by sme mohli označiť ako štandard, štandardnú formu.

A. Jedlička sa nevyhýba ani úvahám o mieste spisovného jazyka v rámci národného jazyka. Svedčí o tom aj osobitná kapitola o útvaroch a formách národného jazyka. Treba však uvážiť, či také vlastnosti ako kontakt, dialógický či monológický ráz, situačná zakotvenosť prejavu môžu byť rovnako smerodajné ako klasifikačné kritériá. Azda netreba zoširoka dokazovať, že kontakt je skoro rovnakou mierou realizovateľný vo všetkých formách národného jazyka takisto ako dialógická či monológická forma.

Rozdiely v tomto smere sa týkajú skôr štylistických modifikácií jazykových prejavov, veď sa aj bežne uvádzajú medzi štýlotvornými činiteľmi.

Výstižné sú poznámky A. Jedličku o vzájomných vzťahoch medzi jednotlivými črtami. Treba azda poznamenať, že zdôrazňovanie hierarchickej usporiadanosti je menej presvedčivé, ako to napokon ilustruje aj matrica na s. 39. Z tejto matrice nevidieť, ktorá črta je hierarchicky najvyššia, ktoré ďalšie črty od nej závisia, ako sú jednotlivé črty navzájom podmienené.

V druhej časti A. Jedlička zhŕňa svoje doterajšie výskumy o základných výrazových charakteristikách súčasnej spisovnej češtiny. Znova upozorňuje na variantnosť morfológických prostriedkov a konštatuje, že predstavuje jednu zo živých tendencií zachovať nemennú podobu kmeňa. (Táto tendencia, ako je známe, prejavuje sa aj v spisovnej slovenčine, pravda, oveľa výraznejšie.) Veľmi výrazná nová črta v spisovnej češtine je, ako zisťuje A. Jedlička, využívanie adverbii v type *uderově dokonalý, dvojfázově trénovat*.

Záveru, ku ktorým dochádza A. Jedlička, týkajú sa predovšetkým spisovnej češtiny. Ale dávajú aj obraz o súčasnom stave všeobecnej teórie spisovného jazyka, poukazujú na niektoré už prijaté tézy, ale nezastierajú ani slabšie miesta teórie, také body, o ktorých sa ešte stále diskutuje. Popri tom jeho práca môže byť učebnicou teórie spisovného jazyka, a to nielen pre svoje štylistické vlastnosti, pre jasnosť výkladov, ale aj pre ustavičný zreteľ na mienku iných autorov, ale predovšetkým pre výrazné úsilie o syntetizovanie poznatkov.

J. Horecký

ROMPORTL, M.: *STUDIES IN PHONETICS*. Prague, Academia 1973. 217 s.

Kniha čelného predstaviteľa československej fonetiky a fonológie je výberom z jeho prác z rokov 1955—1970. Pravda, nejde o mechanicky zoradený súbor štúdií, ale o často doplnené, prepracované a rozšírené úvahy o mnohých závažných otázkach nielen foneticko-fonologických, ale až všeobecnojazykovedných a typologických. Pristavíme sa pri tomto závažnom diele, ktoré na vysokej teoretickej úrovni reprezentuje československú jazykovedu, najmä vzhľadom na teoretické podložie, metodologickú nosnosť a bádateľský prínos autorovej koncepcie výskumu zvukovej stavby jazyka.

Do prvej časti práce autor zaradil štúdie z fonetiky a fonológie. Vychádza zo všeobecných metodologických úvah o vzťahu fonetiky a fonológie, o dištinkívnych príznakoch fonémy, o ich relevantnosti a redundantnosti a pod. Svoje teoretické postuláty aplikuje na konkrétnom rozbere zvukových jednotiek najmä z českého a ruského vokalizmu a konsonantizmu, pravda, aj parciálne podsystemy, prípadne len jednotlivé prvky vidí v širokých systémových a štruktúrnych súvislostiach.

V štúdiu o zvukovom rozbere jazyka (*On the phonic analysis of language*, s. 11—20) imponuje najmä komplexný pohľad na proces jazykovej komunikácie prostredníctvom zvukovej reči. Konštatuje sa, že akustická zložka je pri komunikácii dominujúca (možno tu uvažovať o istej „nadsadenosti“ tejto zložky, ale autor pre toto svoje konštatovanie má — ako v celej práci — jednoznačné argumenty). Jednou zo základných úvah v štúdiu je vzťah fonetiky a fonológie; uvádza sa, že nijakou akustickou a čisto fonetickou analýzou nemožno určiť fonémy jazyka, na ich určenie je nevyhnutný fonologický rozbor; analýza môže iba vyjsť zo správne určených foném jazyka a hľadať ich fonetické (akustické) ekvivalenty a príznaky, ktoré ich navzájom rozlišujú. V štúdiu sa koncentrovane naznačujú ďalšie základné problémy pri vymedzovaní zvukových jednotiek a vzťahov medzi nimi (vzťahy medzi alofónmi a fonémami; relevantné a irelevantné príznaky fonémy; hierarchia akustických príznakov vytvárajúcich množinu zodpovedajúcej dištinkívnej vlastnosti; centrálna a periférna prvky dištinkívnych vlastností), ktoré sa rozvídzajú pri skúmaní čiastkových súborov zvukových podsystemov v ďalších štúdiách. Metodologicky veľmi plodnou sa tu ukázala teória množín.

Teoreticky závažnou je štúdia o centre a periférii vo fonologickom systéme (*Zentrum und Peripherie im phonologischen System*, s. 21—27). Na vymedzenie centrálnych a periférnych prvkov vo fonologickom systéme autor používa tieto kritériá: účasť na väčšom alebo menšom počte dištingtívnych opozícií, vlastnosti protikladov (izolované, proporčné), na ktorých sa fonéma zúčastňuje (stupeň proporcionality), distribúcia a kombinatorická potencia fonémy, miesto fonémy v centrálnom fonologickom systéme (domáci, intelektuálny slovník) a v periférnych systémoch (emocionálne slová, cudzie slová, vlastné mená). Autor vzťah centra a periférie chápe dialekticky: tieto časti systému nie sú od seba ostro oddelené, ide obyčajne o odstupňovaný pomalý prechod medzi výrazným centrom a omnoho nezreteľnejšou perifériou. Nazdávame sa, že aplikácia tejto teórie by pomohla vidieť v novom svetle aj niektoré parciálne vzťahy v slovenskom fonologickom systéme. V našich výskumoch sa napr. ukázalo, že pre fungovanie určitého fonologického protikladu je dôležitý predovšetkým stupeň fonologického zaťaženia foném stojacich v opozícii, a to najmä v pozíciách maximálnej fonologickej diferenciácie. Použitie tejto metódy sa ukazuje ako vhodné aj pri zisťovaní dynamiky vo fonologických systémoch a môže poodhaliť zákonitosti najmä v tých prípadoch, keď na seba narážajú dva fonologické systémy (pri preberaní cudzích slov); v slovenčine sa tu ukazuje ako zaujímavá najmä množina vokálnych prvkov (viac sa v nej uprednostňujú centrálné prvky).

Viacere zo svojich úvah o centre a periférii autor uplatňuje v štúdiách o mieste spoluhlásky *f* v českom konsonantickom systéme (*Ř und das tschechische Konsonantensystem*, s. 84—104) a o opozícii *f—v* v spisovnej češtine (*On the Czech system of consonants — The place of f and v in the system of Czech consonants*, s. 105—117). Obidve opozície skúma na širokom pozadí znelostnej korelácie v spisovnej češtine a aj cez neutralizáciu vlastnosti (ne)znelosti. Štúdie tak nie sú izolovanými poznámkami o jednotlivých prvkoch zvukovej sústavy češtiny, ale sa v nich znovu metodologicky skľubuje vzťah jedinečného a všeobecného, časti a celku. Najmä druhá štúdia poskytuje cenné podmiety aj pri skúmaní vzťahu *f—v* v spisovnej slovenčine (niektoré autorove postrehy sme využili v svojej štúdii v *Roczniku Slawistycznym*, 36, 1975, s. 61—66). Autor využíva synchronicko-diachronický postup, skúma stupeň zdomácnenia pôvodne cudzích slov *fa v*, distribúciu protikladových členov a ich fonologické zaťaženie. Formuluje záver, že *fa v* sú v súčasnej spisovnej češtine samostatné fonémy a že obidve spoluhlásky sa zúčastňujú na znelostnej korelácii, hoci je ich korelatívny vzťah v určitom smere obmedzený (k podobnému záveru o vzťahu *f—v* v spisovnej slovenčine sme došli aj my, pravda, korelačný vzťah obidvoch foném je v spisovnej slovenčine viac oslabený, pretože sa v postsonantickej pozícii nerealizuje ako jeho neznelý pendant).

Ďalší „blok“ štúdií vychádza predovšetkým z akustickej analýzy a na ktorej pozadí sa autor usiluje definovať osobitné skupiny zvukových jednotiek (*Vocalic formants and the classification of vowels*, s. 28—36; *On the vowel system of Russian*, s. 37—58; *On the phonic realization of the Russian morphoneme (o)*, s. 59—64; *The acoustic nature of occlusives and their classification*, s. 65—70; *Zur Identifizierung der Engelaute*, s. 71—77; *Zur akustischen Analyse und Klassifizierung der Nasale*, s. 78—83); ako vidieť, pokrýva vlastne všetky typy foném.

Pri klasifikácii vokálov bude podľa autora všeobecne potrebné ďalej rešpektovať frekvencie prvých dvoch formantov a ich vzťahov; frekvenciu 4. formantu a jeho vzťah k nižším frekvenciám nemožno pokladať za takéto kritérium; úloha 3. formantu kolíše: v jazykoch s bohatým a rozvetveným vokálnym systémom hrá dôležitú úlohu, celkom určite však ako faktor dôležitý len pre identifikáciu hovoriaceho, t. j. leží mimo jazykového systému (uvádzajú sa príklady z češtiny, slovenčiny, ruštiny a francúzštiny). Ide o dôležité úvahy o vzťahu individuálnych charakteristík vo formantovej štruktúre vokálov a charakteristík vokálov ako prvkov fonologického systému a vlastne aj o údaje dôležité pre vymedzenie dištingtívnych príznakov, relevantných, irrelevantných a redundantných charakteristík obsiahnutých v akustickom spektre vokálov.

Štúdie o samohláskovom systéme ruštiny a o zvukovej realizácii ruskej morfonémy (o) vychádzajú z foneticko-fonologickej interpretácie akustického signálu. Autor tu predkladá svoj systém a svoje chápanie fonologických protikladov, ktoré podrobne rozpracoval v monografiu o zvukovom systéme

ruštiny (1962). Dôležitou metodickou zásadou — podobne ako aj v iných prípadoch — je vylúčenie **individuálnych variantov** vo výslovnosti jednotlivých osôb.

V štúdiách o akustickej podstate a klasifikácii okluzív, o identifikácii **úžinových spoluhlások** a o akustickej analýze a klasifikácii nazál sa dá veľmi dobre sledovať autorov **nadhlad pri skúmaní zvukových javov**: kriticky hodnotí a „syntetizuje“ dosť jednostranné názory dvoch koncepcií o tom, že akustické charakteristiky spoluhlások treba hľadať v jej hraniciach (napr. Jakobson-Fant-Halle), prípadne v prechodných pásmach jednotlivých formantov samohlások (bádateľská skupina Haskinsových laboratórií — Delattre a i.). Na týchto štúdiách sa dá hádam najlepšie pozorovať autorov postup pri využívaní akustickej analýzy **pre fonologické** hodnotenie zvukov; potvrdzuje sa, že jeho koncepcia má rovinu zvukovej realizácie a **systému** dosť blízko. Imponuje tu najmä jemná analýza a hierarchické radenie dištingtívnych príznakov jednotlivých typov foném. Dôležitá je poznámka, že hoci v rozličných jazykoch existujú tie isté dištingtívne protiklady, založené na tých istých dištingtívnych vlastnostiach, neznamená to vždy, že je rovnaká aj štruktúra týchto vlastností (**môžu sa líšiť ako množstvom** príznakov, ktoré ich konštituuju, tak aj ich vzájomným pomerom). Na základnú charakteristiku vokálov a konsonantov autor používa svoju opozíciu inherentnosť — transgresívnosť (podrobne ju rozpracúva najmä v spomínanej monografii o zvukovom rozbere ruštiny). **Pri jednotlivých** typoch konsonantov (okluzív, frikatív, nazály) rozoberá informácie o **charakteristikách týchto foném** v ich hraniciach a v prechodných pásmach susedných vokálov. Tak napr. konštatuje, že **akustické** elementy, ktoré sú vo vlastnom akustickom spektre konsonantov, hrajú pri frikativách dôležitejšiu úlohu ako pri spoluhláskach iných kategórií.

V druhom okruhu štúdií, ktoré sú zaradené do recenzovanej publikácie, sa analyzujú intonologické otázky. Autor tu veľmi výrazne demonštruje svoju schopnosť analýzy a syntézy, postup od jednoduchších k zložitejším prvkom jazykového systému, **rešpektovanie dialektiky zvuku** a významu, opozície **nacionálnosť — expresívnosť** a pod. Najvšeobecnejší záber má štúdia o intonologickej typológii (*Intonological typology*, s. 131—136). Autor rozlišuje štyri intonologické typy: 1. jazyky, v ktorých je intonologická charakteristika vlastnosťou slabiky a je vymedzená hranicami slabiky (tonálne, tonémické jazyky, napr. čínština); 2. jazyky, v ktorých sa intonologicky charakterizujú vyššie sémantické jednotky (slová); ide o jazyky s tzv. tónovým (melodickým) prízvukom: **intonologické** prostriedky sa tu využívajú na úrovni fonológie slova (napr. srbochorváčtina, slovinčina, švédčina, nórčina); 3. jazyky, v ktorých intonologické prostriedky (a osobitne tónový priebeh) pôsobia funkčne vo fonológii vety (napr. čeština, slovenčina, ruština); 4. typ, v ktorom sa intonácia jazykovo nevyužíva; jazyky tohto typu neobsahujú nijakú relevanciu intonologických prostriedkov (tamilčina); intonologické prostriedky (najmä melódia) sa jednoducho vôbec nevyužívajú vo fonológii vety (a — prirodzene — ani vo fonológii slova a slabiky), **môžu mať len funkciu** vymedzovania prehovoru a všeobecne funkciu vyjadrovať stupeň a povahu emócie (ide o univerzálnu intonologicko-typologickú vlastnosť jazykov). Intonologickú typológiu autor nepokladá za časť všeobecnej typológie: hranice medzi intonologickými typmi sa nemusia, a veľmi často sa ani nekryjú s hranicami medzi jazykovými typmi v rámci všeobecnej typológie (založenej najmä na **morfologických** znakoch).

Téza o tom, že intonačné prostriedky jazyka tvoria systém, je východiskom štúdie o **synonymite** a **homonymite** intonačných prostriedkov (*On the synonymy and homonymy of means of intonation*, s. 137—146). Metodologicky sa autor opiera o paralelu foném a prozodém, teda o celostný pohľad na zvukový systém; používa termín *melodéma* (melodický typ s vyhranenou funkciou) a skúma (na príkladoch z češtiny) **pozičné** a **závislé** a fakultatívne varianty melodém (alomely) a ich **neutralizačné** pozície. Intonačné prostriedky sa analyzujú aj zo sociolingvistického hľadiska (berie sa do úvahy jazykové vedomie v rozličných oblastiach národného jazyka, ale aj v rámci jeho útvarov). Výrazný je tu aj konfrontačný zreteľ, ktorý pomáha odhaliť fungovanie istého zvukového javu v konkrétnom jazyku a posúva poznanie o ňom do širších, typologických súvislostí.

Široký záber má aj úvaha o porovnávaacom štúdiu **vetnej fonetiky** (*Zum vergleichenden Studium der Satzphonetik*, s. 176—185). Vyslovuje sa zásada, že zvukové prostriedky vety treba skúmať foneticky aj

fonologicky. Autor je presvedčený, že pri výskume inventára hlások (foném) nejakého jazyka by bolo možné do istej miery pripustiť napr. čisto fonetickú analýzu nerešpektujúcu fonologické hľadisko, avšak nemožno s úspechom urobiť fonetický (v užšom slova zmysle) výskum vetných modulácií, rovnako ako klasifikáciu týchto jednotlivých javov bez ohľadu na ich jazykovú funkciu. Nazdávame sa, že „fonologické“ hľadisko je viastne „ticho“ prítomné vždy; nijaký zvukový prvok neleží v podstate mimo komunikačného pásma, je — hoci len vzdialene — „echom“ dorozumievacej situácie. Autor ďalej uvádza dôležité poznámky pre výskum zvukových vlastností reči: jednotlivé prozodické elementy sa ako jazykové prostriedky (v porovnaní s inými prostriedkami toho istého jazykového systému) vyznačujú takými príznakmi (vlastnosťami), ktoré niekedy veľmi ťažko možno charakterizovať iba jednou črtou: je dôležité skúmať hierarchiu jednotlivých faktorov vetnej fonetiky (vetnej dynamiky, melódie, tempa, páuz a i.), ukázať rozdiely v ich forme, ale aj v ich jazykovej funkcii; prostriedky vetnej fonetiky tvoria systém; treba určiť miesto tohto čiastkového systému v celkovom systéme jazyka.

Metodologické zásady, vyslovené vo všeobecnejších štúdiách o intonologických problémoch, sa aplikujú v závažnom príspevku o melódii opytovacích viet v češtine a ruštine (*Zum Problem der Fragemelodie*, s. 147—164). Autor je presvedčený, že je nemožné (ale súčasne neužitočné) hľadať všeobecné črty opytovacej melódie; charakter melódie opytovacej vety je v každom jazyku, v ktorom existuje funkčná opytovacia melódia, daný jej miestom v melodickom systéme tohto jazyka, jej vzťahom k bezpríznačkovej, nie opytovacej melódii, a, pochopiteľne, možnosťou a nutnosťou diferenciacie členov melodického systému (melodém).

Aj naše stručné poznámky o intonologickej problematike v uvedenej knižke potvrdzujú, že mnohé výsledky autorovho bádania budú vhodným (ba nevyhnutným) východiskom aj pri skúmaní suprasegmentálnych javov v spisovnej slovenčine, ktoré je nateraz ešte len v začiatkoch.

V dvoch štúdiách (v prvej aj druhej časti knihy) sa autor dotýka otázok ortoepie a s tým súvisiacich vzťahov normy, kodifikácie a jazykovej praxe (*Trends in the development of standard Russian pronunciation*, s. 118—127 a *Sprechmelodie und andere satzphonetische Mittel in der Hochlautung*, s. 165—175). V druhej štúdii je dôležitý postreh, že suprasegmentálne prvky („tónové prostriedky“, „dynamické prostriedky“, kvantitatívne prostriedky) sa plne uplatňujú pri zvukovom stvárňovaní vety predovšetkým v jazykoch, v ktorých nie je tónová, dynamická a kvantitatívna zložka funkčná v nižších rovinách. Podobnú tézu — o uvoľnenosti prvkov na jednej rovine jazykového systému a možnosti ich využitia v inej rovine jazykového systému, v inej funkcii — sme vyslovili a overili (pomocou základných veličín teórie informácie) v parciálnych súboroch slovenského fonologického a morfologického systému (*Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 76—83; *Recueil linguistique de Bratislava*, 3, 1972, s. 29—35).

V poslednej štúdii zborníka (*Ein Beitrag zur phonetischen Methodik. Die Gehöranalyse als Bestandteil der experimentalphonetischen Arbeit*, s. 189—202 — spoluautor P. Janota) sa uvádza popis Janotovho segmentátora a ukážky jeho využitia pri experimentálnej fonetickej analýze.

V poznámkach o výbere foneticko-fonologických štúdií M. Romportla sme mohli len naznačiť závažnosť problematiky, ktorá sa v nich vedecky analyzuje a interpretuje. Spája ich jednotná koncepcia, v ktorej sa jazyk chápe ako systém s hierarchicky usporiadanými dynamickými jednotkami a vzťahmi medzi nimi, dialektika jednotlivého a všeobecného, diachronie a synchronie, jazykovej formy a funkcie, jemná analýza a schopnosť zovšeobecnenia v širokom zábere interných a externých jazykových súvislostí. A na nie poslednom mieste: bádateľská akribia a poznanie, že veda (a teda aj veda o jazyku, rovnako ako predmet jej skúmania) je otvorený systém.

J. Sabol

Zborník *Papers on functional sentence perspective* obsahuje materiály z prvého medzinárodného sympózia o funkčnej perspektíve vety (aktuálnom vetnom členení), ktoré usporiadal Ústav pro jazyk český ČSAV na jeseň r. 1970. Príspevky publikované v zborníku poskytujú dobrý obraz o ciele, ktorý organizátori sympózia sledovali, totiž prediskutovať na medzinárodnom fóre základné problémy týkajúce sa funkčnej perspektívy vety a s nimi súvisiace otázky štruktúrácie textu. Diskutovaná problematika bola ohraničená týmito základnými okruhmi: 1. Funkčná perspektíva vety v teórii a v praxi pražskej školy a iné súčasné smery lingvistického bádania. 2. Miesto funkčnej perspektívy v systéme lingvistického opisu. 3. Funkčná perspektíva vety a štruktúra textu. 4. Spôsoby vyjadrovania funkčnej perspektívy vety v rozličných jazykoch. 5. Metódy a postupy skúmania funkčnej perspektívy vety. Príspevky sú v zborníku usporiadané podľa týchto okruhov, pričom viaceré z nich sa dotýkajú problematiky niekoľkých okruhov. Všimneme si tu iba niektoré príspevky.

Na rozpracovaní problematiky aktuálneho vetného členenia má významný podiel československá lingvistika, ktorá je v zborníku zastúpená najsilnejšie (z celkového počtu devätnásť je desať príspevkov domácich). Zhrňujúco charakterizuje československý prístup J. Firbas (*Some aspects of the Czechoslovak approach to problems of functional sentence perspective*). Autor ukázal, kde sú korene učenia V. Mathesiusa o aktuálnom vetnom členení a poukázal na to, ktoré Mathesiusove myšlienky boli podnetné pre ďalší vývin teórie aktuálneho vetného členenia. Za dôležité poznatky súčasného bádania v tejto oblasti pokladá autor pojem komunikatívneho dynamizmu ako prostriedku na odstupňovanie informatívnej závažnosti prvkov vety (s týmto Firbasovým pojmom pracujú dnes viacerí bádatelia), pojem tranzitného člena medzi témou a rémou, vymedzenie primárne tematických a primárne rematických prvkov, vymedzenie základného poriadku slov a z neho odvodených slovosledov a pod.

Dôležitým otvoreným problémom je otázka miesta aktuálneho členenia v opise jazyka. Dotýka sa jej viacero bádateľov, osobitne treba spomenúť M. A. K. Hallidaya, P. Sgalla a F. Daneša. Podľa M. A. K. Hallidaya (*The place of „functional sentence perspective“ in the system of linguistic description*) funkčná perspektíva vety je takou podstatnou univerzálnou zložkou fungovania každého jazyka, že ju nemožno chápať ako dačo, čo je vlastné iba jednej rovine (v stratifikačnom zmysle). Funkčná perspektíva vety je textovú zložkou gramatiky vety, pričom textová zložka predstavuje vertikálne rozdelenie v obsahovom pláne. Podľa P. Sgalla (*Zur Stellung der Thema-Rhema Gliederung*) aktuálne vetné členenie predstavuje organizáciu alebo hierarchiu jednotiek sémantickej roviny vetrnej štruktúry. Proti bádateľom, ktorí zdôrazňujú spätosť aktuálneho členenia vety so stanoviskom hovoriaceho a s kontextom, P. Sgall upozorňuje na dôležitosť rozlišovania minimálne troch vrstiev aktuálneho členenia: V prvej, základnej vrstve má hierarchická stupnica komunikatívneho dynamizmu bezpriznakovú formu a vyplýva bezprostredne zo vzťahov, ktoré sú medzi sématickými jednotkami vetrnej štruktúry. Táto vrstva predstavuje základné členenie nepodmienené kontextom. Do druhej vrstvy patria prípady podmienené kontextom. Tretiu vrstvu aktuálneho členenia predstavujú vety tzv. druhej inštancie. Je to emfatické členenie podmienené tým, že sa istý prvok zdôrazňuje, uvádza sa do kontrastu s niektorým prvkom predchádzajúcej výpovede. V tomto rozlišovaní sa P. Sgall zhoduje s J. Firbasom, F. Danešom, L. Dezsőm a G. Szépe, toto rozlišovanie sa dnes všeobecne prijíma.

V Danešovej sústave trojrovinovej syntaxe má funkčná perspektíva miesto ako jedna z troch rovín syntaxe — rovina perspektívy výpovede, popri gramatickej a sémantickej rovine. Vo svojom príspevku (*Functional sentence perspective and the organization of the text*) sa autor podrobnejšie zaoberá pojmom témy, vzťahom známeho (daného) a ukazuje, že „danosť“ je gradačný komunikatívny príznak. Z hľadiska organizácie textu má téma dôležitú konštrukčnú úlohu. Možno ju zachytiť v typoch tematických postupností. Na dramatickom texte ilustroval typy tematických postupností J. Filipec (*Zur Frage der funktionalen Satzperspektive im dramatischen Text*). Podľa I. I. Kovtunovej (*Aktualnoje členenie i sistema jazyka*) je výpoveď z hľadiska jej aktuálneho členenia jednotkou samostatnej roviny jazykového

systemu. Táto jednotka nie je tvorená z jednotiek nižšej roviny — viet, vytvára ju isté zoskupenie syntaktických komponentov vety. Výpoveď sa teda segmentno zhoduje s vetou, ale štruktúrna organizácia výpovede sa realizuje pomocou suprasegmentálnych prostriedkov — intonácie a poriadku slov. Prínosom I. I. Kovtunovej je to, že stupeň kontextovej podmienenosti výpovede dáva do vzťahu s odstupňovaním jej syntagmatických a paradigmatických vzťahov. Syntagmatické vzťahy existujú medzi výpoveďami nasledujúcimi za sebou v rečovom reťazci. Paradigmatické vzťahy existujú medzi výpoveďami, ktoré majú spoločnú syntaktickú štruktúru a formálne sa rozlišujú poriadkom slov a intonáciou. Výpovede maximálne nezávislé od kontextu sú paradigmaticky silné a zároveň syntagmaticky slabé, a naopak, výpovede maximálne závislé od kontextu sú syntagmaticky silné. V syntagmaticky silnej pozícii sa uplatňujú všetky diferenciálne príznaky (formálne ukazovatele témy a rémy, t. j. aj intonácia, aj slovosled), v syntagmaticky slabej pozícii sa uplatňujú iba niektoré z nich.

Pri riešení otázky miesta aktuálneho členenia vety v syntaktických opisoch jazyka skúma sa i vzťah aktuálneho členenia k povrchovej a hĺbkovej štruktúre vety. Tejto otázky sa dotýkajú viaceri autori (P. Sgall, Ö. Dahl, P. Adamec, K. Pala). Podľa P. Adamca (*Aktuálne členenie, glubinnye struktury i perifrasy*) aktuálne členenie treba začleniť do hĺbkovej štruktúry preto, lebo toto členenie určuje do istej miery možnosti tvoríť jednotlivé povrchové štruktúry z danej hĺbkovej štruktúry. Na vetách obsahujúcich agens, dej, objekt deja a agens, dej a adverbálne miesta autor dokazuje, že rozličné varianty aktuálneho členenia podmienené konštitúciou a zámerom hovoriaceho pripúšťajú vždy iné perifrázy v závislosti od toho, aká je ich príslušná hĺbková štruktúra, ktorý prvok je v hĺbkovej štruktúre tematický alebo rematický. Aj K. Pala (*Semantic classes of verbs and FSP*) zastáva stanovisko, že isté prvky vety môžu mať už v hĺbkovej štruktúre príznak témy alebo rémy a tento fakt sa musí odraziť v usporiadaní prvkov v povrchovej štruktúre. Vo svojom príspevku vymedzil isté sémantické triedy slovíec a pre kontextovo nepodmienené vety tvorené týmito slovesami vypracoval pravidlá členenia na tému a rému (pravidlá distribúcie komunikatívneho dynamizmu). Použil pritom v istej modifikácii predikátový kalkul; pracuje s tzv. predikátovými výrazmi (napr. stav, činnosť, pohyb) a mennými výrazmi, ktoré vystupujú ako ich argumenty (napr. subjekt deja, agens, nositeľ postoja, objekt, cieľ pohybu ap., miesto, spôsob ap.). Napr. slovesám s významom „orientovaný pohyb vyžadujúci istý cieľ alebo príčinu“ ako *jit se koupat, bežet pro pivo* použitým vo vete možno priradiť aktuálne členenie: subjekt — téma, orientovaný pohyb — tranzitný člen, cieľ — réma. Každéj sémantickej triede slovíec prislúcha istý sémantický vzorec a istý funkčno-perspektívny vzorec.

Zborník *Papers on functional sentence perspective* ukázal vhodnosť rozličných metód výskumu aktuálneho členenia vety, počnúc metódami experimentálnej fonetiky (pri výskume intonácie ako základného prostriedku aktuálneho členenia hovorenej reči ich aplikovali sovietske autorky O. A. Lapteva a O. B. Sirotinina) cez štatistickú metódu (uplatnila ju L. Uhlířová pri zisťovaní komunikatívnej funkcie vetných členov) až po rozličné postupy na objektivizáciu sémantických rozborov (napr. používane tzv. diagnostických otázok na zisťovanie rémy u F. Daneša, P. Adamca; najnovšie porov. i P. Sgall, *Kontextové zapojení a otázková metoda*. Slovo a slovesnosť, 34, 1973, s. 202—211). V zborníku možno nájsť veľa príkladov, ktoré ukazujú, že rozdielnymi metódami možno dôjsť k blízky výsledkom, že jedna metóda potvrdzuje výsledky získané inou metódou. Na zborníku je cenné i to, že sa tu výrazne prejavuje úsilie nájsť „spoločnú reč“. Ako veľmi aktuálna úloha sa ukázala potreba zjednotiť terminológiu funkčnej perspektívy vety. Prvým krokom k tomu je záverečný článok F. Daneša a kol. *Zur Terminologie der FSP*. Ďalším krokom bolo rokovanie o terminológii aktuálneho členenia na konferencii *Aktuálne problémy lingvistickej terminologie*, ktorá sa konala v Smoleniciach v dňoch 28. I.—2. II. 1974.

K. Buzásová

Výklad problémov normy a kodifikácie je v súčasnosti veľmi aktuálny, pretože ustavične pribúda nový materiál najmä z oblasti vzájomných vzťahov medzi písaným spisovným jazykom (**literaturno-knižnaja reč**) a hovorovou rečou (**razgovornaja reč**).

V trinástich **príspevkoch zborníka** o norme v syntaxi sa rozoberajú všeobecno-teoretické otázky normy najmä v týchto okruhoch: 1. vzťah medzi kodifikovanou normou spisovného jazyka a nekodifikovanými normami (hovorovou rečou, nárečím, umeleckým textom); 2. pojem syntaktickej normy a jej osobitosti (napr. vo vzťahu k morfologickej norme); 3. rozbor činiteľov, ktoré pôsobia na zmenu normy vôbec; 4. vymedzovanie syntaktických javov v hovorovej reči normatívneho charakteru oproti tzv. chybám proti norme.

Teoretické východiská sa aplikujú v jednotlivých príspevkoch vo väčšej alebo v menšej miere na konkrétnom materiáli zo syntaxe ruštiny.

O. A. Laptěvová zdôrazňuje (*Normativnosť nekodifikovanej literaturnej reči*), že v súčasnosti sa už nepochybuje o otázke normatívnosti hovorovej reči: táto otázka je otázkou samej jej podstaty. Normatívnosť hovorovej reči je zviazaná s jej dvojakým charakterom: s osobitosťou jej automatizácie (klišeovité prostriedky) oproti slabej sformovanosti rečových kombinácií. Prvé vplýva na upevnenie normatívneho charakteru, druhé pôsobí proti, lebo prináša so sebou mnohé odchýlky od ustálených noriem. Obidva tieto momenty spontánnej reči spôsobujú vytváranie noriem osobitného charakteru. Norma hovorovej reči v porovnaní s dialektom sa odlišuje vysokým stupňom obligatórnosti, a v porovnaní s písaným spisovným jazykom pripustením menšieho počtu variantov. Variantnosť hovorovej reči je menšia než v kodifikovanom jazyku. Ďalším znakom hovorovej reči je vznik tzv. generačných normatívnych systémov, pričom najstarší variant je známy iba pasívne, aktívne sa používa mladší variant; tým sa odlišuje od dobových variantov v kodifikovanom systéme spisovného jazyka.

Norma hovorovej reči sa ukazuje na jednej strane dostatočne monolitná, lebo zahŕňa celú sféru uplatňovania hovorovej reči, a na druhej strane sa ukazuje ako **diferencovaná, ak zahŕňa len isté sféry**, resp. iba jednu sféru v rámci hovorovej reči (špecifickú oblasť). Vo všetkých oblastiach hovorovej reči sa používa tzv. konštrukcia s nominatívom témy s rôznymi modifikáciami (*U vas eta poliklinika, ona na olete priamo kakom-to*), opakovanie predložiek (*o traktorach, o našich*) a i. Medzi prostriedky obmedzené na istú sféru (mestský stereotyp) patrí napr. konštrukcia *Dva do Pskova*.

O variabilite normy hovorovej reči sa konštatuje, že je osobitná, pretože synonymné prostriedky nie sú vnútri hovorovej reči, ale vystupujú vo vzťahu k písanému spisovnému jazyku.

G. A. Zolotovová (*O charaktere normy v sín.aksise*) upozorňuje na potrebu pozdvihnúť chápanie normy zo systému prísnych pravidiel na vedomosti o jazyku, o vzťahu jazyka k nekodifikovaným sféram, k dialektom a pod. Špecifiku syntaktického systému vidí v osobitnej úlohe sémantiky pri organizácii syntaktických jednotiek. Pri normatívnom hodnotení syntaktických konštrukcií vychádza z princípu gramatickej správnosti a komunikatívno-štylistickej účelnosti. Prvý princíp je elementárny a druhý sa opiera o varianty (v rámci gramatickej správnosti), pretože rozvoj normy je spätý práve s nimi. Varianty hodnotí ako prechodné formy od jednej hodnoty k druhej. Svoje východiská dokladá napr. na kolísaní **väzieb pri** prevzatých slovesách *bazirovaťsia na čem/na što*, ktoré vzniká analógiou s domácimi slovesami blízkymi sémanticky *osnovyvaťsia na čem, opiratsia na što*. V oblasti používania predložiek zisťuje pohyb v norme a konštatuje dve súčasné línie: rast predložkových väzieb (*peredača na Vengriju*) oproti vytlačaniu foriem s predložkami. Treba to však hodnotiť v konkrétnom jazykovom procese, lebo výber variantov sa reguluje ich potrebnosťou, princípom sémantickej účelnosti. Preto autorka vyzdvihuje silnú pozíciu sémanticky motivovaných štruktúrnych významov oproti formám vyjadrujúcim individuálnu lexikálno-gramatickú charakteristiku spojenia.

Systematizáciou slovesných väzieb z hľadiska normy súčasného jazyka sa zaoberá E. M. Lazutkina-ovová. Príčinu vstupu syntaktických novotvarov — väzieb do jazykového systému vidí v tom, že patria do aktívnej sféry lexiky (prostredníctvom rozhlasu, novin a pod.) a že sú v porovnaní s inými typmi

rozšírenejšie. Niektoré väzby sa pritom upevňujú, iné sú za hranicami normy a ďalšie sa prijímajú ako okazionalizmy. Na úrovni vety (vo vetných konštrukciách) hovorí o rozšírení chápania normy slovesnej väzby. Pod vplyvom kontextu vznikajú useknuté konštrukcie (usečennaja konstrukcija), napr. realizovaná väzba *Jesli zabludišsia, zovi meňa* oproti *Ja zovu, zovu, a ty ne otklikaješsia*. O rozvoji normy hovorí, že prechádza od realizovanej, kodifikovanej normy cez používanie (realizujúcu normu) k novým systémovým vzťahom.

N. N. Čurilovová vychádza pri hodnotení konštrukcií s nedostatočným priamym doplnením (elipsa predmetu) z faktu, že hovorová reč má svoje osobitné normy, pri ktorých významný vplyv majú mimojazykové činitele. Autorka rozoberá problém zhustenia (sžatije) syntaktických jednotiek rôznych rovin. Osobitne si všima prechodné slovesá bez predmetu, napr. *On každý mesiac otcu posylajet* (peniaze); je tu vplyv situčnosti. Vynechanie objektu môže spôsobiť oslabenie alebo aj stratu predmetnosti, čo je charakteristické pre hovorovú reč.

V. A. Ickovičová podrobne rozoberá tri typy syntaktických konštrukcií, ktorých norma je dostatočne stabilná, lebo konštrukcie sa hodnotia alebo ako odchýlky od normy, alebo ako varianty. Ide o konštrukciu s infinitívom pri slovese, ktorá je v súčasnosti rozšírená, lebo viacero lexém si vyžaduje infinitív (autorka vymedzuje 6 variantov tejto konštrukcie). Ak sa konštrukcie začnú pravidelne používať v spisovnom jazyku, stanú sa normatívnymi. Ďalej si všima podmet v genitíve a vety s prídastím (tu sú aj nenormatívne konštrukcie). Pri opísaní gramatickej normy vyzdvihuje (ako aj iné autorky zborníka) sémantický aspekt. Normalizáciou chápe jav týkajúci sa len spisovného jazyka, pričom iba v písanej podobe sú normy aj kodifikované.

Vzájomnú podmienenosť tvarov podmetu a prísudku si všima O. P. Jermaková. Štruktúrne obmedzenie, ktoré určujú výber druhého člena predikácie, sú niekedy čisto formálne, častejšie sú však zviazané s funkčnou sémantikou. Rozoberá najmä používanie infinitívu vo funkcii podmetu a prísudku. Konštatuje, že klasická forma vyjadrenia podmetu substantívom v nominatíve je pri niektorých typoch prísudku (sémantické obmedzenie) neprijateľná.

Imperatív s významom nutnosti (dolžestvovateľnoje naklonenije), napr. *Vse ušli, a ja sidi doma a rabotaj hodnoti ako osobitný spôsob* N. J. Švedovová. V systéme ireálnych spôsobov má svoje miesto, pretože má svoju významovú, gramatickú aj intonačnú charakteristiku. Zo strany subjektu ide tu o odtienok rozhorčenia a protestu.

Vo výskume tendencií rozvoja nekodifikovaných sfér vidí pomoc pri riešení otázok o perspektíve alebo neperspektíve konkrétneho jazykového procesu Z. D. Popovová. Na odchýlke pri používaní pádov v listoch čitateľov ukazuje, že odchýlky, v ktorých sa naznačila tendencia unifikácie, majú perspektívu stať sa kodifikovanými.

Ako jednu z charakteristických konštrukcií hovorovej reči hodnotí O. B. Sirotjinová konštrukciu s pleonastickým zámenom: *Technika — ona vseгда podvodit*. Vymedzuje tri typy týchto konštrukcií a určuje, ktorý typ je normou pre hovorovú reč (segmentované konštrukcie, kačestvennyje, negladkyje). Konštrukcie v hovorovej reči vymedzuje na základe sémantiky a zvukovej stránky, bez ktorej je hovorový text neúplný.

I. N. Kručininová sa zaoberá organizáciou zložených súvetí typu *Ja nožnicami bojus kogda oni igrajut*, charakteristickými pre hovorovú reč. Konštatuje o nich, že sú to súvetia štruktúrne určiteľné, preto treba s nimi rátať pri opise súvetí. Syntakticky patria sice jednotlivé elementy (napr. slovo *nožnice*) do vedľajšej vety, ale z hľadiska aktuálneho členenia sú témou rozprávania, preto sa dostávajú na začiatok hlavnej vety.

Z československých autoriek je v zborníku príspevok H. Křížkovej, ktorá analyzuje príslovky s významom miery stojace pri prídavných menách.

Zborník uzatvárajú príspevky E. A. Ivančikovovej o vzťahu spisovateľa k norme a T. G. Vinokurova o norme v umeleckej reči. Prvý príspevok si všima nenormatívnu interpozičnú časticu *daže* v umeleckej literatúre ako osobitosť individuálneho vyjadrovania, druhý uznáva normu hovorovej reči, ktorá sa štylisticky využíva predovšetkým v reči postáv.

Aktuálnosť zborníka je v tom, že prináša problematiku, ktorá sa prv vôbec neskúmala, alebo sa skúmala z iného aspektu. Jeho zacielenosť na hovorovú reč prináša veľa nových podnetov do oblasti skúmania tohto útvaru spisovného jazyka. Osobitne treba vo všetkých príspevkoch vyzdvihnúť zvýraznenie sémantického aspektu, ako aj ten fakt, že popri kodifikovaných prostriedkoch spisovného jazyka (písaného) dáva sa väčší priestor vzniku nových, zatiaľ ešte nenormovaných prostriedkov, ktoré sú zaužívané v hovorovej reči a ktoré sa môžu stať jej normatívnymi prostriedkami. Ako ukazujú príspevky v zborníku, vzťah kodifikovaného spisovného jazyka k nekodifikovaným prostriedkom hovorovej reči v oblasti syntaxe je „voľnejší“: všetky jazykové prostriedky používané v hovorovej reči nehodnotia sa ako chyby vo vzťahu k písanej podobe, ale ako jej normované alebo normovateľné prostriedky, ak, pravda, vyhovujú istým kritériám.

E. Bajžtková

SOVREMENNYYE PROBLEMY LITERATUROVEDENIJA I JAZYKOZNAVIJA. Red. N. F. Belčikov a i. Moskva, Nauka 1974. 492 s.

V novembri 1974 došiel M. B. Chrapčenko, autor mnohých teoretických a literárnohistorických prác, sedemdesiat rokov. Pri tejto príležitosti vyšiel zborník, do ktorého zavažnými štúdiami prispeli významní filológovia zo Sovietskeho zväzu, Maďarska, Bulharska, Rumunska a NDR. Tematicky je zborník naozaj široký. Dotýka sa najmä teórie a dejín literatúry a jazykovedy. V zhode so zameraním prác jubilanta osobitný dôraz sa kladie na otázky metodológie. Autori sa popri dôležitých metodologických otázkach kriticky vyrovnávajú so vzťahom štrukturalistických a tradičných metód, s aktuálnymi úlohami súčasnej poetiky a jazykovedy, so vzťahom jazyka a formy, s typologickým výskumom literatúry a jazykov.

Bližšie si všimneme niektoré všeobecnejšie články s lingvistickou problematikou. V. A. Avrorin rieši otázku (*Funkcie jazyka*, s. 353—361), či jazyk je jav monofunkčný alebo polyfunkčný. Ku komunikatívnej funkcii (vnútorná reč ju nemá) pridáva expresívnu funkciu a funkciu formovať myšlienku, „funkciu nástroja myslenia“, ktorú na inom mieste nazýva konštitutívnu. Upozorňuje na jej tesnú spätosť s expresívnou funkciou. Nakoniec vydeľuje ešte akumulatívnu funkciu (akumulácia spoločenskej skúsenosti).

Od funkcií jazyka odlišuje funkcie reči (nominatívnu, emotívno-voluntatívnu, signalovú, vokatívnu, poetickú, magickú, etnokultúrnu atď.). Spojenie jednotlivých funkcií medzi sebou je však natoľko pevné, že celý jazykový systém možno predstaviť ako jednu funkciu, ktorá má štyri neoddeliteľné stránky. V tom sa zblíži s monofunkcionalistami. Napokon uzatvára, že pravda leží niekde v prostriedku: jazyk má niekoľko funkcií, ale ich počet nie je veľký.

Veľmi zaujímavý je článok J. N. Karaulova *Asymetria jazykového znaku v čase* (s. 416—425). Nadväzuje na známy Karcevského článok o asymetrii jazykového znaku, hoci túto nadväznosť priamo nepriznáva. Aj keď význam (v širokom zmysle) „nemá figúru“, má svoju časovú dimenziu. Nejde samozrejme o absolútne trvanie významu („psychologické“), ale o jeho relatívnu dĺžku (sémantickú). Osobitosť spojenia času významu a zvuku je podľa autora práve v jej asymetrickosti, ktorá sa prejavuje najmä v nezhode medzi začiatkom zvuku a začiatkom významu a koncom zvuku a koncom významu. Aj tu by bol teda dôkaz, že niet dôvodov pozeráť sa na dve stránky znaku ako na rovnoprávne a vykladať výraz a obsah ako dichotómiu.

Protiklad hovoriaci-počúvajúci v komunikácii ešte zosilňuje túto asymetriu. Z pozície hovoriaceho začiatok zvuku sa kryje so začiatkom významu, ale koniec zvuku sa oneskoruje za koncom významu; význam pre hovoriaceho sa vyjasňuje vo zvuku a predbieha ho. V pozícii hovoriaceho sa chápanie nemôže začať synchronne so zvukom, pretože význam sa pre počúvajúceho vyjasňuje tiež iba vo zvuku, pričom začiatok významu sa oneskoruje. Pochopenie významu sa dosahuje však skôr, ako sa dokončí zvuk.

R. A. Budagov v článku *Působenie člověka na jazyk* (s. 389—397) sa znovu zaoberá uvedenou

účasťou ľudí na vývine normy spisovného jazyka. Potemizuje s názorom, že lingvistika, ktorá „predpisuje jazyku“, nie je vedecka. Budagov hovorí, že predpisovať možno rozumne a nerozumne. V tom prípade, ak sa predpisy zakladajú na dobrom poznaní jazyka, nielenže nie sú nebezpečné pre vedu, ale sú pre ňu nevyhnutné. Výskumy jazyka môžu byť objektívne a mať zároveň aj normovacie ciele. Jazykovú aktivitu ľudí treba podľa neho preberať v sociolingvistike. Táto disciplína nemá študovať iba jazykové kontakty a diferencie, ako sa to robí doteraz, ale rozšíriť svoju sféru aj o problém aktívnej pozície ľudí vo vzťahu k materinskému jazyku.

Okrem článku I. K. Beločeda (*I. K. Škorovoda v dejinách ukrajinského spisovného jazyka*, s. 368—374) je histórii sovietskej jazykovedy venovaný článok A. V. Desnickej *Ako sa utvárala teória národného jazyka* (s. 398—415). Autorka si všimá vo vývine sovietskej jazykovedy dvadsiate roky, keď sa v boji s vulgárnou sociologickou teóriou triednosti jazyka začali marxisticky riešiť otázky o národnom jazyku (Jakubinskij, Žirmunskij).

B. A. Serebrennikov (*O niektorých fonetických zvláštnostiach koncových formantov*, s. 444—447) sa dotýka v súčasnej komparativistike dobre známeho faktu o nepevnosti konca slova. Koniec slova sa rozrušuje v omnoho väčšej miere ako jeho ostatná časť: dlhé samohlásky sa skracujú alebo zužujú, krátke sa menia na redukované a potom odpadávajú. S oslabením konca slova súvisí aj neutralizácia koncových znelych spoluhlások. Pravidlá koncových hlások sú podľa autora dôležité pre rekonštrukciu neznámych jazykov.

Už spomenutie týchto niekoľkých článkov ukazuje, že ide o zborník štúdií skutočne hodnotných a podnietnych.

S. Ondrejovič

GREGOR, F.: *DER SLOWAKISCHE DIALEKT VON PILISSZÁNTÓ*. 1. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1975. 296 s.

Kvantitatívny a kvalitatívny rast slovenskej dialektologickej produkcie v ostatných tridsiatich rokoch je pozoruhodný. Rad knižných prác o nárečiach jednotlivých lokalít alebo väčších územných celkov Slovenska významnou mierou obohacujú a rozširujú monografie, analyzujúce nárečia slovenských jazykových enkláv v inojazyčnom prostredí. Intenzívna výskumná práca dialektológov spracúvajúcich slovenské nárečia v Maďarsku, Juhoslávii, Rumunsku a Bulharsku má nesporný vedecký i vlastivedný význam; časť zachytenej jazykovej skutočnosti preukazne odraža pôsobenie spoločenských faktorov v cudzom prostredí. Do série monografií o slovenských nárečiach v Maďarsku (I. Štolc, P. Ondrus, I. Sipos) pribudla teraz po nemecky písaná práca slovakistu budapeštianskej univerzity Ferenc Gregora o slovenskom nárečí obce Pilisszántó.

Gregorova práca si stanovuje za cieľ osvetliť komplex problémov súvisiacich s osídlovaním územia Slováckmi (na základe analýzy jazykového materiálu určit slovenské lokality, z ktorých pravdepodobne pochádzali pôvodní obyvatelia Pilisszántó a stanoviť čas ich príchodu) a opísať najdôležitejšie fonetické, slovotvorné a morfológické znaky skúmaného nárečia.

V kapitole o dejinách obce sa podávajú základné údaje o demografickom a kultúrno-spoločenskom vývine slovenského obyvateľstva obce Pilisszántó, ležiacej 27 km severozápadne od Budapešti. Poznámky pripomínajú dôležité mimojazykové fakty, ktoré majú význam pre poznanie vývinu nárečia vo všetkých jazykových plánoch.

Podľa zistení autora prišli prví Slováci do oblasti skumanej lokality začiatkom 18. stor., v období veľkých osídľovacích presunov obyvateľstva po odchode Turkov z Uhorska. Pochádzali z troch centier (z okolia Malých Karpát, Inoveckých vrchov a zo stredoslovenskej nárečovej oblasti v blízkosti Javoria), pričom dominantné postavenie, určujúce nárečový ráz skúmanej obce, mali západoslovenské nárečia z okolia Malých Karpát.

Hláskoslovie sa v knihe spracúva v zásade tradičnými metódami, uplatňovanými v súčasných nárečových monografiách. Zdá sa však, že sa nadmerne vyakcentúva diachronické hľadisko, lebo na praslovanský základ jednotlivých hlások sa poukazuje vlastne dvakrát (v samostatnej stati pri opise nárečových kontinuantov za psl. vokály a konsonanty i pri rozbere súčasného stavu hláskoslovnia). Na isté problémy vznikajúce pri podobnom uplatňovaní takejto metódy (nárečie skúmanej obce nie je priamym pokračovaním praslovanského systému) upozornil už J. Štolc v recenzii monografie I. Siposa o nárečí obcí v Bukovom pohorí; F. Gregor jeho pripomienky poznal, no napriek tomu sa rozhodol vychádzať z nezmenených metodologických postulátov.

Dlhoročné štúdium nárečia umožnilo autorovi zozbierať pľnohodnotný materiál. V teréne získané údaje viackrát verifikoval; jednotlivé tézy mohol teda podprieť primeranými dokladmi. V hláskosloví ostalo preto tiež len niekoľko jednotlivostí, ktorých interpretácia nie je jednoznačná. F. Gregor napr. zisťuje, že skupina *-str-* ostáva v skúmanom nárečí (tak ako v zsl. nárečiach), pričom jedinú výnimku tvorí slovo *srnátko*. V práci sa podoba *srnátka* uvádza na s. 47 a 56 ako doklad zmeny *str > sr*, na s. 85 ako doklad na deminutívum utvorené sufixom *-ko* (význam slova sa neuvádza) a potom v slovníku na s. 270 ako heslo s výkladom „Ammer“ (slov. *srnádka*). V strednej slovenčine skupina *-sr-* býva bez *t* (podoba *srnátka* je známa), no v tomto prípade možno vari uvažovať o tom, že citovaný doklad *srnátka* je vlastne deminutívum od podst. mena *srna* (nem. Reh). Takýto výklad nepriamo podporujú aj autorove zistenia o tvorení slov v nárečí. Názvy mláďat sa napr. tvoria sufixom *-átka* (*kurátka*, *prasátka*); sufix *-ko* sa využíva pri tvorení takých zdobnenín stredného rodu (je zrejme, že aj základné podst. meno je stredného rodu), ktoré označuje veci alebo nástroje. Autor uvádza na s. 85 doklady *bruško*, *dlátka*, *kolesko*, *pirko*, *sítka*, *vrecko* atď.; z tohto radu sa vyčleňujú len doklady *srnátka* a *trasolítka*, o ktorých možno (prihliadajúc na spracovanie na iných miestach monografie) pochybovať, či sú to vlastne deminutíva.

Netradičné nové doklady uvádza autor pri analýze tzv. psychologických zmien v nárečí (s. 61). Podoba *ňebozic* nevznikla vari disimiláciou na diaľku *a—a>e—o* (tu sa vychádza zrejme až zo záp.-germ. *nahagaiza-*; slovenská podoba bola *nobozěžv*). Podoba prid. mena *jarmeční* (na s. 87 sa uvádza, že je utvorená pomocou sufixu *-ní*) nie je korektným dokladom na disimilačný zánik spoľahlivý *r*; ten sa predpokladá už v základnom podst. mene *jarmek*.

V slovenskom nárečí obce Pilišszántó sa na hraniciach morfém alebo dvoch slov uplatňuje znelostná asimilácia (napr. *detko*, *smig_dreva*, *napiť jag_bič*, *struhág_na kapustu*, *ped_vrec*). Je pozoruhodné, že okrem týchto nesporných prípadov prináša autor aj doklady (na s. 53), v ktorých sa asimilácia neuskutočňuje (napr. *čap_vičistiť*, *koňec_aj kraj*, *odrezat_lísti*, *hus_na plemeno*, *circus_robít*). Konštatuje, že takáto výslovnosť je možná vtedy, ak hovoriaci urobí pauzu (v citovaných spojeniach to však sotva možno predpokladať), no toto zistenie spochybňuje zaznamenávanie dokladov s oblúčikom, označujúcim splývavú výslovnosť.

Najtypickejšie hláskoslovné a gramatické črty skúmaného nárečia poukazujú na silný vplyv západoslovenských nárečí. Zaujímavé je preto autorovo zistenie, že v lokalite sa uplatňuje stredoslovenský rytmický zákon, ktorý redukuje využitie kvantity. Tento zákon však neplatí absolútne, v nárečí sa vyskytujú aj tvary *lísti*, *páliva*, *kúrnik* a pod. Z dokladového materiálu vychodí, že súčasný stav nárečia je v istom zmysle rozkolaný; pri viacerých javoch sa vyskytujú dvojtvary. Daktoré v knihe nejednotne uvádzané podoby slov či tvarov možno zaiste pokladať za tlačové chyby typu *rallica* (45) a *ranelica* (263), *krampapula* (61) a *krampampula* (236), *poñdola* (70) a *pondola* (259); taký istý pôvod má podistým aj iná kvantita sufixov v paradigme (napr. *robím*; s. 110) ako v príslušných dokladoch atď. Z tohto aspektu nemožno za výslovné chyby pokladať ani zápisy K. Palkoviča zo skúmanej lokality (publikované v *Jazykovedných štúdiách II.* r. 1957), ktoré sa F. Gregor pokúša korigovať (opravuje napr. *otkrívat* na *otkrívat*, *Piliš* na *Piliš*, *lakčinu* na *lakšinu* a i.).

Významné miesto v monografii patrí opisu morfolologickej roviny. Materiál je spracovaný a usporiadaný tak, aby čo najlepšie vynikol deklinačný a konjugačný systém nárečia. Autor poukazuje na zhodné javy pilišského nárečia s niektorými slovenskými nárečiami (sú to najčastejšie tie tri oblasti, z ktorých prišli pôvodní obyvatelia obce): pri konfrontáciách materiálu využíva údaje rozsiahlej odbornej literatúry.

Relatívne podrobne sa spracúvajú najmä slovesá. Pri opise jednoduchých i zložených slovesných tvarov desiatich vydelených paradigiem prevláda synchronný aspekt. Diachrónia sa (na rozdiel od hláskoslovia) využíva len vtedy, keď nejako implikuje dnešný stav nárečia.

V IV. kapitole (s. 157—179) sa hovorí o maďarských elementoch (ide tu predovšetkým o lexikálne prevzatia) v skúmanom nárečí. Prenikanie maďarských slov v súčasnom období je evidentné, argumentácie a analýzy autora v tomto smere sú inštruktívne a primerane ilustrované. Pristaviť sa však možno pri statiach, v ktorých sa komentujú staršie prevzatia. Štúdium slovensko-maďarských, resp. maďarsko-slovenských lexikálnych vzťahov má síce dlhú tradíciu, no nemožno ho pokladať za skončené. I konštatovania F. Gregora o pôvode daktorých slov (typu *chotár* a pod.) je možné korigovať. Najnovšie výskumy Š. Ondruša v tejto oblasti dokazujú, že hlbšia sémantická analýza slovanských slov a ich genetických vzťahov prináša zásadne nové poznatky, ktoré spresňujú doterajšie vedomosti.

Pri štúdiu práce F. Gregora zaujmú aj jeho výklady o preberaní iných maďarských lexikálnych jednotiek (najmä ustálených spojení, prísloví, porekadiel a pod.) v období pred aktívnou dvojjazýčnosťou obyvateľstva, t. j. v 18. a v pol. 19. stor. Za kalk sa napr. pokladá slovo *kňaz* (*pap*) vo význame „vrchný snop“, *hruška* (*körte*) vo význame „žiarovka“ a pod. Podobne sa podľa nášho názoru nenáležite pripisuje maďarský pôvod niektorým frazeologickým jednotkám.

Analýzou hláskoslovnej, slovtvornej a morfolologickej roviny dospel autor k záveru, že pilišské nárečie má západoslovenský charakter. Pôvodní obyvatelia pochádzali z rozličných oblastí; ich nárečia sa vzájomne ovplyvňovali a vytvorili nárečie nového typu. F. Gregor uvádza stručný súpis 27 najdôležitejších znakov, charakterizujúcich istým spôsobom pilišské nárečie. Rukopis práce vznikol ešte pred vydaním *Atlasu slovenského jazyka I*, a tak sa pri pokusoch lokalizovať jednotlivé znaky na slovenskom území využívajú len staršie zistenia V. Vážneho.

Autor sa svoj materiál pokúsil spracovať aj lexikograficky. Do monografie zaradil abecedne usporiadaný slovník (s. 202—292), ktorý označil ako *Wörterverzeichnis*. Treba poznamenať, že to nie je tradičný register (súpis, zoznam) slov, uľahčujúci orientáciu pri štúdiu monografie; je to svojrázny typ nárečového diferenciálneho slovníka. Možno pochopiť, že z priestorových príčin musel autor svoj lexikálny materiál redukovať, no teoretické východiská (a potom aj praktické riešenie), ktoré pri koncipovaní slovníka uplatňoval, sú diskutabilné. Do slovníka nezaradil slovenské nárečové slová, ktoré sú formálne identické so spisovnými, a pri takejto selekcii kládol dôraz na zaznamenanie odlišných (teda neslovenských) slov. V slovníku je preto množstvo maďarských slov (*čödör*, *čoportvezető*, *fölméntés*, *főparancnok*, *körmös*, *műsok*, *ňakkendő*, *ňugottam* a i.), ktoré skresľujú obraz o slovnej zásobe nárečia. Vhodnejšie by bolo stanoviť iné kritériá na výber slov a pokúsiť sa vyriešiť zásadnú otázku určenia nárečového slova. Viaceré v slovníku zaznamenané slová nemajú nijakú sémantickú izosému, miera ich sémantickej informácie je nulová; je problematické pokladať ich za nárečové a spracúvať v diferenciálnom nárečovom slovníku. Také sú napr. slová *balséškő*, *balőssékötő*, *leš*, *henc* (! — ruka pri futbale), *opsejt*, *supkontra*, *center*, *tizenhatoš*, *totó* a i.

Zbytočné je aj zaraďovanie tzv. živých mien (Übername) typu *Čizmároví*, *Hlinkároví*, *Hrachároví*, *Klincoví*, *Zajárkoví* a pod., pretože sa o nich hovorí na príslušnom mieste monografie. Zaznamenávanie mien zvierat (najmä psov a koňov) typu *Bandí*, *Bimbó*, *Bodri*, *Manci*, *Susi* a pod., a vari aj lexikograficky nejednotné spracúvanie chotárnych názvov.

Nárečová monografia F. Gregora prináša spoľahlivý materiál a nové informácie o vývoji a súčasnom stave nárečia slovenskej enklávy v maďarskom prostredí. Autor v nej analyzoval, utriedil a vysvetlil nárečové javy na úrovni požiadaviek súčasnej dialektológie. Jeho zistenia pomáhajú správne interpretovať slovensko-maďarské jazykové kontakty a sú potrebné aj pre poznanie vývoja slovenského jazyka vôbec.

I. Ripka

Prvý diel bulharského frazeologického slovníka, ktorý predkladajú domácej i slavistickej verejnosti tri skúsené bulharské lexikologičky a lexikografky, možno považovať za reprezentačné dielo bulharskej jazykovedy, lexikológie i lexikografie. Cieľom slovníka je teoreticky sa vyrovnáť so zložitou problematikou frazeológie a podať súhrnný obraz o súčasnej bohatej bulharskej frazeológii. A to sa autorkám skutočne podarilo. (Druhý diel frazeologického slovníka vyšiel koncom r. 1975.)

Z teoretickej problematiky riešia autorky podstatu a charakter frazeologickej jednotky, vzťah frazeologickej jednotky k jednoslovnému pomenovaniu, k viacslovným pomenovaniám a ku kompozitám. Úvádzajú konkrétne príklady, keď sa ako kritérium na rozlíšenie frazeologickej alebo nefrazeologickej lexikálnej jednotky používa odlišný prízvuk, sémantická stránka slov a ich gramatická funkcia (s. 18).

Na vydelenie frazeologickej jednotky ako lexikálnej jednotky, lexikálneho celku používajú autorky sémantické diferencné znaky (transpozícia pôvodného významu slov, utvorenie jednotného významu frazeologickej jednotky), expresívny príznak, ustálenosť frazeologickej jednotky zo stránky sémantickej, konštrukčnej a funkčnej. K sémantickému kritériu pristupujú teda aj ďalšie kritériá, napr. štruktúrne (typ frazeologickej jednotky), kvantitatívne (rozsah frazeologickej jednotky), konštrukčné a funkčné (spôsob výstavby frazeologickej jednotky a fungovanie, resp. zaraďovanie frazeologickej jednotky do kontextu). Všetky znaky frazeologizovaného slovného spojenia sa porovnávajú s fungovaním a platnosťou voľných slovných spojení v kontexte.

Hoci teoretické východiská pri skúmaní frazeológie sú v jednotlivých národných jazykoch (napr. slovanských) všeobecne známe a do značnej miery sa v hlavných črtách zhodujú, jednako konkrétne lexikografické práce ukazujú pri spracovaní frazeológie národných jazykov značný rozptyl. Rozdielnosť v spracovaní a chápaní, hodnotení obsahu i rozsahu frazeologických jednotiek a v širšom zmysle ustálených slovných spojení (s odlišným stuňom ustálenosti) možno pozorovať aj pri špeciálnych frazeologických slovníkoch jednotlivých národných jazykov.

Na porovnanie daktorých javov vyberieme príklady z poľského frazeologického slovníka od S. Skorupku (*Słownik frazeologiczny języka polskiego*. 1. vyd. Warszawa, Wiedza powszechna 1967—1968. 2 zv.). Spracovanie jednotlivých hesiel v poľskom frazeologickom slovníku ukazuje, že sémantické kritérium (prenesenie významu) i kritérium ustálenosti (stupeň a typ ustálenosti slovných spojení) možno chápať oveľa širšie. A tak sa do frazeologického slovníka môžu dostať pomerne rozdielne slovné spojenia. To, čo sa v bulharskom prístupe chápe ako voľné, nefrazeologické spojenie, v poľskom slovníku sa zaraďuje do slovníka ako frazeologizmus. Týka sa to aj ustálených prirovnaní typu *biely ako sneh* (podľa bulharského frazeologického slovníka ide o nefrazeologizované spojenie, podľa poľského o frazeologizované). Ak si v jednotlivých slovanských jazykoch podrobnejšie všimneme napr. prirovnania typu *biely ako sneh, štihty ako jedľa, čierny ako uhol, ako zem* atď., zistíme, že v konkrétnych národných jazykoch sú rozdiely v prirovnaniach a že stupeň ustálenosti jednotlivých prirovnaní je v jednotlivých jazykoch vysoký, počet prirovnaní konštantný a typický. Rozdielny môže byť stupeň prenesenosti významu, štylistické zafarbenie frazeologizmu, sémantika prirovnania a pod., ale jednako sa nám zdá, že ide o ustálené a pre daný národný jazyk typické frazeologizmy (porov. v poľskom slovníku v 1. zv. na s. 7, v bulharskom 1. zv. na s. 14).

Súhlasíme so Skorupkom, že tu ide o stereotypné prirovnania založené na metafore, podčiarkujúce prostredníctvom obraznosti výraznú črtu, vlastnosť, kvalitu javu označenú príslušným prídavným menom (t. j. *biely ako sneh, biely ako stena* atď.). Podľa bulharského slovníka nesporným prípadom frazeologizovaného prirovnania je prirovnanie typu *objal kato na tendžera dänoto*, pretože sa tu mení význam všetkých komponentov (okrem prirovnávaného)

Do bulharského frazeologického slovníka sa jednoznačne zaraďujú prirovnania k abstraktnému výrazu, napr. *mek kato duša* (s. 14).

Aj napriek tomu, že sa v posledných desaťročiach neobýčajne prefilbil teoreticky výskum frazeológie, ostáva pre lexikografov hodne voľnosti a viacero možností hodnotenia i spracovania jednotlivých typov ustálených slovných spojení, resp. frazeologizmov. Autorky bulharského frazeologického slovníka neraz správne poukazujú na prechodné javy medzi voľnými a ustálenými (frazeologizovanými) spojeniami (s. 16, 17 a i.).

Zhodne s novšou jazykovednou terminológiou autorky slovníka najčastejšie používajú termíny frazeologická jednotka a frazeologizmus. Usilujú sa objektívne rozhraničiť takéto javy: *ustojčivi sáčetanija, ustojčivi frazi, frazemi, frazeologični sáčetanija, ustojčivi sravnenija, predložno-imienni sáčetanija, frazeologizirani konstrukcii, frazeologizmi, krilati izrazi, poslovičii, pogovorki, ustojčivi izrazi, avtorski frazeologizmi, frazeologizmi-kontaminacii, frazeologizmi-derivati, meždumetni frazeologizmi, modalni frazeologizmi*.

Všetky uvedené javy nerácu autorky k frazeologickým jednotkám, preto do slovníka nezaraďujú napr. príslovia, porekadlá, povrávky, okridlené výrazy a pod. z ustálených prirovnaní, okridlených výrazov a z prechodných spojení medzi prísloviami a frazeologickými jednotkami berú autorky do slovníka iba tie, ktoré podľa ich názoru majú jednoznačne posunutý význam, označujú pojem, nie súd (pozri s. 16), ktoré sú expresívne zafarbené a pod. Aj keď sa stanovisko autoriek bulharského frazeologického slovníka zdá jasné a jednoznačné, nie je vždy presvedčivé. Zásadne možno súhlasiť napr. s hodnotením príslovia, porekadiel, povrávok, slovných hračiek a pod., že tvoria osobitný literárny žáner (s. 16), no jednako pochybujeme o tom, či všetky spomenuté javy možno vylúčiť z lexikografického diela národného charakteru. Porovnanie jednotlivých ustálených spojení z jednotlivých slovanských národných jazykov ukazuje hlbokú väzbu takýchto ustálených výrazov na jazykové prostriedky v národných jazykoch, dokresluje výrazové a vyjadrovacie bohatstvo národa a tak je na mieste otázka, či nepatrí aj táto časť ustálených výrazových prostriedkov do slovníka väčšieho rozsahu. Porov. napr. čes. *duben chladný, deštivý — úroda nás navštíví*; slov. *studený máj — v stodole ráj* a pod.

Za frazeologizmy nepokladajú autorky opisné slovesné spojenia, ktoré sú ekvivalentom slovesa, napr. *sváršvam života si umieram* (s. 13).

Do slovníka autorky nepojali dvojslovné pomenovania, hoci ich komponenty stratili pôvodný význam, napr. *momina sálza, grádna žaba, popova lážička*, pretože majú číro nominatívnu funkciu a chýba im expresívny príznak. No veľmi blízke výrazy kniž. *žáltata gostenka* = suchoty, tuberkulóza, nár. *judino željazo* = peniaze a pod. sa do slovníka zaraďujú. Z toho vidno, že hranica medzi jednotlivými typmi spojení je jemná a adekvátne postihnúť ju môže iba príslušník daného národa.

Výraznejšie diferencné znaky má skupina tzv. frazém. Termínom frazéma sa označuje združené (dvojslovné) pomenovanie, pri ktorom si jedno slovo zachováva pôvodný význam (napr. *minister'skij podpis, slepé črevo*). Tento typ pomenovaní autorky pokladajú za *zložené slová* a do slovníka ich nezaraďujú. No potom možno pocybovať o vhodnosti termínu frazéma na tento typ pomenovaní.

Mimojazykové kritérium pri zaraďovaní ustálených spojení z oblasti hovorového štýlu do frazeologického slovníka sa používa v takých prípadoch, keď sa frazeologizmy nesprevádzané gestom, mimikou, symbolom a pod. do slovníka zaraďujú, a ustálené spojenia sprevádzané gestom a pod. už nie (napr. *pokývát hlavou, otrčít pery*). Dôvodí sa rozdielnym stupňom prenesenosti významov. Ustálené spojenia *vdiagam bjalo známe (na znamenie mieru), bija se v gárdite (bit' sa v prsia, v hrud)* sa do slovníka zaraďujú. Treba však poznamenať, že tieto spojenia nemajú príznak hovorovosti, ale knižnosti.

Do slovníka autorky nevzali ustálené opisné spojenia typu *to je otázka času*, pretože pri nich nevidia posunutie významu. Podľa našej mienky ide o transpozíciu podstatného mena *otázka*, ktoré tu zastupuje súhrn problémov, komplex javov, okolností, situáciu atď. v závislosti od času. Pravda, stupeň prenesenosti pri abstraktných pojmoch sa ťažšie postihuje ako iné prípady transpozícií významov. Tento typ konštrukčnej frázy možno porovnať s iným typom paralelných nefrazeologizovaných a frazeologizovaných spojení, napr. *chytiť dačo dobre do rúk, skočiť do dačoho oboma nohami* (podobne: *položiť otázku času — t. j. opýtať sa na termín, lehotu a pod. dačoho a dačo je otázkou času — vec závisí od časových okolností*).

Do bulharského frazeologického slovníka nezaradili autorky ustálené spojenia syntaktického typu *brat ako brat, vinný či nevinný, či (je) živý, či (je) mŕtvy, časy-nečasy, vo sviatok i v piatok*. Výnimku tvoria ustálené spojenia založené na etymologickej figúre typu *od tmy do tmy* (t. j. od rána do večera). Vo všetkých uvedených prípadoch ide o určitý stupeň sémantickej transformácie, o ustálenosť, o príznak hovorovosti, preto nie je jasné, prečo daktoré možno, iné nemožno zaradiť do slovníka.

Do bulharského frazeologického slovníka sa zaraďujú nesporné frazeologizmy utvorené z predložky a podstatného mena, napr. *do krak, na (za, po) vjatra* (s. 15). V slovenčine máme napr. frazeologizované spojenia *hovoriť do vetra, človek do vetra, do vetra človek, byť do vetra, ísť proti vetru, s vetrom*. Iný stupeň ustálenosti majú konštrukcie so slovesom ísť: *ísť do dažďa, do vetra, do noci, proti noci*, keď ide o zástupku namiesto opisných spojení *ísť do dážďového počasia, ísť v nočnom čase atď.*

V súčasnej bulharčine existuje množstvo frazeologických variantov. Také frazeologické varianty, ktoré majú konštantnú a variabilnú zložku, spracúvajú autorky tak, že variabilná časť frazeologizmov (napr. synonymné slovesá) sa uvádza v zátvorke a iným typom písma. Príklad: *v miša dupka skrivam se* (spotajvam se, krija se, ukrivam se, uspokrivam se). Lexikálne varianty daktorých frazeologických jednotiek môžu spôsobiť vznik novej frázy (sémanticky samostatnej). Takéto prípady sa v slovníku uvádzajú ako samostatné heslové jednotky (s. 27).

Lexikálne varianty, ale aj formálne (napr. tvaroslovné) varianty frazeologických jednotiek sa v tomto slovníku uvádzajú čo najúplnejšie, aby sa ukázalo bohatstvo frazeológie v súčasnej bulharčine. Frazeologické varianty sa odlišujú od synonymných frazeologických jednotiek. Frazeologické varianty vznikajú najčastejšie tak, že sa daktoré zložky frazeologických jednotiek (napr. časť menná alebo slovesná) nahrádzajú lexikálnymi synonymami na základe sémantickej zhody, blízkosti, metaforiky, metonymie, asociatívnosti a pod. Pri frazeologických synonymách takýto postup nie je možný; pri nich sú odlišné všetky časti frazeologických jednotiek (s. 28—29).

Ak sa v jednotlivých variantoch frazeologických jednotiek môže striedavo obmieňať viacero zložiek, v slovníku sa spracúva ako variantná vždy len jedna zložka (napr. slovesná), nie viacero odrazu, aby heslo bolo prehľadné a používateľovi slovníka nesťažovalo pochopenie frazeologickej jednotky, príp. neskruslovalo konkrétnu podobu frázy.

Pri jednotlivých frazeologických jednotkách venujú autorky slovníka náležitú pozornosť sémantickej stránke slov (mnohoznačné frázy členia na význam), rozdeľujú frazeologizmy na homonymné, synonymné (resp. aj antonymné). Azda príliš neekonomicky sa uvádzajú varianty frazeologických jednotiek (aj viacnásobne v tom istom hesle, napr. na s. 47). Takýto spôsob má však výhodu jednoznačnosti.

V slovníku sa uplatňuje dôsledne aj štylistická charakteristika frazeologických jednotiek a uvádza sa hodne ilustračného materiálu na jednotlivé významy frazeologických jednotiek a na frazeologizmy doložené v umeleckej literatúre. Často bývajú bez dokladového materiálu napr. nárečové frazeologizmy, ktoré sa spracúvajú tak, že sa uvedie odkaz na spisovnú frázu, alebo sa vysvetlí obsah nárečového frazeologizmu a tak sa uvedú synonymá, synonymné frazeologické jednotky, príp. ich varianty. Pri nárečových variantoch fráz a vôbec pri uvádzaní nárečových fráz vzniká vážny problém: v akej podobe uvádzať tieto jednotky v spisovnom slovníku a kde viesť hranicu medzi spisovnou a nespisovnou (nárečovou) frazeológiou.

Pozornosť by si zaslúžili aj lexikografické metódy spracovania frazeologizmov v recenzovanom slovníku. Zaujímavé by bolo napr. porovnať výstavbu hesla v poľskom a bulharskom frazeologickom slovníku. Ukázalo sa, že aj napriek teoreticky pomerne dobre vypracovaným kritériám existujú pri ich aplikácii na konkrétny materiál mnohé sporné prípady a hraničné (nevyhranené) javy, ktoré možno chápať, hodnotiť i spracúvať rozdielne. Samozrejme, od teoretického vymedzenia frazeologizmov závisí aj rozsah a obsah frazeologického slovníka národného jazyka (popri lexikografických metódach spracovania).

Nadalej ostáva otvorená otázka hraníc medzi tzv. voľným viacslovným spojením, zloženými viacslovnými výrazmi (napr. modálne a citoslovné frazeologizované spojenia) a medzi ustálenými, resp. frazeologizovanými slovnými spojitkami

Aj napriek zložitým sporným javom treba záverom podčiarknuť, že sa bulharským lexikológikám v recenzovanom slovníku podarilo riešiť otázky bulharskej frazeológie na vysokej teoretickej úrovni. Takýto slovník si mnohé ostatné národy dodnes iba žiadajú.

M. Ivanová-Šalingová

SOMOGY MEGYE FÖLDRAIZI NEVEI (ZEMEPISNÉ NÁZVY ŠOMODSKEJ STOLICE).
Red. J. Végh. Budapest, Akadémiai Kiadó 1974. 1174 s.

Ako u nás, tak aj v susednom Maďarsku sa v posledných desaťročiach venuje veľká pozornosť onomastickým problémom. Prvoradou úlohou pritom je vykonanie základného heuristického výskumu, t. j. získavanie materiálu na komplexnú vedeckú analýzu osobných mien a zemepisných názvov. Z hľadiska naliehavosti treba v súčasnosti uprednostňovať predovšetkým zhromažďovanie zemepisných (toponymických) názvov, t. j. názvov polí, honov, lesov, lúk, ciest, hôr a pod., ktoré následkom vytvárania poľnohospodárskych veľkopodnikov strácajú svoju funkciu a rýchlo miznú.

Po oslobodení r. 1945 sa v maďarskej jazykovednej literatúre onomastické práce dlhý čas neobjavovali. Maďarská jazykovedná spoločnosť zvolala preto r. 1958 konferenciu na prerokovanie aktuálnych otázok onomastiky. Všetci účastníci zdôrazňovali potrebu zhromažďovania materiálu a jeho spracovania.

Po dlhých poradách a uvažovaniach sa tejto akcie iniciatívne ujala Zalanská stolica (Zala megye). Zobrala na seba finančnú aj organizačnú stránku akcie; po vedeckej stránke ju usmerňovali pracovníci Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied, najmä József Végh a László Papp.

So zhromažďovaním materiálu v Zalanskej stolici sa začalo r. 1962. Vykonávali ho dobrovoľní pracovníci, predovšetkým pedagógovia. Kvalita zozbieraného materiálu sa zabezpečovala sústavnou kontrolou lingvisticky vzdelaných odborníkov priamo v teréne. Od exploraťorov sa žiadalo, aby jednotlivé mená zapisovali podľa toho, ako ich miestne obyvateľstvo vyslovuje, čiže v nárečovej podobe.

Koncom r. 1964 vychádza publikácia *Zemepisné názvy Zalanskej stolice*; vydal ju Výkonný výbor Rady Zalanskej stolice. Obsahuje okolo 30000 zemepisných názvov.

Úspech akcie v tejto stolici podnietil zberateľskú činnosť v 12 stoliciach (Somogy, Győr-Sopron, Vas, Szabolcs-Szatmár, Heves, Bács-Kiskun, Csongrád, Komárom, Veszprém, Nógrád, Bekés, Tolna). Keďže táto akcia prebiehala skoro v každej stolici v inej organizačnej forme, ukázala sa potreba zvolať jej organizátorov na spoločnú poradu. Jazykovedný ústav MAV a Rada Šomodskej stolice zvolali preto v júli 1967 pracovnú poradu do Balatonboglánu. Okrem zástupcov stolíc zainteresovaných na akcii sa na nej zúčastnili aj zástupcovia osvetových oddelení tých stolíc, ktoré sa do práce ešte nezapojili, ako aj odborníci z univerzít a vysokých škôl. Veľká účasť na konferencii svedčila o veľkej popularite započatej zberateľskej činnosti.

Na konferencii odznelo niekoľko referátov, ktoré sa už mohli opierať o skúsenosti zo Zalanskej stolice. Priebeh prác ukázal, že na takúto rozsiahlu akciu výškolení exploraťori nestačia, preto od r. 1967 zapojili do nej aj gymnazistov. Hromadné kurzy sú užitočné, ale ako ukázali skúsenosti, treba sa s jednotlivými exploraťormi zaoberať aj individuálne. Účastníci konferencie žiadali, aby celá zberateľská akcia bola usmerňovaná z jedného centra (Jazykovedný ústav MAV). Zdôraznila sa požiadavka priebežne kontrolovať správnosť každého názvu.

Po takejto solidnej príprave vyšiel r. 1974 druhý zväzok série zemepisných názvov jednotlivých stolíc *MLR*, a to *Zemepisné názvy Šomodskej stolice*. Je to výsledok práce 394 exploraťorov v 253 obciach od 1278 informátorov na 36403 lokalitách. Obsahuje 70—80 tisíc názvov. Kniha má 1174 strán, z toho register zaberá 346 strán, takmer 30% celkového rozsahu (jeho zostavenie trvalo celý rok). Dielo obsahuje živé mená vnútorných i vonkajších častí každého sídliska, a to všetko názvy, dokonca aj ich synonymá alebo fonetické varianty. Názvy sa zapisovali v nárečovej podobe.

Do tohto korpusu boli okrem živých názvov pojaté aj názvy zo štyroch historických pamiatok. Prvá z nich je rozsiahla zbierka toponým pod názvom *Helységnévtár* (Zbierka toponým). Má rozsah 68 zväzkov a nachádza sa v rukopisnom oddelení Széchenyiho krajinkej knižnice v Budapešti (sign.: Fol. Hung 1114).

Zbierka vznikla v šesťdesiatych rokoch minulého storočia z iniciatívy historika Frigyesa Pestyho, za podpory maďarských úradných kruhov. Materiál zbierali notári, richtári, farári a učители podľa smerníc Pestyho. Tieto smernice si však vykladal každý po svojom, a tak aj získaný onomastický materiál je rôznorodý, nejednotný. Veľké diferencie sú predovšetkým v presnom zachytení morfolologickej štruktúry jednotlivých názvov. Správne znenie všetkých názvov sa nedá ani dodatočne rekonštruovať, preto sa redaktori rozhodli uvádzať ich v pôvodnej podobe v hranatých zátvorkách.

Druhým historickým prameňom sú prvé katastrálne mapy (croquis), pochádzajúce z r. 1852. Obsahujú mnoho mien nielen na prílohách, ale aj na jednotlivých mapách a sú presne lokalizované. Mapy a tabuľky vyhotovili českí a nemeckí inžinieri, ktorí zväčša slabo ovládali maďarčinu. Zápis názvov je však kvalitnejší, lebo ich robili odborníci, a tak aj manipulácia s nimi je ľahšia než s Pestyho materiálom.

Veľa užitočného onomastického materiálu čerpali zostavovatelia publikácie aj z knihy *A Balaton-mel- léki lakosság néprajza* (*Národopis obyvateľstva v okolí Balatonu*, Budapešť 1902), ktorú napísal vynikajúci maďarský etnograf János Jankó. Autor v nej nazhromaždil nielen vzácny národopisný materiál, ale aj veľké množstvo toponymických názvov z obcí okolo Balatonu.

Výdatným prameňom geografických názvov boli aj katastrálne mapy jednotlivých obcí Šomodskej stolice.

Prvý odsek každého hesla obsahuje meno obce v nárečovej podobe. Potom nasleduje názov obce s príponami na otázky *hol?* (kde?), *honnan?* (odkiaľ?), *hová?* (kam?) ako aj jeho adjektívna derivácia na *-i* (napr. *siófokiod Siófok*). Z hľadiska maďarčiny je táto okolnosť veľmi dôležitá. Používanie jednotlivých prípon podľa uvedených otázok pri toponymách je totiž pomerne komplikované. Riadi sa skôr určitými zvyklosťami a tradíciami než všeobecne platnými pravidlami. Explorátori mali teda zistiť práve miestny úzus v používaní týchto prípon. Napríklad na otázku *kde?* sa môžu používať prípona *-ban, -ben* (inesívny tvar), *-n, -on, -en, -ön* (superesívny tvar) a *-t, -tt* (lokatívny tvar). Hovorí sa napr. *Debrecenben* (v Debrecíne), ale *Budapesten* (doslova: na Budapešti) a *Győrött* (v Győre). Prípona *-t, -tt* bola niekedy rozšírejšia, teraz je už na ústupe.

V prvom odseku sa uvádza aj ľudová etymológia názvu jednotlivých obcí, ďalej sa tam rôzne národopisné údaje a hovorí sa aj o archeologických nálezoch, ktoré sa našli v chotári prístupnej obce. Tento odsek obsahuje aj údaje o rozsahu územia a o počte obyvateľov obce. Druhý odsek obsahuje toponymický materiál vnútornej časti obce a tretí vonkajšej časti obce. V poslednom odseku sú uvedené mená explorátorov a informátorov (s udaním veku). Jednotlivé obce sú v publikácii priebežne očíslované (1 až 253) a takisto sú priebežne očíslované aj jednotlivé názvy (1 až n). Ku každej obci je pripojená aj mapka, na ktorej sú jednotlivé názvy lokalizované číslami.

Motívy pomenovania sú v skutočnosti nekonečné. Môže to byť všetko, čo súvisí s určitým miestom. V recenzovanej publikácii, ktorá je iba zoznamom toponymických názvov, sú preto z hľadiska ďalšieho spracovania mien veľmi dôležité aj poznámky, ktoré explorátori uvádzajú pri daktoch názvov. Tieto poznámky totiž môžu byť dobrým prameňom pri zisťovaní etymológie jednotlivých pomenovaní. Napríklad prvá časť názvu *Cimérás-malom* (25/71) pochádza vraj od prezývky bývalého majiteľa tohto objektu (*malom* = mlyn). Takéto okolnosti sú známe iba miestnemu obyvateľstvu.

Dobrá orientáciu pri interpretácii daktoch názvov môže poskytovať aj ľudová etymológia. Obec *Kára* dostala vraj svoje meno podľa toho, že raz túto obec navštívila Mária Terézia a stratila tu vzácny šperk. Vtedy smutne poznamenala, akú veľkú škodu utrpela (*kár* = škoda, *kára* = jeho, jej škoda). Preto pomenovali obec *Kára*. Podľa iných názvov obce pochádza od vojvodu, ktorý sa volal *Kara* (s. 242).

Recenzovaná publikácia je na vysokej vedeckej úrovni. Akademik Géza Bárczi sa vyslovil, že práce takéhoto druhu prispievajú k zrevolucionizovaniu celej onomastiky. Keďže tento šomodský zväzok je iba vedeckou zbierkou dát, bude výdatným materiálom prameňom nielen pre jazykovedcov, ale aj pre

bádateľov iných vedných disciplín, najmä pre etnografov a historikov zaoberajúcich sa dejinami kultúry a osídlenia.

S. Horváth

RIPKA, I.: *DOLNOTRENČIANSKE NÁREČIA*. I. vyd. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1975. 276 s.

Západné Slovensko patrí medzi tie oblasti, ktorým sa venovala pri nárečovom výskume najmenšia pozornosť. Veď okrem podjavorinskej oblasti (štúdie J. Sabršúla) a Záhoria (práce rozličného druhu a rozsahu, v tom aj staršia monografia K. Suchého *Der Dialekt der Marchebene in Ungarn*, Praha 1915) a čiastočne myjavsko-brezovskej oblasti sme donedávna nemali jasnejší obraz ani o jednom krajovom západoslovenskom dialekte. Tým viac treba privítať monografiu I. Ripku o dolnotrenčianskych nárečiach.

V monografii sa prehľadne a výstižne opisujú všetky jazykové roviny: hláskoslovie, tvorenie slov, tvaroslovie a syntax. Opis slovnej zásoby spolu s vecným slovníkom má tvoriť obsah druhého dielu monografie. Ide o monografiu malého rozsahu, spolu s textami, pomerne podrobným registrom jazykových javov, súpisom literatúry a dvojazyčným resumé (v ruštine a nemčine), kniha nemá ani 300 strán. V práci je 8 máp. Na šiestich sa uvádzajú izoglosy skúmaných javov (zväčša hláskoslovných), na jednej mape sú vymedzené hranice skúmanej oblasti a na poslednej sa uvádza nové rozdelenie nárečí na severozápadnom Slovensku.

Predmetom výskumu bolo 52 obcí Trenčianskeho okresu (podľa rozlohy v r. 1949), ktoré tvoria aj z geografického hľadiska istý celok. Autor oproti doterajšej tradícii vyčleňuje z dolnotrenčianskej nárečovej oblasti bánovské nárečia a zaraďuje ich do stredoslovenskej oblasti. Robí tak na základe týchto znakov bánovských dialektov: jerové striednice a vkladné hlásky, rytmické krátenie, skupina *š'*, slabičné *l*. Definitívne stanovisko k tomuto novému členeniu bude možno zaujať až po monografickom spracovaní všetkých bánovských nárečí.

Pri spracovaní monografie autor využil najmä materiál z rozličných dotazníkov a z výberovej excerpcie v teréne, v menšej miere excerpty zo súvislých nárečových prejavov, ako to možno zistiť pri porovnaní charakteristik jednotlivých javov s uverejnenými textami. Pri skúmaní sa uplatnilo synchronické hľadisko, doplnené (najmä v hláskosloví) diachronickým aspektom.

Všeobecná charakteristika fonologického systému je výstižná. Autor zisťuje, že v skúmanom nárečí sa uplatňuje aj stredoslovenský vplyv. Ide o dvojhlásky *ie/ié*, *uo/vó* a ojedinelé relikty pôvodnej skupiny *sr:sriébro*. Výskyt jednotlivých hlások sa preberá tradične z diachronického hľadiska. Pri niektorých javoch sa uvádza pomerne málo príkladov, niekde dokonca chýbajú, napr. pri bode 3,52d (s. 73). Ukazuje sa, že v menšej miere sa využili excerpty zo súvislých textov. Napr. pri hláskoslovných zmenách sa neuvádzajú zriedkavé, ale zaujímavé javy, ako je zmena *mn>ml: himna>himla*, zmena *dl>hl: škridla>škrilha*, zmena *b>v: Biskupice>Viskupice* (zrejme tak bude aj pri apelatívne), prešmyknutie *Lhota (Lehota)>Hlota* (doklady sú na s. 132, 231, 84), príklady na prísuvné *j, k*, typické aj pre iné zsl. nárečia a i.

Niektoré formulácie by sa žiadalo spresniť. Pri zdvojenom *ss* autor predpokladá, že sa vyskytuje iba vtedy, keď je pred *s* i po ňom krátka samohláska (s. 68). Prípád *prissám* (s. 72) však ukazuje, že zdvojené *ss* sa vyskytuje aj pred dlhými samohláskami. Forma *burbundija* vznikla asimiláciou z podoby *burgundija*, ktorá je staršia, a nie naopak druhá forma z prvej disimiláciou (s. 80).

Nedopatrením ostali v knihe niektoré chyby, napr. na s. 63 v bode 3,30b má byť pred tvrdými spoluhláskami (nie mäkkými), na s. 51 za pôv. *q* (nie *o*), na s. 52 *bieli* (nie *bieli*), na s. 68 *Češi* (nie *Česti*), na s. 74 (chybne je vytačená s. 47) sa asimiluje *s* na *š* (nie na *č*): *š čiernú bradu* (nie *s čiernú*), na s. 72 vo formulácii 1. os, plur. *-me* treba doplniť „imperatívu“. Slová *švager, kufer, klášter, cuker, kostel* nepatria medzi doklady na vkladnú hlásku, pretože už v pôvodnom jazyku tu bola pred koncovým *r, l*

hláska *e* (s. 13, 207). V slove *potek* nie je *e* jerového pôvodu, teda ani *-ek* tu nemožno hodnotiť ako príponu (porov. spisovné *potok*, koreň *tek-/tok-*, s. 42).

Fonetickú realizáciu hlások si autor všima iba zriedka (napr. pri hláske *l*), niekedy výslovnosť v nárečiach porovnáva so spisovnou (napr. pri *c*, s. 64). Sám autor nevyklučuje možnosť subjektívneho hodnotenia výslovnosti pri analýze hláskoslovných javov iba sluchom (s. 74). V nejasných prípadoch by sa žiadalo použiť moderné fonetické metódy.

Kapitola o tvorení slov je spracovaná najmä na základe materiálu získaného podľa lexikálnej časti dotazníka pre *Atlas slovenského jazyka*. Pre trencianske nárečia je charakteristická prípona *-acko*, ktorou sa tvoria názvy mláďat: *prasácko* (známa aj v hornotrencianskych nárečiach), prípona *-ech* pri tvorení názvov rodín: *Stanéch* (známa aj v novomestsko-piešťanských nárečiach) a prípona *-é*: *Ribaré* (názvy príslušníkov celej rodiny), ktorá sa používa aj v iných zsl. nárečiach. Sú tu aj stredoslovenské prvky, a to zdobeniny typu *domček* a *rúčka* (s. 213). Prípona *-i* pri tvorení prídavných mien od názvov mláďat sa vyskytuje aj inde v zsl. nárečiach a nemožno ju pokladať za strsl. prvok (s. 105). Pri sufixe *-ov/óv*, *-ová*, *-ové* (neuvádza sa tu krátky variant *-ova*, *-ove*, hoci v dokladoch krátke typy sú: *sinova*, *Kubíkove*, s. 105) sa konštatuje, že kvantita je rozkolísaná. Pri sufixe *-in*, *-ina*, *-ino* (—) sa zasa uvádzajú len krátke varianty (ale už na s. 141 pri skloňovaní aj dlhé). Podobné kolísanie novších foriem s dĺžkou a starších (v reliktoch) bez nej je aj inde v zsl. nárečiach. Stupňovanie adjektív, tvorenie neurčitých zámen a prísloviak sa preberá veľmi skratkovite. Väčšia pozornosť sa venuje slovesám. Niektoré sa nesprávne hodnotia, že sú zvukomalebného pôvodu, napr. *mlogať*, *kukať* (s. 51). Pri názvoch mláďat sa v uvedených dokladoch nevyčleňuje *-ača*, ale *-ča* (s. 83).

Z morfológického hľadiska je skúmané nárečie pomerne jednotné a veľmi blízke strednej slovenčine. Z typických zsl. znakov popri neutrách typu *vajco* a *i*. ostal pri podst. menách len zriedkavý relikť genitívu typu *gazdi* (popri *gazdu*). Inak sa maskulína na *-a* skloňujú v singulári ako v strednej slovenčine. Žiadalo by sa venovať väčšiu pozornosť niektorým javom, najmä odlišným od spisovného jazyka, napr. zvieracím podst. menám v pluráli, tvarom so synonymnými koncovkami, napr. v inštr. sg. fem. na *-úť* *u* (pri vzore *niť* a *bolest* je len *-úť*?), inštr. pl. pri mask. na *-mí/-ámí/-i*, ale aj *-ami* (v paradigme na s. 122 chýba, porov. doklad *vojákami*, s. 154), pri neutrách na *-ámi*, ale aj *-i* (v paradigme chýba, ale je doklad s *plačlivými slovi*, s. 145), pri femininách na *-amí/-ámí* (pri vzore *niť* a *bolest* sa uvádza len sufix *-ámí*), slovám, ktoré majú na konci bázy hlásky *r*, *l*, *s*, *z* v lok. sg. a nom.-akuz. pl. všetkých troch rodov v prípadoch, keď prechádzajú k mäkkým vzorom. Nedopatrenie sa stalo pri označovaní mäkkosti. Má byť *baňe*, *noviňe*, *putňi* (s. 131, a nie *bane*, *novine*, *putni*), *mest-e* (nie *mest-e*, s. 137) a *i*. (najmä pri dokladoch na s. 135).

Pri skloňovaní adjektív je stav blízky spisovnému jazyku, len v lok. sg. je tvar *dobré*m, v inštr. sg. fem. je *dobru* a ako v iných zsl. nárečiach je tu kolísanie v dĺžke: *dobréj/-ej*. Forma *dobrma* sa používa len pri femininách v duálovej funkcii. Znaky mäkkého skloňovania s dvojhĺskou *-ié* (*božie*, *božíeho*) sú obmedzené na juh skúmaného územia a šíria sa tu v poslednom čase vďaka vplyvom spisovnej slovenčiny. Prekvapuje autorovo zistenie, že mladšia generácia vyslovuje prípony privlastňovacích adjektív bez kvantity. Skôr by sme čakali, že dĺžka je tu novšieho pôvodu. Napr. na Záhorí krátke koncovky zachovávala len najstaršia generácia (typ *setrina céra*).

Pri zámenách chýbajú neurčité (z hľadiska tvorenia sa preberali pri tvorení slov, s. 110) a vymedzovacie. Zámená majú synonymné tvary pri personáliách (ako v spisovnom jazyku), kolísanie v dĺžke: *jej/jéj*, *ix/ix*, inštr. *moju/-ú*, *mnú/mnu* (v paradigme sa neuvádza, ale je doklad na s. 147: *za mnu*), *ňú/ňu* (chýba v paradigme, doklad je na s. 149: *s ňu*). Nevysvetľuje sa, či sa duálové formy *nama*, *ňima*, *mojíma*, *túma* používajú len v duálovej funkcii, alebo či sú to len varianty k podobám so zakončením na *-mí* v plurálovej funkcii. Nedopatrením ostali v paradigmách chybné formy *mne* (správ. *mňe*, s. 146), *jeme* (správ. *jemu*, s. 147). V doklade *to bola jeho frajerka* (s. 148) je zámeno *jeho* v privlastňovacej funkcii. Formy zámena či: *čijého*, *čija*, *čijéj* (podobne aj zápor. častice *nije*, s. 218, 239) pripomínajú dvojslabičnú výslovnosť pôvodných dvojhĺások v okrajových dolnonitrianskych dialektoch. Zámeno *kto*, čo má tvary ako v spisovnom jazyku.

Číslovky sú spracované ešte kratšie ako 'zámená. Zaujímavá je forma *sedom* (porov. hornolužické *sydom*, ale aj *wosom*), ale je už *ossem*.

Zo slovesných tvarov sú veľmi zriedkavé participiá (okrem trpných). Typ *plačúci* (v dokladoch sa uvádza s krátkou koncovkou, teda *plačúci*, podobne *sedáci*, s. 157, na s. 169 je forma *namáča*, na s. 217 *na krilla*; sú to chyby, alebo stopy rytmického krátenia?) sa používa tak ako v strsl. nárečiach v neohybnej podobe ako príslovka. Popri neurčitkovej prípone *-t* (a *-t* aj na miestach, kde sa mákľé *t* vyskytuje) sa objavuje aj prípona *-ti* a formy typu *pieciti*, *icit* s druhotným *-t* (tak ako aj inde na juhozápadnom Slovensku). Podobne aj inde na jz. Slovensku sú známe formy s dĺžkou typu *držál*, *volánié*, kondicionál typu *kebix padél* a tvary ako *opili*, *palli*. Tvary *bul*, *bula* sú na severe územia, forma infinitívu na *-uvat*: *kupuvat* sú všeobecné. Na s. 159 sa uvádzajú formy *robet*, ale už *robila*, *robilo*, kým na s. 169 je niekoľko dokladov na tvary s *-e*- aj v iných tvaroch ako v muž. rode: *ňenosela*, *skončelo*, *postaveři*.

Medzi príslovkami chýba príslovka *ňeskám* „dnes“, uvedená v kontexte na s. 172. V spojeniach *šesko išlo dole vodu*, *xojte okolo poteka* sú slová *dole* a *okolo* predložky, nie príslovky (s. 174). Z príslovičiek miery je pre toto nárečie charakteristická príslovka *hrube*, ktorá je známa aj v nárečí Brezovej.

Predložky sú spracované podľa jednotlivých pádov, s ktorými sa spájajú. Stredoslovenským prvkom je predložka *po* (ale používa sa tu aj predložka *pre*, porov. text na s. 246) v cieľovom význame: *bežali pč masso*. Pre nárečie je príznačná forma *ňimo* „mimo“ (porov. hornoluž. *nimo*). Spojky sú spracované podľa *Slovenskej gramatiky* Paulinyho—Ružičku—Štolca. Doklady na podradovacie spojky nie sú usporiadané podľa typov viet, ako by sa žiadalo. Pomerne podrobne sú spracované (s dokladmi vo vetnej súvislosti) aj častice. Z citosloviec sa iba v malej miere využil bohatý materiál, ktorý poskytujú nárečia v podobe rozličných povelov domácim zvieratám.

Prínosom je kapitola o syntaxi. V tzv. pádovej syntaxi sa preberajú niektoré bezpredložkové väzby genitívu, datívu a instrumentálu, typické predložkové konštrukcie a väzby s menným prísudkom. Z vetnej syntaxy sa preberajú typy priraďovacieho súvetia (je tu čiastočné prekryvanie so staťou o spojkách) a voľné priraďovanie viet.

O tom, ktoré z tvarov substantíva v mennom prísudku sú častejšie (či v nominative alebo v instrumentáli), ako aj o frekvencii iných syntaktických javov by sa dalo rozhodnúť iba štatistickou metódou po preskúmaní väčšieho množstva súvislých textov alebo dlhším sledovaním javu v teréne. Vidieť, ako ťažko skúmať syntax dotazníkovou metódou. Uvedomuje si to aj I. Ripka, a jednako vychádza z materiálu získaného podľa dotazníka pre *Slovanský jazykový atlas*.

Pre nárečie je typické, že spojka *až* sa okrem podmienkovej a časovej funkcie používa aj v cieľovej funkcii: *zeber sí ručník, aš ti ňěni zima*. Prípustkové vety sú uvedené aj spojkami *bár*, *báraj* (autor ju neuvádza), ktorá sa vyskytuje v texte z Kubrice (s. 225) a z Chochoľnej (s. 218).

Texty, zväčša etnografického obsahu a spomienkové rozprávanie, ktoré autor uverejňuje na 31 stranách z vybraných 28 obcí nielen z vlastných zápisov, ale aj z výskumu J. Oraveca, F. Pastrnka a i., sú veľmi dobrým doplnkom monografie.

V záverečnej kapitole sa uvádzajú hlavne znaky skúmaného nárečia, jeho zaradenie do rámca západoslovenských nárečí a načrtávajú sa hlavné vývinové tendencie. Ide o nárečie pomerne málo diferencované (rozlišujúčim znakom je napr. skupina *čre-/čere-*). Na dolnotreňianske nárečia vplyva stredná slovenčina (tak sa vysvetľuje zánik asibilát), v súčasnosti spisovný jazyk, najmä v slovnej zásobe. V hláskosloví sa tento vplyv prejavuje tendenciou vyslovovať bilabiálne *u*, vo výslovnosti dvojhlások *ie*, *uo* a postupnom prenikaní dvojhlásky *ia* a v morfológii krátkou výslovnosťou koncoviek *-ov* a *-am*. O rozsahu tohto vplyvu sa bližšie nehovorí.

Prednosťou Ripkovej monografie je, že na malom priestore poskytuje veľa informácií o skúmanej nárečovej oblasti. Autor sa usiluje jazykové javy vysvetľovať najmä z vývinového hľadiska a zaradiť ich do širších súvislostí. Prílišná úspornosť niekedy sploštuje skutočný stav a nedovoľuje poskytnúť presnejší obraz o skúmaných nárečiach. Pri úplnejšej excerpcii by sa našlo oveľa viac dokladov na vzťahy k iným západným a hádam i stredným slovenským dialektom. V knihe chýba porovnávanie príslušných javov so susednými podjavorinskými dialektami, resp. viac porovnávanie s južnými i severnými západ-

slovenskými nárečiami. Žiadalo by sa rešpektovať a presnejšie používať zaužívanú terminológiu. Ukazuje sa, že krajová monografia by mala byť rozsiahlejšia, mala by prinášať viac nárečového materiálu (najmä odlišného od spisovného jazyka, typického pre nárečie), aby poskytovala plastický obraz o skúmanej oblasti a bola dobrým východiskom na porovnanie s inými nárečiami.

Ripkovu knihu treba pokladať za pokus o nárečovú monografiu nového typu. Tento pokus sa prejavuje v úsilí živým štýlom podať všestranný opis skúmaných nárečí (napr. aj tvorenie slov, syntax), v snahe nárečové javy vysvetľovať v širších súvislostiach, všimnúť si generačné rozdiely nositeľov nárečia, vývinové tendencie a redukovať rozsah (hádám aj z vydavateľských dôvodov) uvádzaním malého množstva dokladového materiálu. Z tohto hľadiska monografiu hodnotíme ako v istom zmysle priekopnícku prácu.

K. Paľkovič

OSMY SVETOVÝ KONGRES FONETICKÝCH VIED

Od 17. do 23. augusta 1975 sa v stredoanglickom meste Leeds konal Osmý medzinárodný kongres fonetických vied. Ako väčšina kongresov celosvetového významu, aj fonetické kongresy sa konajú každé štyri roky. Zrejme sa predpokladá, že to je dostatočne dlhé obdobie, aby vedci pracujúci v tomto odbore mohli nadobudnúť a pripraviť na zverejnenie nové poznatky.

Podľa posledného vydania zoznamu účastníkov kongresu malo ich byť v Leedse 549. Toto číslo je však len približné, lebo v poslednej chvíli prišli ešte kongresisti, ktorých mená z technických príčin nebolo možné dať do zoznamu, a naopak, nedostavili sa takí, čo sa prihlasovali možno medzi prvými. Kto sa do Leedsu dostavil a kto neprišiel sa najlepšie videlo na tom, či dotýčny mal alebo nemal prednášku v prikázanej posluchárni, alebo či pri prednáške chýbal, resp. nechýbal predsedajúci, určený organizátormi kongresu. Toto konštatovanie neprotirečí skutočnosti, že kongres bol zorganizovaný výnimočne dobre, racionálne a na úrovni. Leedský kongres mal doteraz najhojnejšiu účasť. Či v tomto prípade bola hojná účasť ovplyvnená tým, že sa rozhojňujú rady fonetikov, alebo preto, že miesto konania kongresu bolo výhodné zemepisne i rečovo (to bolo vidno i z toho, že najčastejšie použitý jazyk na kongrese bola angličtina, menej francúzština, najmenej nemčina).

Za šesť dní trvania kongresu odznelo približne 344 referátov v sekciách (takmer 60 vystúpení denne) a 10 referátov v plenárnom alebo rozdelenom plenárnom zasadnutí. S každým referentom v sekciách diskutovali najmenej dvaja účastníci prednášky, na plenárnych a polopenárnych zasadnutiach diskutujúcich bolo viac. Keby sme to zráтали, vyšlo by nám poriadne veľké číslo.

Najväčší počet účastníkov bol z krajín, kde je úradnou rečou angličtina, veľká bola aj účasť Francúzov. Spomedzi socialistických krajín najväčšou bola delegácia Sovietskeho zväzu, početne druhá bola skupina z ČSSR, ktorú tvorilo 7 účastníkov (K. Horálek, P. Janota, J. Ondráčková, J. Pačesová, M. Romportl, O. Schulzová a J. Vachek). Z ostatných socialistických krajín bol jeden až traja účastníci.

Jednotlivé sekcie (boli označené písmenom *A* až *N*, dovedna ich bolo 13) si všímali takéto oblasti fonetiky, resp. fonológie a iných styčných disciplín: všeobecná fonetika (*A*), fonológia (*B*), fonetická analýza jednotlivých jazykov (*C*), aplikovaná fonetika a vyučovanie jazykov (*D*), fyziológia reči a neurolingvistika (*E*), percepcia reči a psychofonetika (*F*), akustika (*G*), syntéza reči (*H*), problémy intonácie (*J*), historická fonetika (*K*), logopédia (*L*), patológia reči a foniatria (*M*) a napokon v sekcii *N* sociofonetika a sociolingvistika.

Najviac prednášok bolo prihlásených v sekcii *C* (fonetická analýza jednotlivých jazykov) — 94 a v sekcii *J* (problémy intonácie) — 74 príspevkov. Najmenší záujem bol o sekcii sociolingvistiky a sociofonetiky (*N*), kde bolo prihlásených len 8 referátov a o sekcii syntézy reči (*H*) s prihlásenými 11 referátmi. Pokiaľ ide o problematiku syntézy reči, prekvapuje malý záujem účastníkov kongresu o túto disciplínu, keďže je to oblasť, ktorej fonetici z veľkej väčšiny pracovísk venujú dnes veľa pozornosti.

Na rozdiel od referátov v sekciách, kde autori prednášali o čiastkových problémoch, (napr. analýza a syntéza v anglickej intonácii — M. Ashby: intonácia v srbocrovančene — P. Asim: prízvuk

v rumunčine — A. Avram; reduplikácia v turečtine — J. Baldwin; činnosť pier pri artikulácii poľských dvojhlasok — L. Bredrzycki; prízvuk v švédčine — G. Bruce; spektrogramy detskej reči — A. Huggins; problematika analýzy prozodickéj komponentov reči — I. Mahnkénová; konfrontácia spoluhláskových skupín vo francúzštine a španielčine — R. Megrelishvili; perzské hlásky — M. Mehan; zdvojené hlásky v švajčiarskych nemeckých nárečiach — L. Najdlich; nosovky a nazalizácia v hindú — M. Ohala; komparatívna pedofonetika — J. Pačesová; intonácia v syntetickej reči — M. Romportl; spoluhlásková disimilácia — A. Rosetti; sociofonetika — komunikačné bariéry školopovinných detí — J. Schnorrenberg; o logopedickej práci — H. Ulbrich; fonetika a vyučovanie cudzím jazykom — J. Vinay; metatéza v ijo — K. Williamson — a veľa ďalších, prednášky plenárnych zasadnutí hodnotili javy so širšou platnosťou. Tak P. Ladefoged (Los Angeles, USA) v prednáške *Phonetic specification of the languages of the world* vysvetľoval, aké možnosti pri hodnotení jazykov dáva fonetický opis, charakteristika a porovnávanie artikuláčnych a akustických parametrov samohlások a spoluhlások. Hovoril aj o využití týchto výskumov pri práci na zostavovaní syntetickej reči. D. B. Fry (Londýn, Anglicko) v referáte *Ends and means in acoustic phonetics* hodnotil akustickú fonetiku ako disciplínu, ktorej výskumy sú užitočné najmä pri štúdiu vzťahu medzi parole a langue. E. Fischer-Jørgensenová (Kopengagen, Dánsko) v prednáške *Perspectives in modern phonology* rozviedla myšlienku, že treba uvažovať o úlohách a perspektívach fonológie v budúcich rokoch a hľadať metódy, ktoré v budúcnosti umožnia prehĺbiť poznanie jazyka a v jeho rámci realitu fonologických jednotiek, fonologického systému a pravidiel, podľa ktorých sa správajú. A. M. Liberman (Leeds, Anglicko) predniesol prednášku *On the biological function of grammar, with special attention to speech*. V nej vyslovuje predpoklad, že biologické aspekty sú dôležitým činiteľom živej bytosti pre mieru jej percepcie jazyka a práce s jazykom vôbec. B. Lindblom (Štokholm) svoj príspevok *Experiments in sound structure* zamerlal ako odpoveď na diskusiu, ktorú vyvolal jeho článok uverejnený v časopise *Language* (č. 48) o charaktere niektorých švédskych hlások.

Počas kongresu sa konal aj seminár o laryngu a jazyku, na plenárnej schôdzke sa zišli členovia Medzinárodnej fonetickej asociácie, konalo sa aj zasadnutie Medzinárodnej spoločnosti fonetických vied. Po voľbe nového predsedu (namiesto odstupujúceho prof. B. Malmberga sa ním stal prof. Milan Romportl, vedúci Katedry lingvistiky a fonetiky Filozofickej fakulty Karlovej univerzity) účastníci zasadnutia diskutovali o kritériách pre návrh novej fonetickej transkripcie.

Na záverečnom zhromaždení sa účastníci kongresu dozvedeli miesto konania budúceho kongresu: bude ním Kopengagen, hlavné mesto Dánska. Členovia komitétu pre organizovanie fonetických kongresov vybrali toto mesto preto, lebo v rok konania 9. kongresu bude mať riaditeľka kopenhagského fonetického pracoviska, profesorka Eli Fischer-Jørgensenová, 70 rokov.

O. Schulzová

CONTENTS

Július Švihran : A gnoseological view on the process of communication	3
Ján Kačala : The grammatical and semantic perspective of the sentence	9
Michal Mikluš : On the principles of the classification of predicative structures	19
Jolana Nižníková : The attribute in the nominal group and the methods of its analysis	30
Zora Liškova : Semantic markers in the newspaper texts	36
Ján Šabol : Frequency of declension of feminine types in literary Slovak	45

Review articles

Viktor Krupa : A survey of research in psycholinguistics	54
Slavo Ondrejovič : L. K. Ceplitis' intonational analysis	63

Reports and reviews

Stepanov, J. S. : The methods and principles of the contemporary linguistics. By J. Horecký	69
Kubriakova, J. S. : The principle of the morphological analysis. By J. Bosák	70
Jedlička, A. : Standard language in present-day communication. By J. Horecký	73
Romportl, M. : Studies in phonetics. By J. Šabol	74
Papers on functional sentence perspective. By K. Buzássyová	78
The syntax and the norm. By E. Bajžíková	80
A contemporary problems of literary science and linguistics. By S. Ondrejovič	82
Gregor, F. : The Slovak dialect in Pilisszántó. By I. Ripka	83
Ničeva, K. — Spasova-Michajlova, S. — Čolakova, K. : The phraseological dictionary of Bulgarian. By M. Ivanová-Salingová	86
The geographical names of the county Somogy. By Š. Horváth	89
Ripka, I. : The low Trenčín dialects. By K. Palkovič	91
Eighth international congress of phonetic sciences. By O. Schützová	94